

**DMYTRO MOTORNYI TAVRIA STATE
AGROTECHNOLOGICAL UNIVERSITY
Faculty «Economic and Business»**

Scientific papers
**OF DMYTRO MOTORNYI TAVRIA STATE
AGROTECHNOLOGICAL UNIVERSITY
(ECONOMIC SCIENCES)**

№ 2 (46)

Zaporizhzhia
2022

Засновник

Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного
Факультет економіки та бізнесу

УДК 631.1(06)

Збірник наукових праць Таврійського державного
агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного
(економічні науки) / За ред. Т.І. Яворської – Запоріжжя:
Друкарня ТДАТУ, 2022. - № 2(46). – 158 с.

Голова редакційної колегії (науковий редактор):

Яворська Т.І. – д.е.н., професор кафедри економіки і бізнесу

Відповідальні за випуск збірника:

Яворська Т.І. – д.е.н., професор кафедри економіки і бізнесу
Колокольчикова І.В., д.е.н., професор – декан факультету
економіки і бізнесу

Завадських Г.М. – к.е.н., доцент кафедри економіки і бізнесу

Комп'ютерна верстка: Завадських Г.М.

Збірник наукових праць Таврійського державного
агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного
(економічні науки) включений до Переліку наукових фахових
видань України, є науковим виданням, в якому можуть бути
опубліковані основні результати дисертаційних робіт (наказ
МОН №1328 від 21.12.2015 р.).

Відповідно до Порядку формування Переліку наукових
фахових видань України (наказ МОН України від 15 січня
2018 року № 32) присвоєно категорію «Б», що затверджено
наказом Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020
№ 886.

Друкується за рішенням Вченої ради
Таврійського державного агротехнологічного університету
(протокол №09 від 22.11.2022 р.).

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації КВ №24284-14124 ПР від 24.12.2019 р.

ISSN 2519-884X

Index Copernicus Value (ICV) 2016: 47.1
Index Copernicus Value (ICV) 2017: 55.32
Index Copernicus Value (ICV) 2018: 55.94
Index Copernicus Value (ICV) 2019: 56.52

Digital Object Identifier System (DOI)

Матеріали друкуються мовами оригіналів – українською,
російською та англійською.
Погляди редколегії не завжди збігаються з позицією авторів.

Адреса редакційно-видавничого відділу:

Юридична:
пр. Б. Хмельницького 18,
м. Мелітополь, Запорізька обл.
72312 Україна

Фактична:
вул. Жуковського, 66,
м. Запоріжжя, Запорізька обл.
69600, Україна

Підписано до друку 23.11.2022 р.
Друкарня ТДАТУ

© Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного

Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного (економічні науки)

№ 2 (46), 2022

ЗМІСТ

МЕНЕДЖМЕНТ

Боднар О. В., Стемковська І. В.
СТАНДАРТИЗАЦІЯ І СЕРТИФІКАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЯКОСТІ.....8

Нехай В. В., Косяк А. А.
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІНТЕГРАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО МАШИНОБУДУВАННЯ.....14

Судомир С. М., Боднар О. В., Сливінська О. Б.
ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНИЙ МЕХАНІЗМ МЕНЕДЖМЕНТУ
ПІДПРИЄМСТВ.....22

Христенко Г. М., Федуняк І. О.
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ ІННОВАЦІЙНО-
ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ30

ЕКОНОМІКА

Герчанівська С. В., Островська Н. Д., Гурська І. С.
СОЦІАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ.....37

Дзюбата З.
ТЕНДЕНЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ У СФЕРІ ТУРИЗМУ В УМОВАХ
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....43

Котвицька Н. М., Плукар Л. А.
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
У НАУЦІ Й ПРАКТИЦІ.....52

Кукіна Н. В., Тараненко Г. Г.
ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ ТУРИСТИЧНОЇ
ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ: АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ.....59

Свиноус І., Ємець О., Рудич О., Свиноус Н.
МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЗЕМЕЛЬ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ
ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ
.....66

Сливінська О. Б., Качмар О. В.
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ ЯК ОБ'ЄКТ
СТАТИСТИЧНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ.....74

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Отченаш К. Г., Зінченко Ф. А., Прісняк С. О.
РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ
ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УКРАЇНІ...80

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

Давидюк Т. В., Демчук О. М., Трачова Д. М.
ПОРЯДОК СТРУКТУРУВАННЯ БЮДЖЕТІВ ЯК
СКЛАДОВА ТЕХНОЛОГІЇ БЮДЖЕТНОГО
УПРАВЛІННЯ КОМПАНІЄЮ.....87

Трачова Д. М., Давидюк Т. В., Демчук О. М.
ПРОБЛЕМИ ВИБОРУ ПРОГРАМНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ БІЗНЕС-
ПРОЦЕСІВ ОПТОВО-ТОРГІВЕЛЬНИХ
ПІДПРИЄМСТВ94

МАРКЕТИНГ

Герасимів З. М., Луговий Б. В., Соловей І.С.
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ..... 104

Хахула В., Хахула Б.
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНО-
КОНСАЛТИНГОВИХ ПОСЛУГ ІННОВАЦІЙНОГО
РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВ 112

ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Луговий Б.В., Герасимів З. М., Соловей І. С.
РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ ЯК ВАГОМИЙ ЧИННИК
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
ГРОМАД.....121

Островська Н. Д., Луговий Б. В.
ОРІЄНТИРИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЗЕЛЕНОГО
ТУРИЗМУ128

Трусова Н. В., Гривківська О. В., Болтянська Л. О.
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ
РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СІЛЬСЬКИХ
ТЕРИТОРІЯХ.....135

Прус Ю.О. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА
СІЛЬСЬКОГО СПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В
УМОВАХ ЗАХОПЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ..... 143

**Вимоги щодо розміщення статей у Збірнику
наукових праць Таврійського державного
агротехнологічного
університету імені Дмитра Моторного
(економічні науки)153**

МЕНЕДЖМЕНТ

DOI: 10.31388/2519-884X-2022-46-8-13

УДК 006.015

*Боднар О.В., к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів
і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»
bodnar_o.v@ukr.net*

*Стемковська І.В., старший викладач кафедри обліку і аудиту
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і
природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»
iruna_stemkovska@ukr.net*

СТАНДАРТИЗАЦІЯ І СЕРТИФІКАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ

Анотація. В статті розглядаються питання, пов'язані з стандартизацією і сертифікацією процесів, продукції та послуг. Обґрунтовано необхідність використання стандартизації і сертифікації як методів забезпечення якості. Висвітлено завдання та принципи стандартизації. Обґрунтовано важливість сертифікації як одного із важливих способів поліпшення якості та підвищення конкурентоспроможності процесів, робіт, послуг.

Ключові слова: стандартизація, сертифікація, обов'язкова сертифікація, добровільна сертифікація, якість.

JEL code classification: D 18

*Bodnar Oresta, Ph.D., Ass. Prof.
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Science of Ukraine
«Berezhany Agrotechnical Institute»
bodnar_o.v@ukr.net*

*Iryna Stemkovska
Senior Lecturer of the Department of Accounting and Auditing
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Science of Ukraine
«Berezhany Agrotechnical Institute»
iruna_stemkovska@ukr.net*

STANDARDIZATION AND CERTIFICATION AS A MEANS OF QUALITY ASSURANCE

Abstract. This article is devoted to issues related to standardization and certification of processes, products and services. It substantiates the need to use standardization and certification as methods of quality assurance. The terms "standardization" and "certification" are defined. The purpose, main tasks and principles of standardization are highlighted. It is noted that a characteristic feature of standardization is that its scope and application, level of development are in a wide range. It has been established that one of the key problems of scientific, technical and economic development of countries is the problem of improving the quality and competitiveness of products and services. It is noted that improving the quality and increasing the competitiveness of goods (processes, works, services)

is possible only on the basis of standardization. It allows you to regulate product quality requirements, to more effectively solve specialization problems, to determine the most rational methods of production and processing of raw materials, to manage the quality of goods in production and the sphere of circulation. It has been proven that one of the important ways to improve the quality and increase the competitiveness of processes, works, and services is its certification. The types of certification are disclosed. The importance of certification as one of the important ways to improve the quality and increase the competitiveness of processes, works, and services is substantiated. As an element of the quality control system, certification is a rather expensive tool, but effective enough both for optimizing production and strengthening competitive positions on the market. To determine the expediency of the implementation, it is necessary to have up-to-date information on the level of quality of processes, products, services and marketing analysis of the market. It was determined that in the modern world, standards exist in a dynamic and changing environment. Thus, as an element of the quality control system, certification is a rather expensive tool, but effective enough both for optimizing production and strengthening competitive positions on the market.

Key words: *standardization, certification, mandatory certification, voluntary certification, quality.*

Постановка проблеми. В умовах сучасного розвитку економіки питання якості продукції та послуг є дуже актуальним. Підприємства прагнуть збільшити свою конкурентоспроможність, підвищити прихильність споживачів. Деякі з них досягають цієї мети шляхом економії на якості продукції та послуг задля досягнення нижчої ціни. Саме для регулювання якості на вітчизняному ринку розроблено систему стандартизації та сертифікації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані з управлінням якістю продукції та послуг знайшли відображення в працях вітчизняних і зарубіжних авторів, зокрема А. О. Болотніков, Л. С. Кириченко, В. М. Мазур, Н. Г. Салухіна, А. А. Шапошников та ін.

Метою статті є довести, що на сучасному етапі розвитку виробництва стандартизація та сертифікація є необхідною умовою забезпечення якості.

Виклад основного матеріалу. Питання якості і безпечності продукції та послуг, які реалізуються через новітні торговельні форми, такі як Інтернет-торгівля, торгівля через каталоги та інші дистанційні форми, правове регулювання яких зовсім відсутнє в Україні, є нагальним. Адже реалізація цих товарів та послуг на сьогодні є безконтрольною і ставить під загрозу здоров'я споживачів. Проблеми стандартизації та сертифікації в Україні саме з цього боку не досліджено на достатньому рівні. Актуальність цього питання зростає з кожним роком, адже кількість об'єктів торгівлі, які реалізують товари новими дистанційними способами все зростають [8].

Так, термін “стандартизація” [4, с. 9] з'явився в російському технічному словнику 15 вересня 1925 р., коли був створений Комітет зі стандартизації при Раді праці та оборони та запроваджено обов'язкові стандарти, які одержали силу державного закону. У 1952 р. Міжнародною організацією зі стандартизації (ISO) створено Комітет з вивчення наукових принципів стандартизації (STACO), який здійснює розробку та перегляд визначення найважливіших термінів у галузі стандартизації. Починаючи з 1962 р., коли ISO прийняло перше визначення терміна “стандартизація”, періодично відбувалося його уточнення, що відображало розвиток стандартизації, обумовленим рівнем розвитку науково-технічного прогресу.

Стандартизація – це діяльність, що полягає у встановленні положень для загального й багаторазового застосування щодо наявних чи можливих завдань з метою досягнення оптимального ступеня впорядкування у певній сфері, результатом якої є підвищення ступеня відповідності продукції, процесів та послуг їх функціональному призначенню, усунення бар'єрів у торгівлі й сприяння науково-технічному співробітництву [1, с. 6].

Салухіна Н. Г. [3, с. 8] вважає, що стандартизація є одним з найбільш результативних шляхів удосконалення виробничих і торговельних відносин, зниження витрат, підвищення якості та конкурентоспроможності продукції та послуг. Вона встановлює правила, загальні принципи чи характеристики стосовно різних видів діяльності або її результатів (продукції, процесів, робіт, послуг), розробляючи і

приймаючи доступні всім нормативні документи.

Стандартизація – це встановлення та запровадження стандартів (тобто нормативно-технічних документів, які встановлюють єдині обов'язкові вимоги щодо типів, розмірів, якості, норм й інших особливостей продукції та послуг) з метою упорядкування діяльності в певній галузі економічного використання ресурсів, підтримки техніки безпеки, підвищення якості продукції [3, с. 8].

Мета та основні завдання стандартизації знаходяться у логічному взаємозв'язку з рівнем розвитку країни та спрямовані на вирішення питань міжнародного співробітництва, внутрішнього розвитку країни та розвитку самої системи стандартизації. Головна мета стандартизації полягає в оптимальному впорядкуванню об'єктів стандартизації для прискорення науково-технічного прогресу, підвищення ефективності виробництва, поліпшення якості продукції, удосконалення організації управління народним господарством, розвиток міжнародного економічного, наукового і технічного співробітництва [2].

Відповідно до своєї мети, стандартизація має різні завдання:

- забезпечувати продукцію, процеси та послуги стосовно життя, здоров'я та майна людей, тварин, рослин, довкілля;
- захищати та зберігати майно і продукцію, зокрема під час їх транспортування чи зберігання;
- досягати високої якості продукції, процесів та послуг, відповідної до рівня розвитку науки, техніки та потреб людей;
- реалізувати права споживачів; забезпечувати технічну та інформаційну сумісність і взаємозамінність;
- упроваджувати новітні технології, оновлювати виробництво та підвищувати його продуктивність;
- забезпечувати господарські об'єкти, складні технічні системи з урахуванням допустимого ризику виникнення природних і технологічних катастроф та інших надзвичайних ситуацій [5].

Проте головним завданням стандартизації є створення системи нормативної документації, яка визначає

прогресивні вимоги до продукції, що виготовляється чи послуг, що надаються для потреб народного господарства, населення, оборони держави та експорту, до її розробки, вироблення та застосування, а також забезпечення контролю за правильністю використання цієї документації [2].

Шапошников А.А. вважає, що одним з найважливіших завдань стандартизації є забезпечення необхідною інформацією. Тобто вчений розглядає стандартизацію з позиції уніфікації облікових процедур і зауважує на важливості високого рівня конкретності розпоряджень, що дозволяє чітко налаштувати працівника на виконання певного комплексу дій.

Характерною особливістю стандартизації є те, що сфера її дії та застосування, рівень розвитку знаходяться у широкому діапазоні. Немає такої сфери діяльності людини до якої б не була причетна стандартизація. Адже з поширенням і поглибленням пізнання, розвитком науки і техніки, удосконаленням виробництва масштаби робіт значно зростають і поширюється сфера використання принципів стандартизації:

- врахування рівня розвитку науки й техніки, екологічних вимог, економічної доцільності та ефективності виробничих процесів, безпеки споживачів й України;
- гармонізація нормативних документів з міжнародними стандартами та стандартами інших країн;
- відповідність нормативних документів законодавству України;
- участь у розробленні нормативних документів всіх зацікавлених сторін;
- взаємозв'язок та узгодженість усіх рівнів нормативного регулювання;
- придатність нормативних документів для сертифікації продукції та послуг;
- відкритість інформації, виходячи з вимог чинного законодавства;
- застосування інформаційних систем і технологій.

Останнім часом однією з ключових проблем науково-технічного та економічного розвитку країн є проблема підвищення якості та

конкурентоспроможності продукції та послуг. Поліпшення якості продукції (процесів, робіт, послуг) – це проблема не тільки споживча, але й економічна, соціальна й політична проблеми суспільства. Так, стандарти відіграють важливу роль в судовій практиці під час розв’язання конфліктних ситуацій між виробником і споживачем. Стандарт може стати аргументом, який обтяжує провину або, навпаки, виправдовує підприємство щодо якого є позов у зв’язку з дефектами в продукції чи незадовільною якістю послуг.

Поліпшення якості та підвищення конкурентоспроможності товарів (процесів, робіт, послуг) можливе тільки на основі стандартизації. Вона дозволяє регламентувати вимоги до якості продукції, більш ефективно вирішувати проблеми спеціалізації, визначати найбільш раціональні способи виробництва продукції і переробки сировини, здійснювати управління якістю товарів у виробництві та сфері обігу [3, с. 11].

Проте одним із важливих способів поліпшення якості та підвищення конкурентоспроможності процесів, робіт, послуг є її сертифікація, яка тісно пов’язана зі стандартизацією.

Слово “сертифікація” у перекладі з латинської (*certifico*) означає “підтверджую”, “засвідчую”. Його можна також тлумачити, виходячи зі сполучення латинських слів *certum* – “вірно” і *facere* – “зроблено”. Хоча історики знаходять зародки сертифікації ще в давній період, але як термін з чітким визначенням слово “сертифікація” прийнято недавно [4, с. 107].

Сертифікація – це гарантія, що виріб або товар відповідає відповідним вимогам і має задану якість. Метою сертифікації є:

- захист інтересів споживачів та підтвердження показників якості продукції;
- створення умов для участі суб’єктів господарювання в міжнародній торгівлі;
- запобігання реалізації продукції та послуг, які є небезпечними для здоров’я та життя суспільства.

Сертифікація стала процедурою, за допомогою якої визнаний у встановленому порядку орган документально засвідчує відповідність процесів, продукції та послуг,

систем якості, систем управління якістю, систем управління довіллям та персоналу до встановлених чинним законодавством вимог [3, с. 134-135].

Так, як сертифікація – це дія, яка проводиться з метою підтвердження через сертифікат відповідності або знак відповідності, що виріб чи послуга відповідають певним стандартам або технічним умовам, в Україні виділяють добровільну та обов’язкову сертифікацію.

Обов’язкова сертифікація процесів, продукції та послуг здійснюється на відповідність до обов’язкових вимог нормативних документів, які зареєстровані в установленому порядку, а також аналогічних вимог міжнародних та національних стандартів інших держав, що введені в дію в Україні [3, с. 179].

Обов’язкова сертифікація у поєднанні з чинною системою державного нагляду обмежує конкуренцію споживчих товарів, що призводить до звуження доступного для споживачів асортименту продукції чи послуг, до не виправдано високого рівня цін та низької якості товарів.

На початок 1999 р. в Україні обов’язкової сертифікації підлягали 32 групи продукції та послуг. Проте починаючи з 2002 р. така цифра сягає більше 70 видів продукції, в т.ч. й деякі види послуг. З 2011 р. перелік товарів, які підлягають обов’язковій сертифікації, скорочено до мінімуму (залишено лише товари дитячого асортименту). А це зовсім не означає, що споживач, який хоче придбати якісний товар, не повинен поцікавитися, чи є сертифікати відповідності на відповідну продукцію [7, с. 5].

При проведенні сертифікації (у випадку позитивного рішення) органом зі сертифікації заявникові видається сертифікат на право маркірувати продукцію спеціальним знаком відповідності. Форма, розміри й технічні вимоги до знака відповідності визначаються державним стандартом. Знак відповідності не може бути застосований, якщо порушені правила його використання.

Вітчизняні норми щодо обов’язкової сертифікації і обов’язковості стандартів не відповідають міжнародним правилам і принципам. Тому прогрес у переговорах

щодо вступу України до Європейського Союзу залежить також і від реформування системи технічного регулювання в Україні.

Разом із тим досвід інших країн, зокрема країн-членів ЄС, свідчить, що для забезпечення безпеки продукції та захисту прав споживачів обов'язкова сертифікація не є необхідною. Так, у країнах ЄС відсутня обов'язкова сертифікація продуктів харчування, але це не означає, що понад 450 млн. жителів єдиної Європи вживають неякісні або небезпечні продукти.

Навпаки, діючи там механізми технічного регулювання дають змогу забезпечувати контроль за додержанням виробником і продавцем вимог безпеки, та одночасно дозволяють впроваджувати інновації, що забезпечує підвищення якості споживчих товарів.

Добровільна сертифікація проводиться з ініціативи юридичних або фізичних осіб на договірних умовах між заявником і органом з сертифікації в системах добровільної сертифікації. Допускається проведення добровільної сертифікації в системах обов'язкової сертифікації органами з обов'язкової сертифікації. Нормативний документ, на відповідність якому здійснюються випробування при добровільній сертифікації, вибирається, як правило, заявником. Заявником може бути виробник, постачальник, продавець, споживач продукції. Системи добровільної сертифікації найчастіше поєднують виробників і споживачів продукції та послуг, зацікавлених у розвитку торгівлі на основі довгострокових взаємовідносин [6, с. 129].

Добровільна сертифікація проводиться в цілях реклами продукції та п/слуг, освоєння нових ринків збуту, формування і підтримки іміджу фірми, а також у випадку, якщо це обумовлено в умовах контракту на постачання продукції, послуг. У промислово розвинених країнах прийнято, щоб якість товару оцінювала незалежна недержавна структура.

Оскільки процедура сертифікації досить дорога, то вона може спричинити зниженню прибутку постачальника або збільшення вартості процесів, продукції, послуг, що у свою чергу може знизити їх

конкурентоспроможність на ринку. Тому постачальник повинен виразно представляти механізм витягання вигоди з процедури сертифікації, наприклад, за допомогою проведення рекламної компанії із залученням висновку незалежної третьої сторони.

Висновки. Таким чином, як елемент системи контролю якості сертифікація є досить дорогим засобом, але достатньо ефективним як для оптимізації виробництва, так і посилення конкурентних позицій на ринку. Витрати на сертифікацію можуть бути як незначними витратами на збут та підтримання якості продукції чи послуг, так і капітальними витратами на переоснащення виробництва. Для визначення доцільності проведення необхідно мати актуальну інформацію про рівень якості процесів, продукції, послуг та маркетинговий аналіз ринку.

Отже, у сучасному світі стандарти існують у динамічному та змінному середовищі. Стандартизація й сертифікація є важливими при виході продукції та послуг на нові конкуруючі ринки, що підвищують імідж та репутацію підприємства, а також її конкурентоспроможність.

Список використаних джерел

1. Болотніков А. О. Стандартизація та сертифікація товарів і послуг: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2005. 144 с.
2. Мета і завдання, принципи і методи стандартизації. URL: http://buklib.net/component/option.com_jbook/task.view/ (дата звернення 12.11.2022).
3. Салухіна Н.Г. Стандартизація та сертифікація товарів і послуг. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 336 с.
4. Стандартизація і сертифікація товарів та послуг: підручник / за ред. Л.С. Кириченко, А.А. Самойленко. Харків: Вид-во "Ранок". 2008. 240 с.
5. Суть, принципи, мета і завдання стандартизації. URL: http://b-ko.com/book_22_glava_18_2.1.1. (дата звернення 07.11.2022).
6. Топольник В. Г., Котляр М. А. Метрологія, стандартизація, сертифікація і управління якістю: навч. посібник. Донецьк: ДонДУЕТ, 2006. 211 с.
7. Шальман Т. Виробники, які дбають про свою репутацію, проходять добровільну сертифікацію. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 47. С. 5.
8. Шемет А. Д. Стандартизація як метод регулювання якості товарів: її використання для інноваційних форм торгівлі. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/ (дата звернення 26.11.2022).
9. Trusova, N., Vasylyeva, O., Kolokolchukova, I., Konovalenko, A., & Herasymenko, I. (2022). Marketing support of corporate social responsibility of agri-food enterprises. *Scientific Horizons*. 2022. Vol. 5(7). P.101-114. [https://doi.org/10.48077/scihor.25\(7\).2022.101-114](https://doi.org/10.48077/scihor.25(7).2022.101-114).
10. Zbarsky, V.K., Trusova, N.V., Sokil, O.H., Pochernina, N.V., Hrytsaienko, M.I. Social and economic determinants for the development of resource potential of small forms of agrarian production in Ukraine. *Industrial Engineering and Management Systems*. 2020. Vol.19(1). P. 133–142

References

1. Bolotnikov A.O. (2005), *Standartyzatsiya ta sertyfikatsiya tovariv i posluh: navch. posib. dlya stud. vyshch. navch. zakl.* MAUP, Kyiv, Ukraine.
2. Meta i zavdannya, pryntsyipy i metody standartyzatsiyi, available at. URL: http://buklib.net/component/option.com_jbook/task.view/ (accessed 12.11.2022).
3. Salukhina N.H. (2010), *Standartyzatsiya ta sertyfikatsiya tovariv i posluh*: Tsentр uchbovoyi literatury, Kyiv, Ukraine.
4. L. S. Kyrychenko, A. A. Samoilenko. (Ed.). (2008). *Standartyzatsiya i sertyfikatsiya tovariv ta posluh: pidruchnyk*. KH.: Vyd-vo "Ranok", Ukraine.
5. Sut', pryntsyipy, meta i zavdannya standartyzatsiyi, available at. URL: http://b-ko.com/book_22_glava_18_2.1.1. (accessed 07.11.2022).
6. Topol'nyk V. H., Kotlyar M. A. (2006), *Metrolohiya, standartyzatsiya, sertyfikatsiya i upravlinnya yakistyuy: navch. posib.* DonDUET , Donets'k, Ukraine.
7. Shal'man T. (2012), «Vyrobnyky, yaki dbayut' pro svoyu reputatsiyu, prokhodytymut' dobrovil'nu sertyfikatsiyu», *Uryadovyy kur"yer*, vol. 47, p. 5.
8. Shemet A. D. Standartyzatsiya yak metod rehulyuvannya yakosti tovariv: yiyi vykorystannya dlya innovatsyinykh form torhivli, available at [:/www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/ Dtr ep/2011_1/files/EC111_35.pdf](http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_ep/2011_1/files/EC111_35.pdf) (accessed 26.11.2022).
9. Trusova, N., Vasylyeva, O., Kolokolchukova, I., Konovalenko, A., & Herasymenko, I. (2022). Marketing support of corporate social responsibility of agri-food enterprises. *Scientific Horizons*, 25(7), p. 101-114. [https://doi.org/10.48077/scihor.25\(7\).2022.101-114](https://doi.org/10.48077/scihor.25(7).2022.101-114).
10. Zbarsky, V.K., Trusova, N.V., Sokil, O.H., Pochernina, N.V., Hrytsaienko, M.I. Social and economic determinants for the development of resource potential of small forms of agrarian production in Ukraine. *Industrial Engineering and Management Systems*, 2020, 19(1), p. 133–142

DOI: 10.31388/2519-884X-2022-46-14-21

УДК 338.12:658.8.012.12

Нехай В. В., доктор економічних наук,
доцент, професорка кафедри менеджменту та публічного адміністрування
Таврійського державного агротехнологічного
університету ім. Дмитра Моторного, viktorija24023@ukr.net

Косяк А. А., магістрантка, спеціальність 073 «Менеджмент»,
Таврійський державний агротехнологічний
університет ім. Дмитра Моторного, alishafox2014@gmail.com

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІНТЕГРАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО МАШИНОБУДУВАННЯ

Анотація. Питання інтеграції при виробництві та збуті сільгосптехніки вирішують пріоритетні завдання розвитку економіки України. Обґрунтовано недосконалість технологій організації та управління підприємствами. Метою статті є визначення теоретичних основ інтеграції при вирішенні проблем підприємств машинобудування для сільського господарства на засадах використання методів конвергенції та консолідації при реалізації основних функцій менеджменту та маркетингу.

Ключові слова: інтеграція, конвергенція, конкурентоспроможність, консолідація, маркетинг, збут.

JEL Classification: M00, L00

Nekhai Viktoriia, Doctor of Economics Sciences,
Associate Professor, Dmytro Motorny Tavriya State Agrotechnological University,
Professor at the Department of Management and Public Administration,
viktorija24023@ukr.net

Kosiak Alina,
master's degree, specialty 073 "Management",
Dmytro Motorny Tavriya State Agrotechnological University, alishafox2014@gmail.com

THEORETICAL FOUNDATIONS OF INTEGRATION OF AGRICULTURAL ENGINEERING ENTERPRISES

Abstract. The purpose of the article is to determine the theoretical principles of integration when solving the tasks of agricultural engineering enterprises of Ukraine.

It has been proven that domestic science has formed a conceptual vision of a fundamentally new course of modernization transformations in Ukraine and specific mechanisms for their implementation in the conditions of the development of the industrial and agrarian economy of Ukraine. It is emphasized that the imperfection of enterprise management technologies has a negative impact on the development of domestic agricultural engineering enterprises. The local cooperation of producers of products similar in purpose is being updated, which should be aimed at solving the problems of ensuring production, improving the sale of products, and solving the national problem of import substitution.

Using the method of induction and comparison, it is recommended to find and create new forms of interaction between manufacturers, taking into account positions and advantages. The expediency of implementing practical methods of convergence and consolidation is substantiated. Methodological aspects of the organization of consolidated marketing, integration of participants in the "supply-production-sales" chain, theoretical and practical foundations of the formation of integrated structures aimed at reducing costs and increasing the efficiency of sales activities are proposed.

The logical incompleteness of forming a holistic view of directions and forms of business cooperation in order to ensure convergence in the domestic market of agricultural machinery production dictates the need for further research in this direction.

Key words: convergence, competitiveness, consolidation, integration, marketing, sales.

JEL Classification: M00, L00

Постановка проблеми. Недосконалість наявних технологій організації та управління підприємствами та потужна конкуренція закордонних виробників сільськогосподарської техніки мають негативний вплив на розвиток вітчизняних підприємств сільськогосподарського машинобудування. Несталість попиту на продукцію машинобудування для сільського господарства спонукають виробників до пошуку шляхів вирішення проблеми шляхом формування інтегрованих структур управління діяльністю на засадах конвергенції та консолідації. Актуалізується необхідність локальної співпраці виробників спорідненої за призначенням продукції, що має спрямовати на вирішення проблем розвитку підприємств-виробників, покращення збуту продукції та вирішення загальнодержавного завдання імпортозаміщення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних, методичних і практичних механізмів управління діяльністю, розвитку інтегрованих структур бізнесу, організації менеджменту та маркетингу на підприємствах присвячені праці багатьох зарубіжних та вітчизняних учених, серед яких: Д. О'Рейлі [1], Д.Гібас [1], Л. Гэлловэй [2], В.Гесейць [4], О. Марченко [6], С. Супруненко [6], І. Колокольчикова [7], В. Нехай [5-13].

Цікавим є погляд на критичні фактори успіху у конкурентній боротьбі Дірах О'Рейлі та Джуліана Джи Гібаса: «Критичні фактори успіху – це величина, яка найбільш за все впливає на успіх у бізнесі. Власне кажучи, це все наші секрети ділового успіху. Їх можна умовно розбити на два рівні. Перший рівень – це фактори середі, у якій функціонує ваш бізнес, другий – це фактори, які діють вже безпосередньо у нашій компанії при прийнятті того чи іншого рішення... Середі – це та галузь, у якій ви працюєте, а фактори другого рівня – це та конкретна ситуація, яка складається безпосередньо у даний проміжок часу, наприклад, коли компанія планує запустити новий виріб. Кожна середі та кожна ситуація має свої критичні фактори успіху» [1, с. 152].

До вказаного доречно додати, що на перший рівень факторів впливати важко, але слід спиратись на прогнози, побудовані на релевантній інформаційній базі. У подоланні загальногалузевої кризи конкуренти можуть вдатись до конвергенції навколо спільної проблеми та діяти консолідовано.

Узагальнення наукового доробку з досліджуваної тематики свідчить, що остаточно не вирішеними залишаються теоретичні та методологічні аспекти організації консолідованого маркетингу, інтеграційної взаємодії учасників ланцюга виробництво-збут, формування інтегрованих структур для зменшення витрат та зростання ефективності виробничої та збутової діяльності. Логічна незавершеність формування цілісного уявлення про напрямки та форми збутової й маркетингової співпраці з метою забезпечення конвергентності на ринку виробництва вітчизняної сільгосптехніки обумовила актуальність дослідження та його мету.

Метою статті є визначення теоретичних основ інтеграції при вирішенні проблем підприємств машинобудування для сільського господарства.

Методологія дослідження. Використовуючи метод індукції та співвідносячи досвід та показники діяльності окремих підприємств з основою методик управлінської діяльності взагалі, доцільно планувати або скорегувати форми взаємодії виробників, посередників та споживачів з урахуванням позицій та переваг. Загальновідомо, що під індукцією розуміють перехід від приватного до загального, наприклад, за умов дослідження господарської діяльності ряду схожих за певними ознаками підприємств, робиться висновок про закономірності їх розвитку. Тому цей метод відіграє важливу роль в опрацюванні досвіду окремих господарських одиниць та їх підрозділів та використанні його для побудови нових інтегрованих структур бізнесу.

Практичними методами, запропонованими у статті є методи конвергентності та консолідації, як основи інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Узагальнення проблем в управлінні

підприємствами України дає підстави стверджувати, що ціла низка чинників позначається на стані та розвитку підприємств з виробництва вітчизняної техніки для потреб сільського господарства.

Цілком зрозуміло, що сільськогосподарське машинобудування має пристосовуватися до інтересів і потреб аграріїв у повній відповідності до планів розвитку АПК. Удосконалення управління підприємствами та окремими ланками його діяльності, зокрема, збутом, має бути спрямоване на заходи з популяризації вітчизняної техніки для сільськогосподарських робіт, налагодження випуску комплектувальних, урізноманітнення асортименту і покращення якості продукції, яка необхідна, перш за все, для забезпечення вітчизняного сільгоспвиробництва, імпортозаміщення, що має значення для розвитку економіки країни та її безпеки.

Попри те, що існували та існують плани державної підтримки галузі, питання вирішення проблем сільськогосподарського машинобудування лежать і у площині розвитку самих підприємств-виробників. Необхідно прискорити створення сприятливих умов для того, щоб у повній мірі забезпечити потреби аграріїв, вітчизняна техніка мала достатній рівень збуту, що покликане ліквідувати загрозу потрапляння сільськогосподарських підприємств у залежність від постачань імпортової техніки.

Маркетинг є комплексом функцій, які пов'язують підприємство з ринком: ринкові важелі опосередковано корегують діяльність підприємства, а воно, у свою чергу, має можливість впливу на ринок та своєю присутністю через товарний портфель корегує ринкову кон'юнктуру. Цей процес відбувається у процесі здійснення збуту або підготовки до нього, бо ж саме збут завершує цикл господарської діяльності і на підставі його показників є можливість оцінити її успішність.

Запущені в Україні механізми маркетингової допомоги розвитку підприємств сільгоспмашинобудування діють з різним ступенем успішності. Практики та науковці працюють у

взаємозв'язку, про що свідчать регулярні всеукраїнські форуми «Промисловий маркетинг». Організаторами широкого професійного зібрання виступають Українська Асоціація Маркетингу й Агентство індустріального маркетингу. На зборах обговорюються тенденції світових промислових ринків та їхній вплив на українські ринки, прогнози щодо розвитку економіки України і світу у майбутньому, а також доцільність використання інтернет-технологій у секторі промислових товарів. Серед доповідачів форуму – керівники, провідні маркетингологи й аналітики компаній, що зберегли й зміцнили свої позиції на ринку, яким цікаві проблеми адаптації вітчизняної техніки, зокрема, сільськогосподарської, до сучасних умов ринку за допомогою маркетингових інструментів. Саме подібні збори, форуми та науково-практичні конференції, де концентруються досвід діяльності окремих підприємств, регіонів, галузей та наукова думка, висвітлюють проблеми, які існують у розвитку промислових галузей в умовах ринкової економіки. На форумах з практичного менеджменту та маркетингу усе частіше торкаються питань інтеграції для вирішення спільних бізнес-проблем.

На думку Леса Геллоуея «...на користь інтеграції свідчать наступні аргументи:

- усе підкорене централізованому контролю. У результаті підвищуються надійність і швидкість реагування системи...;

- робота з субпідрядниками неминуче обійдеться дорожче. Інтеграція, таким чином, повинна вести до зниження витрат» [2, с. 82].

Аподиктичне твердження автора звертає нашу увагу на ефективність організованих інтеграційних дій у порівнянні з розрізненістю підрозділів зі збуту. Проблема у розрізненості у діях відділу збуту з діями підрозділів підприємства та і у розрізненості збутових дій окремих підприємств, що певним чином впливає на діяльність ринку сільськогосподарської техніки та на вибір її споживача.

Необхідність інтеграції при виробництві сільгосптехніки обґрунтована й

проблемами матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств, що підтверджують напрямки розвитку, визначені Міністерством аграрної політики та продовольства України. Існує думка, що в умовах ринкової економіки в системі матеріально-технічного забезпечення агропромислового комплексу ефективно створювати служби менеджменту окремих функцій діяльності підприємства, зокрема, маркетингу на різних регіональних рівнях. Подібні служби існували за часів директивного господарювання та займались, виключно, забезпеченням.

В наш час на районному рівні залежно від виробничо-економічних відносин і форм власності можуть функціонувати різні види постачальницьких служб, об'єднаних у різні міжгосподарські асоціації — державні підприємства з матеріально-технічного забезпечення, міжгосподарські асоціації, орендні підприємства на умовах колективної власності і підприємства з приватною формою власності. Районний рівень консолідації є центральною ланкою в системі постачання АПК, тобто ланкою, яка повинна виконувати функції посередника між виробником і споживачем матеріально-технічних ресурсів. Районна служба постачання має у своєму складі постачальницькі підрозділи, ремонтно-технічні підприємства з обмінними пунктами, станції технічного обслуговування, створені на базі «Райсільгосптехніки», районне об'єднання «Сільгоспхімія», аптеку «Зооветпостач». Ця служба створює підрозділи з надання виробничих послуг, ремонту складної сільськогосподарської техніки, пункти прокату сільськогосподарської техніки, а також надає інші послуги для підприємницьких структур АПК незалежно від форм власності. Дедалі більшого поширення набувають приватні фірми з матеріально-технічного постачання АПК.

На обласному рівні функціонують госпрозрахункові постачальницькі виробничі асоціації, до складу яких входять постачальницькі й комплектувальні підприємства, обласні товарні біржі, ремонтно-технічні та підприємства, що

обслуговують, сервісні центри і станції технічного обслуговування, реформовані обласні виробничі об'єднання «Сільгоспхімія», «Зооветпостач» та інші об'єднання і кооперації області. Ці структури займаються переважно оптовим забезпеченням регіону засобами виробництва [3]. Як видно з інформлистів Міністерства аграрної політики та продовольства та аграрного інформаційного агентства, вказані організації спрямовують свої зусилля на матеріально-технічному забезпеченні сільгоспвиробників, технічному обслуговуванні та пропонують послуги біржової торгівлі.

Зважаючи на теоретичні та практичні напрацювання цілковито ґрунтовним можна вважати застосування інноваційного підходу до вирішення проблем управління окремими ланками господарської діяльності підприємств сільськогосподарського машинобудування — організації консолідованого маркетингу (ОКМ). Метод консолідації пропонується визначити та втілювати як діяльність декількох одногалузевих технологічно пов'язаних підприємств щодо спільного створення ланцюга споживчої цінності для клієнтів, просування і збуту товарів та послуг, управління взаємовідносинами з клієнтами через єдиний відокремлений координаційний центр, що реалізує інтегровану маркетингову й збутову політику від імені та за кошти всіх компаній-учасниць [5, 11].

Метою консолідованого маркетингу для сільськогосподарського машинобудування має стати покращення показників збуту продукції і, одночасно, саме забезпечення у повній мірі технікою вітчизняних аграріїв. При цьому доцільним, на наш погляд, є використання досвіду інтеграції постачання, що існують, тому що їх діяльність, вочевидь, стала необхідністю для забезпечення кращого функціонування сільського господарства. Запропоновані організаційні зміни щодо маркетингу у поєднанні з зазначеними слід віднести до пріоритетних у інноваціях — рисунок 1.

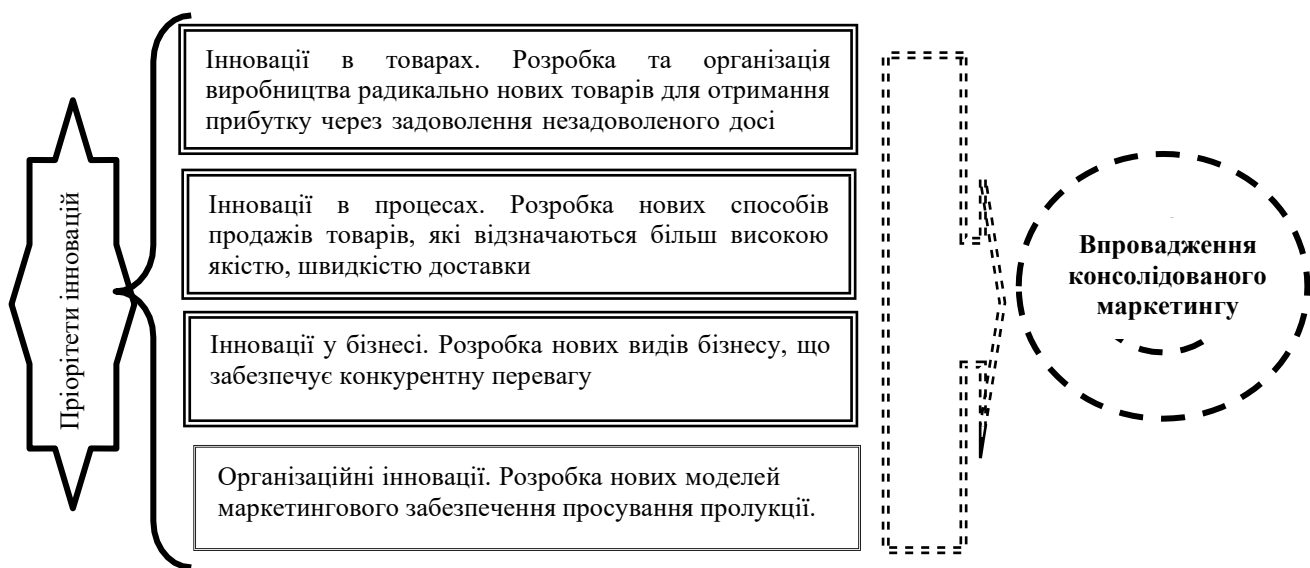

Рис. 1. Пріоритети інновацій стратегічної орієнтації
Джерело: авторська розробка

Обрання за напрямком консолідацію бізнес-зусиль цілком співвідноситься з пріоритетами та завданнями, які були означені у Національній доповіді «Новий курс: реформи в Україні», розробленій Національною академією наук України для визначення ключових проблем соціально-економічного, суспільно-політичного та культурного поступу сучасної України. Грунтуючись на основних відправних показниках соціально-економічного стану України та проблем, які накопичились впродовж попереднього десятиліття, Національна доповідь має за мету окреслення та оформлення вітчизняною академічною наукою концептуального бачення принципово нового курсу здійснення в Україні зрілих модернізаційних перетворень, конкретних завдань і механізмів їх реалізації.

У Доповіді, зокрема, визначено ті засади, які торкаються проблем сільськогосподарського машинобудування та можливості й необхідності консолідації зусиль для спільного вирішення конкретних завдань. Серед них:

- використовувати можливості та стратегічні інтереси груп виробників, які мають бути замкнені на цілі розвитку;
- створити середу для прояву конструктивних підприємницьких мотивацій, інвестиційних імпульсів, соціального партнерства;
- мобілізувати структурні технологічні й соціальні джерела

підвищення ефективності, які повинні стати не лише передумовою, але й змістом модернізації, одним з її ключових орієнтирів;

-запропонувати принципово нові інституційні, економічні та організаційні форми інтеграції, формування національної інноваційної системи;

-визначити потенціал імпортозаміщення;

-розробити програми модернізації виробничих потужностей та імпортозаміщення на основі даних інвентаризації стану основних засобів тощо [4].

Усі зазначені напрямки вказують на цілковиту зосередженість на розвитку підприємств сільськогосподарського машинобудування. На ті ж цілі спрямовує й консолідований маркетинг, оснований на конвергенції виробників для спільного подолання проблем ринкового розвитку.

Таким чином, пошук раціонального розв'язання проблем групи виробників сільгосптехніки та її споживачів на підставі інтеграції та консолідації зусиль зі впливу на ринок відповідає основним принципам розвитку економіки України, як індустріально-аграрної держави.

Для обґрунтування доцільності запропонованого метода наведемо приклади позитивного ставлення до подібних методів розв'язання проблем збуту продукції закордонних науковців.

«Якщо сучасний покупець, насамперед, знаходиться у пошуку партнерських відносин, то чому б сучасному продавцю не зайнятись формуванням таких партнерських відносин? Якщо з обидвох боків будуть побудовані відносини за принципом «перемагають усі», якщо покупець і продавець ставлять одні і ті ж питання, працюють в одному напрямку, то чому б не сказати, що цілі у них одні й ті ж» [1, с. 18]. Ці слова з книги «Ділові відносини з покупцями: успішна торгівля і маркетинг у бізнесі» О'Рейлі Діраха і Гібаса Джуліана Джи якнайвлучніше визначають суть інтеграції та консолідації маркетингових зусиль і її націленість на задоволення прагнень і виробника і споживача і при цьому роблять акцент на ініціативі саме з боку продавців. Вони вказують на можливе розв'язання проблеми більш вдалого збуту, у нашому випадку, для продавця-виробника сільськогосподарської техніки та сільськогосподарського виробника, який користується цією технікою, тому що, дійсно, сутність діяльності та споживачі в них різні, але цілі діяльності перетинаються, що й створює перспективу розгляду можливості консолідованого вирішення такої проблеми.

Також автори на підтвердження можливості побудови взаємовигідних відносин розглядають практичний аспект можливості відносин між покупцем та продавцем: «... треба чітко представляти собі структуру витрат у своєму бізнесі та ту головну стратегію, відповідно до якої ви працюєте. Безперечно, ви зобов'язані добре розібратись у ринковій ситуації та знати ті цілі, які переслідуйте, вступивши у конкурентну боротьбу за покупця» [1, с. 143]. Ці заклики вказують на можливість однієї з форм консолідації маркетингових зусиль – консолідацію між виробником та споживачем. Але найперше, про що раціональним було б подбати, це те, що за покупця треба боротись об'єднанням зусиль групи виробників, а потім до цього об'єднання доцільно було б залучити постійних покупців з можливостями масових закупок, замовлень.

Лес Гелловей у матеріалах про корпоративні фактори операційної стратегії стверджує, що «Концентрація на центральній суті бізнесу і передача периферійних аспектів субпідрядникам підвищує раціональність і ефективність, дозволяє і керівництву, і робітникам займатись найбільш важливими елементами й не витратити зусиль і

досвіду на менш значні аспекти [2, с. 89]. Субпідряд периферійних задач або постачальницька, виробнича та торговельна кооперація, якщо їх правильно організувати, дозволяють мінімізувати витрати, користуючись раціональністю й ефективністю роботи виробників, споживачів та посередників, що теж є бенефіціарами, бо ж для організацій консолідованої співпраці це завдання є сферою компетенції.

Висновки. Потужна конкуренція закордонних виробників сільськогосподарської техніки має негативний вплив на розвиток вітчизняних підприємств сільськогосподарського машинобудування. Несталість попиту на продукцію цих підприємств та, водночас, недостатня забезпеченість нею агровиробників, спонукає до пошуку шляхів вирішення проблеми формуванням інтегрованих структур управління підприємствами на засадах маркетингу.

Доведено, що у вітчизняній науці сформовано концептуальне бачення принципово нового курсу модернізаційних перетворень в Україні та конкретних механізмів їх реалізації. Наголошено, що недосконалість технологій управління негативно впливає на розвиток вітчизняних підприємств сільськогосподарського машинобудування.

Запропоновано методологічні аспекти організації консолідованого маркетингу, інтеграції учасників ланцюга «постачання-виробництво-збут», що спрямовує на зменшення витрат та зростання ефективності збутової діяльності. Комплексне запровадження практичної технології управління збутом на основі консолідації та конвергентності, напрацювання спільних ринкових стратегій дозволяє набуті конкурентних переваг вітчизняній техніці для сільськогосподарських робіт порівняно із зарубіжними аналогами та збільшити обсяги її реалізації.

Запропонований інноваційний метод інтеграції при виробництві та реалізації сільгосптехніки спрямовує на вирішення проблемам матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств, що вимагають напрямки розвитку, визначені Міністерством аграрної політики та продовольства України.

Логічна незавершеність формування цілісного уявлення про напрямки та форми ділової співпраці з метою забезпечення конвергентності на ринку виробництва вітчизняної

сільгосптехніки обумовлює необхідність подальшого дослідження у цьому напрямку.

Список використаних джерел

1. О'Рейли Д., Гибас Д. Д. Деловые отношения с покупателями: успешная торговля и маркетинг в бизнесе. Минск. : Амалфея, 2018. 272 с.;
2. Гэлловэй Л. Операционный менеджмент. Вильнюс, 2012. 320 с.;
3. Аграрне інформаційне агентство. URL: <http://agravery.com/uk/posts/show/ukraine-v-2015-majze-vdvici-skorotila-ekспорт-silgosptehniki> (дата звернення 30.11.2022).
4. Новий курс: реформи в Україні. Національна доповідь / ред. В. М. Гейця. Київ: НВЦ НБУВ, 2018. 232 с.
5. Нехай В. В. Управління ринком сільськогосподарської техніки на основі консолідації та прямого маркетингу. *Економіка АПК*. 2015. № 12. С. 68 – 71;
6. Viktoriia Nekhai, Svetlana Nesterenko, Oksana Marchenko, Svetlana Suprunenko, Tetiana Khrystova. Restorative and productive methods of environmental management in the implementation of environmental policy. *Cuestiones Políticas*. Serbiluz Editorial Fund, University of Zulia. Maracaibo, Venezuela. 2022. Vol.39 (71). P. 871-883;
7. Viktoriia Nekhai, Iryna Kolokolchukova, Svitlana Rozumenko, Tetiana Nikitina. (2021). Anti-crisis Management of Socio-economic Systems Development in the Global Competitive Environment. *Review of Economics and Finance*. 2022. P. 363-377;
8. Нехай В. В. Дослідницька аналітика збуту підприємств сільськогосподарського машинобудування. *Економічна аналітика: сучасні реалії та прогностичні можливості : Міжнародна науково-практична конференція «»* (19 квітня 2019 року). Київ, 2019. С. 216 – 218;
9. Нехай В. В. Забезпечення маркетингової підтримки підприємства. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 1(9). С. 52 – 58;
10. Нехай В. В. Метод «маневру» у стратегічному управлінні та створенні ринкових переваг підприємств на ринку засобів виробництва. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2022. С. 169-176 URL: <http://kntu.net.ua/ukr/content/download/97014/554465> (дата звернення 05.11.2022).
11. Нехай В. В. Консолідована логістична та маркетингова підтримка операцій зі збуту та транспортування. *Проблеми організації, управління та підвищення ефективності транспортних перевезень : монографія / за ред. Л. М. Савчук, Г. С. Прокудіна*. Дніпро : Пороги, 2021. С. 93-123 http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/14458/1/Transport2021_fragment.pdf (дата звернення 17.11.2022).
12. Нехай В. В. Стратегічні напрямки розвитку підприємств сільськогосподарського машинобудування України. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством : Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції* (14 – 15 квітня 2022 р.). Полтава, 2022. С. 509-513.
13. Нехай Вікторія. Планування збуту продукції виробничого призначення за умови нульового та негативного попиту. *Сталий розвиток аграрної сфери: інженерно-економічне забезпечення: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції* (20 жовтня 2022 року., Бережани). Бережани: ФОП «Однорог Т. В.», 2022. С. 104-107.

References

1. O'Rejli D. & Gibas D.D. (2018). Delovye otnoshenja s pokupateljami: uspehnaja trgovlja i marketing v biznese. Mn. : Amalfeja;
2. Hellovei L. (2012). Operatsiyni menedzhment. Vilnius;
3. Ahrane informatsiine ahentstvo. (2015). URL: <http://agravery.com/uk/posts/show/ukraine-v-2015-majze-vdvici-skorotila-ekспорт-silgosptehniki> (accessed 30.11.2022).
4. Novyi kurs: reformy v Ukraini. Natsionalna dopovid (2018) / red. V.M. Heitsia. K. : NVTs NBUV;
5. Nekhai V. V. (2015). Upravlinnia rynkom silskohospodarskoi tekhniky na osnovi konsolidatsii ta priamoho marketynhu. *Ekonomika APK*. Kyiv. 12. 68 – 71;
6. Viktoriia Nekhai, Svetlana Nesterenko, Oksana Marchenko, Svetlana Suprunenko & Tetiana Khrystova (2022). Restorative and productive methods of environmental management in the implementation of environmental policy. *Cuestiones Políticas*. Serbiluz Editorial Fund, University of Zulia. Maracaibo, Venezuela. 39 (71). 871-883;
7. Viktoriia Nekhai, Iryna Kolokolchukova, Svitlana Rozumenko & Tetiana Nikitina. (2022). Anti-crisis Management of Socio-economic Systems Development in the Global Competitive Environment. *Review of Economics and Finance*, 363-377;
8. Nekhai V. V. (2019). Doslidnytska analityka zbutu pidpriemstv silskohospodarskoho mashynobuduvannia. *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Ekonomichna analityka: suchasni realii ta prohnostychni mozhlyvosti»*. Kyiv: DVNZ «Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet imeni Vadyma Hetmana», 216 – 218;
9. Nekhai V. V. (2011). Zabezpechennia marketynhovoї pidtrymky pidpriemstva. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Zaporizhzhia, 1 (9). 52 – 58;
10. Nekhai V. V. (2022). Metod «manevru» u stratchichnomu upravlinni ta stvorenni rynkovykh perevah pidpriemstv na rynku zasobiv vyrobnytstva. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*. Kherson, 169-176. URL: <http://kntu.net.ua/ukr/content/download/97014/554465> (accessed 05.11.2022).
11. Nekhai V. V. (2021). Konsolidovana lohistrychna ta marketynhova pidtrymka operatsii zi zbutu ta transportuvannia. *Problemy orhanizatsii, upravlinnia ta pidvyshchennia efektyvnosti transportnykh perevezen : monohrafiia / za red. L.M. Savchuk, H.S. Prokudina*. Dnipro : Porohy, 93-123. http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/14458/1/Transport2021_fragment.pdf (accessed 17.11.2022).
12. Nekhai V. V. (2022, 14 – 15 kvitnia 2022 r.). Stratchichni napriamky rozvytku pidpriemstv silskohospodarskoho mashynobuduvannia Ukrainy. *Aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku obliku*,

13. analizu ta kontroliu v sotsialno-oriientovani systemi upravlinnia pidpriemstvom : Materialy V Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Poltava, 509-513;
14. Nekhai Viktoriia. (2022, 20 zhovtnia). Planuvannia zbutu produktsii vyrobnychoho pryznachennia za umovy nulovoho ta nehatyvnoho popytu. Stalyi rozvytok ahrarnoi sfery: inzhenerno-ekonomichne zabezpechennia: materialy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Berezhany: FOP «Odnoroh T.V.», 104-107.

УДК 657.6.06.047

*Судомир С. М., д.е.н., професор, професор кафедри економіки і менеджменту
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і
природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»
sudomyr.s@gmail.com*

*Боднар О. В., к. е. н, доцент кафедри обліку і аудиту
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і
природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»
bodnar_o.v@ukr.net*

*Сливінська О. Б., к. е. н, доцент кафедри обліку і аудиту
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і
природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»
oksanasluyvinska@ukr.net*

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНИЙ МЕХАНІЗМ МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. В статті розглянуто: питання щодо особливостей формування обліково-аналітичного забезпечення в системі менеджменту; основні концептуальні позиції, які повинні бути враховані при формуванні результативного обліково-аналітичного механізму управління; методологічні засади формування обліково-аналітичного механізму як інтегрованої системи, визначені основні напрямки концептуальної стратегії розвитку обліково-аналітичного механізму.

Ключові слова: менеджмент, підприємство, облік, аналіз, механізм.

JEL code classification: M41

*Svitlana Sudomyr, Doctor of Economic Sciences, Professor,
SS NULES of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"
sudomyr.s@gmail.com*

*Bodnar Oresta, Ph.D., Ass. Prof.
SS NULES of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"
bodnar_o.v@ukr.net*

*Slyvinska Oksana, Ph.D., Ass. Prof.
SS NULES of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"
oksanasluyvinska@ukr.net*

ACCOUNTING AND ANALYTICAL MECHANISM OF ENTERPRISE MANAGEMENT

Abstract. The article considers the main conceptual positions that must be taken into account when forming an effective accounting and analytical management mechanism: the orientation of the accounting and analytical mechanism to solving the problems of strategic development of business structures; focus on subjects of interest, responsibility, power and ownership; it is possible to combine the interests of managers, analysts and accountants, provided that the requirements, tasks and goals of management are met. The main directions of the conceptual strategy for the development of the accounting and analytical mechanism, which includes:

- objects of accounting and analysis;
- conditionality of the reason for the need to allocate certain objects of accounting and analysis;
- tasks of accounting and analysis.

Key words: management, enterprise, accounting, analysis, mechanism.

Постановка проблеми. Посилення конкуренції на внутрішньому й зовнішньому ринках вимагають розширення якісних характеристик обліково-аналітичного забезпечення системи управління. Обліково-аналітичний механізм через відсутність швидкої рухомості не сприяє повною мірою здійсненню контрольної функції. Практика засвідчує, що контрольна функція, яка здійснюється із запізненням в порівнянні із господарськими та економічними процесами, швидкими темпами знижує кінцеві результативні показники виробничої чи комерційної діяльності. Особливо це відчутно в сучасних умовах ринкового середовища. Інформація про відхилення не є основною і обов'язковою в первинних документах бухгалтерського обліку. Звісно, це потребує нового підходу до формування обліково-аналітичного механізму управління на системній і комплексній основі.

Розробкою та вирішенням проблем методології обліково-аналітичного забезпечення прийняття управлінських рішень займалися провідні вітчизняні та зарубіжні науковці: М. Т. Білуха, О. Бородкін, Р. Бруханський, Б. Валуєв, Р. Гаррісон, С. Голов, О. Гудзинський, О. Гуменюк, З. Гуцайлюк, Р. Ентоні, В. Єфименко, Г. Кірійцев, М. Коцупатрий, Я. Крупка, М. Кужельний, А. Кузьмінський, Є. Мних, М. Палюх, М. Пушкар, П. Саблук, Я. Соколов, В. Сопко, П. Хомин, М. Чумаченко, С. Шкарабан, А. Шмигель та інші. Однак в більшості наукових праць, як правило, окремо розглядаються методологічні підходи щодо розвитку фінансового і управлінського обліку та аналізу в загальному концептуальному плані без орієнтації на необхідність врахування вимог менеджменту.

Метою дослідження є вивчення питань щодо особливостей формування обліково-аналітичного забезпечення в системі менеджменту.

Виклад основного матеріалу. Система обліково-аналітичного забезпечення господарської діяльності є невід'ємним елементом управління, оскільки вона

охоплює, виявлення, реєстрацію, узагальнення, збереження та передачу інформації, а також кількісно-якісну оцінку й аналіз усіх господарських операцій. Від злагодженості й організованості обліково-аналітичного забезпечення залежить якість інформаційного обслуговування менеджерів різного рівня.

На сучасному етапі розвитку економіки України динамічне ринкове середовище вступає в протиріччя з класичними механізмами управління як з факторами забезпечення результативності менеджменту та діяльності організації на відповідних сегментах ринку. Підприємницькі структури подекуди втрачають перспективу розвитку, ослаблюють позиції серед конкурентів. Виходом з такого становища, на нашу думку, є удосконалення всіх підсистем менеджменту і, зокрема, обліково-аналітичної, яка повинна своєчасно формувати інформацію для обґрунтування та прийняття управлінських рішень.

Орієнтація на стратегічний розвиток підприємницьких структур вимагає нового підходу до формування обліково-аналітичного механізму.

Вирішення такої задачі можливе за умов дотримання певної логічної послідовності дій. На думку проф. Гудзинського О. Д., поєднати інтереси менеджерів, аналітиків і працівників обліку можливо за умови дотримання наступних вимог і в певній логічній послідовності (рис. 1) [1].

Це основна концептуальна позиція, яка повинна бути врахована при формуванні результативного обліково-аналітичного механізму управління.

Друга складова концептуального підходу – орієнтація обліково-аналітичного механізму на розв'язання задач стратегічного розвитку підприємницьких структур. При цьому не зменшується значення ретроспективних факторів, кількісна і якісна оцінка яких дозволить визначити рівень реалізації місії підприємства та його стратегій. Таке

раціональне поєднання обліково-ефективному функціонуванню підприємств і аналітичного забезпечення розв'язання організацій [1]. Третя складова внутрішньосистемних поточних і концептуального підходу – орієнтація на оперативних задач із загальносистемними суб'єкти інтересів, відповідальності, влади та стратегічного характеру сприятиме власності [1].

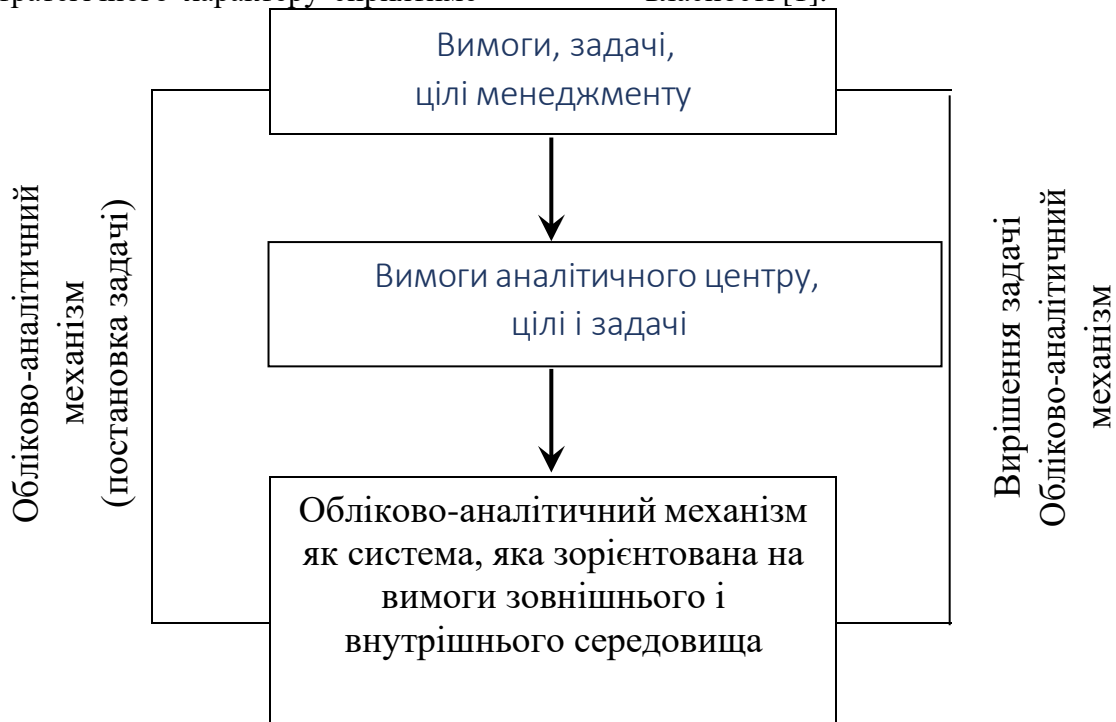

Рис. 1. Формування обліково-аналітичного механізму

Джерело: розроблено на основі [1]

Слід зазначити, що в господарській практиці така система організаційно-аналітичного забезпечення менеджменту не створена. Суб'єкти економічних інтересів не одержують необхідної інформації для обґрунтування власного рішення щодо своєї поведінки на фондовому ринку. Особливо така інформація потрібна суб'єктам економічних інтересів із залученням іноземного капіталу [2].

У зв'язку із розвитком різних типів організацій та впровадженням їм систем управління виникає необхідність у формуванні обліково-аналітичного механізму адекватного до положень і вимог названих змін.

Обліково-аналітичний механізм управління повинен сприяти і розвитку організаційної культури підприємств, яка також не є статичною, а постійно змінюється у динаміці [3].

В процесі дослідження встановлено, що в реальній практиці обліково-аналітичний механізм не дає можливостей кількісно та якісно оцінити організаційну культуру. Як свідчить світовий досвід, організаційна культура будь-якої фірми є одним із основних факторів забезпечення виживання її в перспективі.

Проведені нами розрахунки на основі розробленої методики оцінки та діагностики системи показали, що лише невелика кількість підприємств в аграрному секторі економіки (більше 10%) зорієнтована на цілі, задачі і механізми ринкової економіки. В цих підприємствах частково сформована і формується нова філософія мислення і дій. Така позиція не характерна для більшості господарюючих систем, особливо аграрного сектору [4].

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що організаційна культура повинна бути об'єктом обліково-аналітичного забезпечення. Життєві цикли організації також потребують і

адекватного обліково-аналітичного механізму управління [5].

Результативний обліково-аналітичний механізм як цілісна інтегрована аналітична система базується на методології та прогресивній організації обліку, аналізу і менеджменту. Кожна з названих наук має свої специфічні методологічні підходи, які відображають особливості їх внутрішньосистемного упорядкування. В цьому плані в основному і проводяться наукові дослідження. Це сприяє розвитку методологічних прийомів кожної з наук, теоретичні положення яких реалізуються в практиці при розв'язанні конкретних задач на різних рівнях управління [6].

Такий підхід є обґрунтованим. Однак в реальній практиці господарська діяльність потребує розвитку як окремих функціональних підсистем, так і системи в цілому. Як зазначає проф. Гудзинський О. Д. методологія функціонування результативного обліково-аналітичного механізму як інтегрованої системи повинна базуватися перш за все на вимогах системного підходу, яка представлена на рис. 2.

Оскільки цільову спрямованість обліково-аналітичного механізму задає менеджмент, то в методологічному плані перш за все необхідно уточнити його основні вимоги, враховуючи: стадії розвитку організаційних систем; життєві цикли організації; стратегії розвитку підприємств; види управління; цільову спрямованість підприємств тощо.

Формуючи систему обліково-аналітичного механізму, необхідно враховувати, на які цілі, ціннісні орієнтації діяльності підприємницької структури він буде зорієнтований.

В умовах ринкової економіки виживання організаційних формувань можливе за умов зміни орієнтації підприємств на певні економічні вигоди.

Стратегічна орієнтація у розвитку підприємств повинна бути домінуючою в порівнянні з оперативною тимчасовою вигодою, тому кінцева результативність підприємницької структури визначатиметься обґрунтованістю

концептуальних підходів щодо її розвитку та формування портфеля стратегій [7].

Останні передбачають формування і адекватної системи тактичних прийомів при реалізації стратегій. Кожній стратегії незалежно від форм власності повинна відповідати і вся система менеджменту, зокрема обліково-аналітичний механізм як складова системи менеджменту. Слід зазначити, що в нинішніх умовах господарювання кожна підприємницька структура може і повинна використовувати відповідно до стану економічного розвитку та стратегічного напрямку діяльності адекватні їм стратегії поведінки [8].

На основі проведених досліджень виявлено, що підприємства агропромислового комплексу за потенційними можливостями не є рівнозначними. Вони відрізняються одне від другого потужністю створеного потенціалу, рівнем фінансового стану, адекватності системи менеджменту соціально-економічного розвитку їх організаційних формувань.

Нами виділено п'ять груп таких підприємств:

- перша група – це підприємства з високим коефіцієнтом потенціалу організації;
- друга група підприємств характеризується неоптимальним потенціалом організації з наближенням до нульової точки рентабельності;
- третя група підприємств характеризується недостатньо високим коефіцієнтом сформованого потенціалу, низьким рівнем їх економічного розвитку, який не дозволяє відшкодовувати витрати згідно з їх обсягами простого відтворення;
- четверта група підприємств характеризується низьким коефіцієнтом сформованого потенціалу, відсутністю фінансових ресурсів для виконання функцій самозабезпечення та простого відтворення;
- п'ята група підприємств характеризується досить низьким рівнем сформованого потенціалу та показниками, що притаманні для підприємств-банкрутів.

Кожна з названих груп підприємств з метою забезпечення їх конкурентоспроможності потребує і адекватного портфеля стратегій, а відповідно і формування певної системи менеджменту. Отже, система менеджменту

повинна відповідати даному стану об'єкта та розвиваючим напрямкам відповідних господарюючих структур згідно виділених нами груп. Це можна пояснити тим, що кожній групі підприємств притаманні і певні порядки інновації.

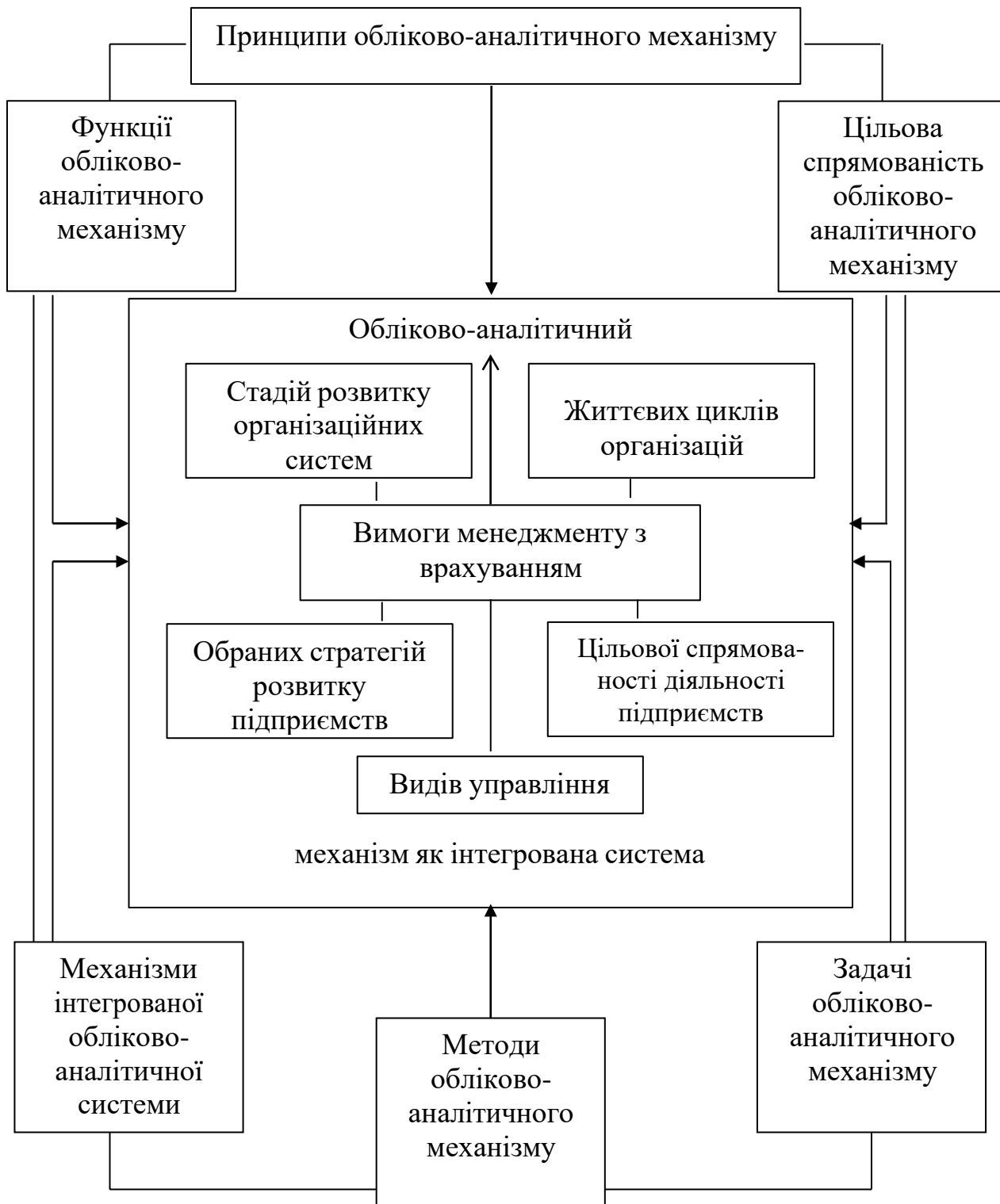

Рис. 2. Методологічні засади формування обліково-аналітичного механізму як інтегрованої системи

Джерело: розроблено на основі [1]

В цілому в регіональному плані повинна формуватися система менеджменту, адекватна цілям і задачам, різноманітним організаційним і соціально-економічним механізмам. Такий підхід до формування системи менеджменту можливий за умов розробки адекватних вище названим вимогам механізмів управління, включаючи організаційний та обліково-аналітичний [9].

Наша пропозиція зводиться до перегляду та уточнення об'єктів обліку та аналізу. Підтримуємо позицію проф. Гудзинського, що об'єктом обліку повинні виступати стратегії, які є неоднозначними в різних організаційних формуваннях. Об'єктами обліково-аналітичного забезпечення менеджменту та механізму повинні виступати такі стратегії, як [1]:

- стратегії завоювання лідерських позицій;
- стратегія виходу на ринок та система стратегій локального характеру по забезпеченню реалізацій окремих положень і загальної стратегії;
- стратегії розширення ринку та інші.

Все це вказує на те, що в менеджменті повинні одержати розвиток так звані логістичні системи.

Обліково-аналітичний механізм повинен задовольняти потреби в різноаспектній інформації, яку формують на різних стадіях відтворення і в різних структурних підрозділах, включаючи центри відповідальності в стратегічному розвитку підприємств. Перерозподіл центрів відповідальності по рівнях і ланках управління змінюватиме потоки інформації та їх змістовне наповнення. Змінюватимуться і критерії оцінки суб'єктів діяльності, які базуватимуться на цілях і задачах стратегічного розвитку підприємства. Все це потребує формування адекватної до цих вимог системи аналітичних показників і в цілому – обліково-аналітичного механізму [10].

У зв'язку з цим обліково-аналітичний механізм слід розглядати як систему обліково-аналітичного забезпечення зобов'язань підприємства.

Ділові зобов'язання виступають як об'єкти обліку і аналізу. Вони охоплюють взаємовідносини як факти економічного життя, що формують як внутрішнє, так і зовнішнє середовища. Виконання зобов'язань робить реальними соціально-трудова та економіко-правові відносини. В основі цих відносин лежить відповідальність, тому обліково-аналітичний механізм як інтегрована система повинен реалізувати функцію закріплення відповідальності за виконання зобов'язань. Досягти такої мети можливо за умов формування чіткої і змінюючої системи об'єктів оперативного обліку та аналізу. З врахуванням можливих ситуацій нами визначені основні напрямки концептуальної стратегії розвитку обліково-аналітичного механізму, яка включає [2]:

- обумовленість причини необхідності виділення певних об'єктів обліку та аналізу;
- об'єкти обліку та аналізу;
- задачі обліку та аналізу.

Потребує удосконалення система аналітичного забезпечення менеджменту. Існуюча методологія аналізу охоплює такі об'єкти оцінки [6]:

- собівартості виробництва сільськогосподарської продукції та основні резерви її зниження;
- ресурсного потенціалу аграрного формування (земельних, трудових, основних засобів, матеріальних оборотних, фінансових);
- стану підготовки до виробництва;
- реалізації продукції і соціально-економічної ефективності виробництва (реалізації продукції, робіт і послуг; ефективності виробництва сільськогосподарської продукції; ефективності і соціального розвитку підприємства);
- ринків і комерційних можливостей підприємства;
- факторів навколишнього середовища;
- виробництва, розподілу, зберігання і переробки сільськогосподарської продукції;

- роботи обслуговуючих виробництв;
- діяльності інших підприємств агросервісного обслуговування.

Розглянута система аналітичного забезпечення дозволяє сформувати зведено-аналітичну інформацію, яка характеризує зовнішнє і в основному внутрішнє середовище, що є необхідною базою обґрунтування управлінських рішень стратегічного, поточного та оперативного характеру.

Висновок. Таким чином, при формуванні результативного обліково-

аналітичного механізму управління необхідно враховувати всю сукупність вимог ринкового середовища та менеджменту. Лише при такому підході обліково-аналітичний механізм як система в змозі забезпечити результативність функціонування такої підприємницької структури. При цьому вважаємо за доцільне забезпечити збалансованість фінансово-управлінського обліку та аналітичних вимог.

Список використаних джерел

1. Гудзинський О. Д. Система менеджменту інституціональної трансформації економіки України (теоретико-методологічний аспект): [колективна монографія] / О. Д. Гудзинський, С. М. Судомир, Ю. С. Гудзинська та ін.; за заг. ред. О. Д. Гудзинського. Київ : ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2012. 771 с.
2. Гудзинський О. Д. Обліково-аналітичний механізм менеджменту підприємств (теоретико-методологічний аспект) : [монографія] / О. Д. Гудзинський, Г. Г. Кірейцев, Т. М. Пахомова, В. К. Савчук. Київ : ІПК ДСЗУ, 2009. 226 с.
3. Гудзинський О. Д. Управління формуванням конкурентоспроможного потенціалу підприємств (теоретико-методологічний аспект): [монографія] / О. Д. Гудзинський, С. М. Судомир, Т. О. Гуренко. Київ : ІПК ДСЗУ, 2010. 212 с.
4. Судомир С. М. Формування системи управління розвитком сільськогосподарських підприємств: теорія, методологія: [монографія]. К.: ЦП «Компринт», 2015. 483 с
5. Melnyk N., Trachova D., Kolesnikova O., Demchuk O., Golub N. Accounting Trends in the Modern World. *Indep. J. Manag. Prod.* 2020. № 11. P. 2403–2416.
6. Трачова Д. М. Розвиток амортизаційної політики: обліково-інформаційний аспект: монографія. Мелітополь: Люкс, 2018. 291 с.
7. Trusova N. V. Managing the intellectual potential in the business-network of innovative digital technologies / N. V. Trusova, R. I. Oleksenko, S. V. Kalchenko, D. V. Yeremenko, S. R. Pasiaka, S. A. Moroz. *Estudios de Economia Aplicada*. 2021. Vol. 39(5). P. 1-15
8. Ортіна Г. В. Напрями реалізації цільової стратегії промисловоінноваційної політики. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 14. С. 49-52.
9. Ортіна Г. В. Сталий розвиток місцевих громад в умовах децентралізації : монографія / Г. В. Ортіна, О. Г. Сокіл, Ю. О. Прус, І. В. Застрожнікова, Л. М. Єфіменко. Мелітополь : ФОП Однорог Т. В., 2019. 171 с.
10. Onyshchenko, O., Shevchuk, K., Shara, Ye., Koval, N., & Demchuk, O. (2022). Industry 4.0 and accounting: directions, challenges, opportunities. *Independent Journal of Management & Production*. Vol. 13(3). P. 161-195. <http://dx.doi.org/10.14807/ijmp.v13i3.1993>.

References

1. Hudzynski O. D. (2012) Systema menedzhmentu instytutsionalnoi transformatsii ekonomiky Ukrainy (teoretyko-metodolohichni aspekt): [kolektyvna monohrafiia] / [O. D. Hudzynski, S. M. Sudomyr, Yu. S. Hudzynska ta in.]; za zah. red. O. D. Hudzynskoho. Kyiv : TOV «Ahrar Media Hrup», 2012. 771 s.
2. Hudzynski O. D. Oblikovo-analitychnyi mekhanizm menedzhmentu pidpriemstv (teoretyko-metodolohichni aspekt) : [monohrafiia] / [O. D. Hudzynski, H. H. Kireitsev, T. M. Pakhomova, V. K. Savchuk]. Kyiv : IPK DSZU, 2009. 226 s.
3. Hudzynski O. D. Upravlinnia formuvanniam konkurentospromozhnoho potentsialu pidpriemstv (teoretyko-metodolohichni aspekt): [monohrafiia] / [O. D. Hudzynski, S. M. Sudomyr, T. O. Hurenko]. Kyiv : IPK DSZU, 2010. 212 s.
4. Sudomyr S. M. (2015). Formation of a management system for the development of agricultural enterprises: theory, methodology. Kyiv, K.: "Komprynt". 483 p.

5. Melnyk, N.; Trachova, D.; Kolesnikova, O.; Demchuk, O.; Golub, N. Accounting Trends in the Modern World. *Indep. J. Manag. Prod.* 2020, 11, 2403–2416.
6. Трачова Д. М. Розвиток амортизаційної політики: обліково-інформаційний аспект. Монографія / Дар`я Миколаївна Трачова. Мелітополь: Типографія «Люкс», 2018. 291 с
7. Trusova N.V. Managing the intellectual potential in the business-network of innovative digital technologies / N.V. Trusova, R.I. Oleksenko, S.V. Kalchenko, D.V. Yeremenko, S.R. Pasiaka, S.A. Moroz // *Estudios de Economia Aplicada*, 2021,39(5), 1-15
8. Ортіна Г. В. Напрями реалізації цільової стратегії промисловоінноваційної політики / Г.В. Ортіна // *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. - № 14. – С. 49-52.
9. Ортіна Г. В.(2019) Сталій розвиток місцевих громад в умовах децентралізації : [Моногр.] / Г. В. Ортіна, О. Г. Сокіл, Ю. О. Прус, І. В. Застрожнікова, Л. М. Єфіменко – Мелітополь : ФОП Однорог Т. В., 2019. – 171 с.
10. Onyshchenko, O., Shevchuk, K., Shara, Ye., Koval, N., & Demchuk, O. (2022). Industry 4.0 and accounting: directions, challenges, opportunities. *Independent Journal of Management & Production*, 13(3), s161-s195. <http://dx.doi.org/10.14807/ijmp.v13i3.1993>.

*Христенко Г. М., к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки і менеджменту
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і
природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»
saranchuk16@ukr.net*

*Федуняк І.О., к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки і менеджменту
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і
природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»
iofedunyak@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

***Анотація.** У статті розглянуто роль інноваційно-інвестиційного розвитку аграрних підприємств в сучасних умовах глобалізації та інтеграції України у світовий економічний простір. Систематизовано внутрішні та зовнішні загрози інноваційно-інвестиційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Доведено, що інноваційна активність підприємства залежить від його інноваційного потенціалу. Визначено складові інноваційного потенціалу підприємства. Проаналізовано чинники впливу на активізацію інноваційно-інвестиційного розвитку сільського господарства. Обґрунтовано, що необхідною умовою здійснення ефективної інноваційної діяльності є вміння управляти інноваційними ризиками. Узагальнено підходи до визначення сутності ризик-менеджменту. Сформовано основні переваги впровадження та ефективного функціонування системи ризик-менеджменту на аграрних підприємствах. Визначено пріоритетні інструменти зменшення рівня ризиків на сільськогосподарському підприємстві.*

***Ключові слова:** інноваційно-інвестиційний розвиток, інноваційна активність, інноваційний потенціал, інноваційні ризики, ризик-менеджмент, аграрні підприємства.*

JEL code classification: O13

***Halyna Khrystenko, PhD of Economic, Associate Professor,
Professor of the Department of Economics and Management
Separated Subdivision National University of Life and Environmental Science of Ukraine «Be-
rezhany Agrotechnical Institute»
saranchuk16@ukr.net***

***Ihor Fedunyak, PhD of Economic, Associate Professor,
Professor of the Department of Economics and Management
Separated Subdivision National University of Life and Environmental Science of Ukraine «Be-
rezhany Agrotechnical Institute»
iofedunyak@gmail.com***

FORMATION OF A RISK MANAGEMENT SYSTEM FOR INNO- VATIVE AND INVESTMENT DEVELOPMENT OF AGRICUL- TURAL ENTERPRISES

***Abstract.** The article examines the role of innovative and investment development of agricultural enterprises in modern conditions of globalization and integration of Ukraine into the world economic space. Systematized internal and external threats to innovation and investment development of agricultural enterprises. It is proven that the innovative activity of the enterprise depends on its innovative potential. The components of the innovative potential of the enterprise are determined. Factors influencing the activation of innovative and investment development of agriculture are analyzed. It is substantiated that a necessary condition for the implementation of effective innovative activity is the ability to manage innovative risks. Approaches to defining the essence of risk management are summarized. The main advantages of the implementation and effective functioning of the risk management system at*

agricultural enterprises have been established. The priority tools for reducing the level of risks at the agricultural enterprise have been determined.

Key words: *innovation and investment development, innovation activity, innovation potential, innovation risks, risk management, agricultural enterprises.*

Постановка проблеми. Сільське господарство є найважливішою складовою агропромислового комплексу України, де виробляється життєво необхідна для суспільства продукція та зосереджено значний потенціал. Від рівня розвитку сільського господарства та стабільності його функціонування залежить розвиток національного господарського комплексу, матеріальний добробут населення та продовольча безпека держави в цілому.

Слід зазначити, що стійкий розвиток аграрного сектору економіки значною мірою зумовлюється природними й організаційно-економічними особливостями сільськогосподарського виробництва, які вирізняють його від інших галузей національного господарства. Особливості функціонування сільськогосподарських підприємств пов'язані із значною кількістю ризиків, які в свою чергу ведуть до виникнення певних обставин, що негативно впливають на діяльність і результативність аграрної галузі.

Інтеграція України у світовий економічний простір потребує переведення вітчизняного аграрного виробництва на якісно нову – інноваційну модель розвитку та формування сучасної ринкової технологічної і технічної політики. Інноваційний розвиток аграрних підприємств неможливий без дієвого механізму інвестування та формування системи ризик-менеджменту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним підґрунтям у дослідженні проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку стали праці зарубіжних вчених-економістів П. Друкера, Ф. Діксона, С. Ільєнкової, М. Кондратьєва, Р. Нельсона, Р. Патори, І. Перлакі, Дж. Пілдича, Р. Пітструп-Андерсена, Б. Санто, Р. Фатхутдінової, Р. Фостера, Й. Шумпетера. Вагомий внесок у дослідження особливостей інноваційно-інвестиційних процесів в Україні зробили відомі українські вчені: В. Андрійчук, В. Амбросов, С. Володін, О. Гудзь, О. Дацій, О. Єрмаков, М. Корецький, М. Кропивко,

Ю. Лупенко, Г. Мазнев, М. Малик, П. Макаренко, В. Мартиненко, О. Мороз, П. Саблук, О. Ульяновченко, Л. Федулова, А. Чупіса, О. Школьній, О. Шпикуляк, О. Шпичак, М. Хвесик та ін.

Ризиковість діяльності аграрних підприємств розглядається у наукових працях Н. Бірченко, О. Кобилянської, О. Рудич та інших економістів-аграріїв. Дослідженням теоретичних і прикладних засад ризик-менеджменту підприємств присвятили свої праці: В. Амбросов, Р. Біловол, М. Дем'яненко, В. Гросул, І. Єпіфанова, І. Макаренко, О. Терещенко та інші.

Незважаючи на різноплановість наукових результатів у межах цієї проблематики, слід зазначити, що залишаються недостатньо висвітленими питання формування концепції ризик-менеджменту сучасного аграрного підприємства в умовах удосконалення інноваційно-інвестиційної системи його розвитку.

Метою статті є обґрунтування рекомендацій щодо формування системи ризик-менеджменту інноваційно-інвестиційного розвитку аграрних підприємств з урахуванням особливостей зовнішнього та внутрішнього контексту.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення сталого функціонування сільськогосподарського виробництва можливе за умови переходу його на новий техніко-технологічний рівень розвитку з використанням більш прогресивних технологій, досягнень науково-технічного прогресу, науки та передового вітчизняного та світового досвіду.

Інноваційні процеси передбачають здійснення інвестицій для оновлення основних засобів виробництва, впровадження інноваційних технологій, закупівлі високопродуктивних сортів рослин, тварин. Саме достатні інвестиції є запорукою переходу на інноваційну модель розвитку сільськогосподарських підприємств.

В сучасних умовах глобалізації актуальним питанням є забезпечення

інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної галузі, адже ефективне поєднання інноваційної діяльності сільськогосподарського підприємства з використанням залучених інвестицій дасть можливість суттєво посилити стійкість і конкурентоспроможність продукції, експортний потенціал галузі та надійність продовольчої безпеки держави в цілому.

Давідов М.В. вважає, що інвестиційно-інноваційна діяльність підприємств – це складна динамічна

система, що ґрунтується на комплексі фінансово-економічних важелів і стимулів, яка поєднує технологічні процеси та форми організації виробництва на основі найновіших досягнень науки і техніки із формами їх багатостороннього фінансування [1].

Основні групи зовнішніх та внутрішніх загроз (на рівні держави та підприємства) інноваційно-інвестиційного розвитку сільськогосподарських підприємств систематизовано в табл. 1.

Таблиця 1

Внутрішні та зовнішні загрози інноваційно-інвестиційного розвитку аграрних підприємств

Вид загрози	Зовнішні загрози	Внутрішні загрози	
		на рівні держави	на рівні підприємства
Політичні	Нестабільність політичних зав'язків (зовнішня агресія, відсутність підтримка світової спільноти тощо)	Політична нестабільність, форс-мажорні обставини (стихійні лиха, техногенні аварії тощо)	Відсутність чіткої інноваційної політики
Економічні	Зміна політико-економічної орієнтації країни-інвестора	Недосконала нормативно-правова база щодо інноваційно-інвестиційної діяльності	Низький рівень інноваційного потенціалу
Фінансові	Фінансова криза	Нестабільність вітчизняної валюти, інфляційні процеси, фінансова криза	Нестабільний фінансовий стан
Кадрові	Витік кадрів за кордон	Недостатній рівень фахової підготовки спеціалістів в галузі інновацій	Низький рівень кадрового потенціалу
Інформаційні	Втрата позицій у зв'язку із діяльністю міжнародної економічної розвідки	Відсутність належної інформаційної політики, низький рівень моніторингу, недостатній рівень розвитку інформаційно-консультаційної діяльності	Низький рівень інформаційної забезпеченості

Джерело: власна розробка автора

В результаті проведених досліджень встановлено основні загрози інноваційно-інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки України, а саме: нестача власних фінансових ресурсів; значні витрати на нововведення; недостатня фінансова підтримка держави; високий рівень ризику; тривалий період окупності нововведень [2].

Інноваційна активність підприємства залежить від його інноваційного потенціалу, під яким розуміють сукупність наявних ресурсів і можливість їх мобілізації з метою досягнення

поставлених інноваційних цілей. Завдяки високому інноваційному потенціалу підприємство може оперативнo реагувати на зміни в зовнішньому середовищі, вести інноваційний пошук і здійснювати організаційні зміни [3].

Вважаємо за доцільне виділити наступні складові інноваційного потенціалу підприємства: техніко-технологічну, кадрову, фінансово-інвестиційну, економічну, організаційно-управлінську, інформаційну, маркетингову, інтелектуальну (рис. 1).

Рис. 1. Складові інноваційного потенціалу підприємства.

Джерело: власна розробка автора

Успішна діяльність підприємства, зміцнення конкурентних позицій на ринку, стабільний та сталий його розвиток можливий лише за умови наявності всіх складових інноваційного потенціалу.

Техніко-технологічний потенціал визначається здатністю підприємства до переналагодження, перепланування операцій, впровадження сучасних технологій, оновлення, поповнення й модернізації матеріально-технічної бази [4].

Кадровий потенціал характеризує здатність персоналу підприємства генерувати та сприймати інноваційні ідеї, реалізовувати їх на практиці, застосувати нові техніко-технологічні, організаційно-економічні та управлінські рішення.

Фінансово-інвестиційний потенціал знаходить прояв у матеріальній основі забезпечення інноваційного розвитку підприємства.

Економічний потенціал забезпечує можливості вивчення ринків збуту, аналізу і прогнозування переваг інновацій, вибору ідей [5].

Організаційно-управлінський потенціал визначається наявністю на підприємстві організаційних умов для впровадження інновацій, а також відповідністю системи управління підприємством завданням інноваційного розвитку [6].

Інформаційний потенціал відображає інформаційну забезпеченість підприємства, ступінь повноти та точності інформації.

Маркетинговий потенціал пов'язаний з можливістю підприємства до систематизованого і планомірного спрямування всіх його функцій (визначення потреб і попиту, організації виробництва, продажу, післяпродажного сервісу) на задоволення потреб споживачів і використання потенційних ринків збуту. У структурі маркетингового потенціалу виділяють логістичний ресурс [7].

Логістичний потенціал – це сукупність реалізованих, пропонованих до реалізації та перспективних можливостей підприємства зі створення ефективних логістичних систем на інноваційних засадах та ефективному управлінню матеріальними і супутніми потоками.

Інтелектуальний потенціал визначає можливості втілення знань, ідей, задумів і доведення їх до рівня нових технологій, організаційно-економічних та управлінських рішень [8].

Необхідною умовою активізації інноваційно-інвестиційного забезпечення сільського господарства є наявність у галузі кваліфікованих кадрів. Очевидно, що ефективність та можливість використання інноваційних розробок у виробництві значною мірою залежать від

компетентності та професіоналізму персоналу агросектору. Керівники та фахівці, які є провідною ланкою у впровадженні досягнень науки у практику, в нинішніх умовах окрім реалізації організаторських навиків та вмій повинні постійно вивчати провідний досвід, вміти аналізувати та прогнозувати господарську діяльність [9]. Аграрному виробництву необхідні якісно нові кадри, які будуть не лише ефективними керівниками, технологами, але й професійними менеджерами, котрі володіють операційним менеджментом.

Успішний розвиток інноваційних процесів значною мірою залежить від інформаційної забезпеченості аграрної галузі. Відповідальність за це мають взяти на себе органи управління сільського господарства та наукові організації — творці інновацій. Вони прямо і безпосередньо зацікавлені в оперативному інформуванні товаровиробників про створені та створювані інновації [10].

Високий рівень ризику є однією з характерних ознак інноваційних процесів сільськогосподарських підприємств. Впровадження інноваційних проєктів може мати негативні наслідки, які не обов'язково залежать від самих інновацій, а від процесу управління інноваційною діяльністю [6].

Створення ефективного механізму управління інноваційною діяльністю на підприємстві дозволяє приймати обґрунтовані управлінські рішення на відповідному стратегічному рівні, знижувати ризик даної діяльності в результаті комплексного оцінювання інноваційного потенціалу, забезпечити підвищення ефективності використання наявних ресурсів підприємства.

Необхідною умовою здійснення ефективної інноваційної діяльності є вміння управляти інноваційними ризиками, що полягає не в повному їх виключенні, а у визначенні допустимих меж, що дозволить мінімізувати негативні наслідки настання ризикової події. Слід зазначити, що важливим завданням аграрних підприємств є формування ефективної системи ризик-менеджменту інноваційно-інвестиційного їх розвитку [3].

Ризик-менеджмент – це сукупність принципів, методів і форм управління організацією та її поведінкою в зовнішньому середовищі в умовах невизначеності та конфліктності. У рамках ризик-менеджменту вирішуються три основні завдання: профілактика виникнення ризиків; мінімізація збитку, спричиненого ризиками; максимізація додаткового прибутку, який отримує підприємство внаслідок управління ризиками. Основна мета ризик-менеджменту – це зменшення або ліквідація можливих втрат від ризику, тому визначення принципів та функцій управління ризиком мають суттєве значення для застосування ризик-менеджменту на підприємстві [4].

Головним у ризик-менеджменті є точкові і системні дії на кожен ризик, успішність яких сприятиме перетворенню проблем у розвиток і успіх господарської діяльності в цілому.

До основних переваг впровадження та ефективного функціонування системи ризик-менеджменту на аграрних підприємствах слід віднести [8]:

- створення надійної основи для стратегічного планування та прийняття виважених управлінських рішень;
- можливість уникнення цінових несподіванок;
- підвищення ймовірності досягнення поставлених цілей за рахунок зниження втрат через настання непередбачуваних подій;
- забезпечення оптимального використання ресурсів;
- мінімізація наслідків виявлених та можливих кризових ситуації шляхом ідентифікації, обробки та керування ризиками;
- попередження втрат та дії з ліквідації наслідків ризиків, а також прораховування передумови можливого повторення кризових ситуацій;
- поліпшення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств;
- сприяння більшій відкритості діяльності керівництва і поліпшення комунікацій.

Основними інструментами зменшення рівня ризиків на сільськогосподарському підприємстві є:

диверсифікація, страхування, орендні забезпечення (рис. 2).
 умови, високий рівень ресурсного

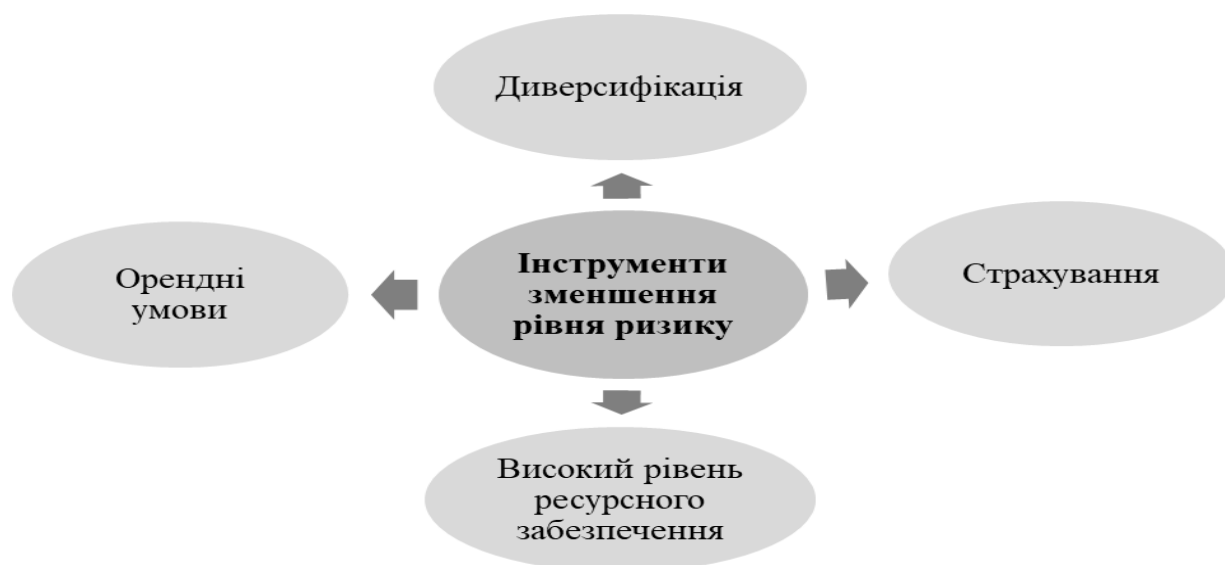

Рис. 2. Інструменти зменшення рівня ризиків на сільськогосподарських підприємствах.
 Джерело: власна розробка автора

Впровадження аграрними підприємствами системи ризик-менеджменту дозволяє забезпечити стабільність їх розвитку, підвищити обґрунтованість прийняття рішень в ризиковій ситуації, покращити фінансовий стан.

Висновки. Реалізація напрямів інноваційно-інвестиційного розвитку аграрних підприємств дасть можливість суттєво посилити стійкість і конкурентоспроможність агропромислового комплексу, експортний потенціал галузі та надійність продовольчої безпеки нашої держави. Інноваційно-інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств пов'язана з ризиками, які визначаються сукупним впливом низки чинників зовнішнього середовища та внутрішнім станом кожного суб'єкта господарювання.

Можна стверджувати, що інноваційно-інвестиційний розвиток аграрних підприємств потребує опрацювання виваженої інноваційної політики суб'єктів АПК та формування ефективної системи ризик-менеджменту і механізмів управління інноваційним розвитком.

Список використаних джерел

1. Давідов М. В. Організаційно-фінансове забезпечення інноваційної діяльності суб'єктів господарювання. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 9. С. 92-97.
2. Єрмаков О. Ю., Саранчук Г. М. Інноваційний розвиток зерновиробництва в сільськогосподарських підприємствах: монографія. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. 196 с.
3. Залізко В. Д., Мартиненков В. І. Сутність інноваційного розвитку економіки сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. № 4. С. 66-71.
4. Мостенська Т. Л. Ризик-менеджмент як інструмент управління господарським ризиком підприємства. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 3(7). С.72-79.
5. Смолій Л. Інвестиційні аспекти формування інтелектуального капіталу в аграрному виробництві. *Галицький економічний вісник*. 2014. № 1. С. 62-69.
6. Yavorska T. I. *Small Business in Agriculture: Theory and Practice*. Kyiv: NNS IAE, 2012.
7. Коноваленко А. С. Взаємодія суб'єктів маркетингового механізму. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2020. Вип. 1, № 21. С. 129–136.
8. Trusova N., Vasyl'yeva O., Kolokolchukova I., Konovalenko A., & Herasymenko I. (2022). Marketing support of corporate social responsibility of agri-food enterprises. *Scientific Horizons*. 2022. Vol. 25(7). P. 101-114. [https://doi.org/10.48077/scihor.25\(7\).2022.101-114](https://doi.org/10.48077/scihor.25(7).2022.101-114).
9. Remeikienė R. and Gasparėnienė, L. Green farming development opportunities: The case of Lithuania, *Oeconomia Copernicana*. 2017. Vol. 8(3). P. 401-416.
10. Тебенко В. М., Болтянська Л. О. Проблеми та тенденції розвитку внутрішньої торгівлі Запорізької області. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 17.

References

1. Davidov, M. V. (2008), "Organizational and financial support of innovative activities of business entities", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 9, pp. 92-97.
2. Ermakov, O. Yu. and Saranchuk H. M. (2011), *Innovatsijnyj rozvytok zernovyrobnytstva v sil'skohospodars'kykh pidpryemstvakh* [Innovative development of grain production in agricultural enterprises], Nizhyn : Vydavets' PP Lysenko M.M., Ukraine.
3. Zalizko, V. D. and Martynenkov, V. I. (2016), "The essence of innovative development of the economy of rural areas", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 66-71.
4. Mostens'ka, T. L. (2010), "Risk management as a tool for managing the enterprise's economic risk", *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*, vol. 3(7), pp. 72-79.
5. Smolij, L. (2014), "Investment aspects of the formation of intellectual capital in agricultural production", *Halys'kyj ekonomichnyj visnyk*, vol. 1, pp. 62-69.
6. Yavorska, T. I. (2012), *Small Business in Agriculture: Theory and Practice*, NNS IAE, Kyiv.
7. Konovalenko, A.S. (2020). The interaction between the subjects in marketing mechanism. *Economic Journal of Lesya Ukrainka Volyn National University*, 1(21), 129-136.
8. Trusova, N., Vasyl'yeva, O., Kolokolchukova, I., Konovalenko, A., & Herasymenko, I. (2022). Marketing support of corporate social responsibility of agri-food enterprises. *Scientific Horizons*, 25(7), 101-114. [https://doi.org/10.48077/scihor.25\(7\).2022.101-114](https://doi.org/10.48077/scihor.25(7).2022.101-114).
9. Remeikienė, R. and Gasparėnienė, L. (2017), Green farming development opportunities: The case of Lithuania, *Oeconomia Copernicana*, 8(3), 401-416.
10. Тебенко В. М., Болтянська Л. О. Проблеми та тенденції розвитку внутрішньої торгівлі Запорізької області. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. №17.

ЕКОНОМІКА

DOI: 10.3188/2519-884X-37-43

УДК 364.48:332.3:631

Герчанівська С. В., к. е. н, доцент кафедри економіки і менеджменту
Островська Н. Д., к. пед. н., доцент кафедри гуманітарної освіти і туризму
Гурська І. С., к. е. н, доцент кафедри економіки і менеджменту
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і
природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»
gerchanivska_s@ukr.net
ostrovskand@gmail.com
irinagyraska@ukr.net

СОЦІАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Анотація. У статті розкрито сутність поняття «соціальна інфраструктура», її види. Висвітлено особливості та принципи соціальної інфраструктури, виходячи з потреби створення повноцінного життєвого середовища та підвищення ефективності функціонування господарського комплексу. Визначено основні аспекти зарубіжного досвіду щодо розвитку соціальної сфери. Запропоновано модель стратегічного розвитку соціальної інфраструктури сільських територій.

Ключові слова: соціальна інфраструктура, сільські території, стратегія, розвиток, управління, сільське населення.

JEL code classification: R10

Gerchanivska Svitlana, Ph.D., Ass. Prof.
Ostrovskia Nadia, Ph.D., Ass. Prof.
Hurska Iryna, Ph.D., Ass. Prof.
SS NULES of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"
gerchanivska_s@ukr.net
ostrovskand@gmail.com
irinagyraska@ukr.net

SOCIAL INFRASTRUCTURE AS A COMPONENT OF THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

Abstract. Social infrastructure is one of the most significant internal factors of the quality and standard of living of the rural population. The state of social infrastructure determines the residential attractiveness of rural areas. We believe that social infrastructure is a set of interconnected, harmoniously functioning industries, enterprises, organizations and institutions, types of activity, as well as economic relations and human potential, combined in a single integrated system that functions to meet the needs of all segments of the population in the sphere of spirituality, material support and reproduction of human capital.

It is worth noting that the branches of social infrastructure have specific features: first, they are characterized by significant labor intensity compared to the production of material goods; secondly, the share of material costs in the final production of services is significantly lower than in the case of the production of material goods; thirdly, a significant percentage of the assets of economic entities in the social sphere is money. Currently, the most urgent problems are the preservation of the potential of health care, education and culture of the rural population. The turnover of medical staff, teachers, and cultural workers is increasing in the village. The level of improvement of villages remains low.

The multiplicity of social infrastructure development directions in conditions of uncertainty and unpredictability of socio-economic development parameters of rural areas allows us to conclude about the need to introduce a stra-

tegic level of management to solve the task of determining priority directions for the development of social infrastructure objects. The conceptual model of strategic development of social infrastructure will provide a mechanism for realizing long-term investment goals related to improving the quality of life of the population, as well as socio-economic development of rural areas.

Keywords: social infrastructure, rural areas, strategy, development, management, rural population.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших факторів стабільності, підвищення якості та рівня життя, продовольчого благополуччя населення, а також багатофункціонального розвитку сільської території в цілому є розвинена і наповнена соціальна інфраструктура. Адже саме такий її стан гарантує задоволення потреб населення практично у всіх областях його життя, починаючи від умов праці та побуту і закінчуючи дозвіллям, отриманням освіти, медичних послуг тощо. Тому погіршення соціальної інфраструктури, виражене в скороченні кількості шкіл і дитячих садів, об'єктів культури і спорту, неякісному і нерегулярному медичному обслуговуванні, поганому торговому обслуговуванні малих населених пунктів є однією з основних проблем, що перешкоджають сталому розвитку сільських територій.

У той же час, сільські території є найважливішим ресурсом, значення якого стрімко зростає в умовах поглиблення глобалізації при одночасному посиленні значення природних і територіальних ресурсів у розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальні питання, пов'язані з розглядом окремих аспектів досліджуваної проблеми, відображено в працях О. Булавки, П. Гайдуцького, І. Гнибіденка, Ю. Губені, О. Гудзинського, М. Кропивка, М. Маліка, І. Прокопи, П. Саблука, К. В. Прокопишак, В. Рябоконея, В. Терещенка, Д. Шияна А. Шепотько, К. Якуби та інших.

Метою статті є показати роль соціальної інфраструктури як фактору соціально-економічного розвитку сільських територій, розробити пропозиції щодо її ефективного стратегічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Стан соціальної інфраструктури визначає побутову привабливість сільських територій. Необґрунтовані регіональні відмінності у життєвому рівні населення зменшують соціально-економічну ефективність територіального поділу

праці, уповільнюють розвиток продуктивних сил регіонів, в тому числі сільської місцевості. Соціальна інфраструктура, що задовольняє повсякденні потреби населення складається з набору елементів за місцем проживання, взаємозамінюваність яких неможлива. Об'єкти, що задовольняють потреби вищого рангу, притаманні частині жителів у окремі періоди життя, потребують пропорційного розподілу залежно від регіональної системи розселення, соціально-економічного статусу поселень та вікового складу населення.

Поняття «соціальна інфраструктура» є класичною категорією поділу інфраструктури економіки на матеріальну та нематеріальну (соціальну) сферу яке з'явилося в середині 40-х років двадцятого століття. У той час ця категорія розглядалась як сукупність галузей, що забезпечують функціонування та обслуговування промисловості та сільського господарства. До цього ж моменту комплексного визначення не існувало, а мали місце поодинокі випадки дослідження лише окремих складових соціальної сфери (освіти, медицини, культури, тощо). Перше згадування про особливості галузевого поділу економіки та виокремлення категорії інфраструктура з'явилося в роботах А. Маршала у 1910 році.

Нині більшість науковців розглядають поняття соціальної інфраструктури з точки зору матеріально-речової бази соціального комплексу (сукупності та мережі споруд соціальної сфери необхідної для організації життя суспільства). При цьому майже не розглядають питань результативності та якості функціонування цих інфраструктурних елементів, а також послуг, які вони надають, відсутніми в цих баченнях є й нематеріальна складова соціальної інфраструктури (комплекс соціальних програм та проєктів), які вона реалізує.

Вважаємо, що соціальна

інфраструктура – це сукупність взаємопов'язаних, гармонійно функціонуючих галузей, підприємств, організацій та установ, видів діяльності, а також економічних відносин та людського потенціалу, поєднаних в єдиній цілісній системі, що функціонує з метою задоволення потреб усіх верств населення у сфері духовності, матеріально-побутового забезпечення та відтворення людського капіталу сільських територій.

Соціальну інфраструктуру умовно поділяють на соціально-побутову та соціально-культурну. Соціально-побутова спрямована на створення умов для відтворення людини як біологічної істоти (через побутове середовище), задоволення її потреб через належні умови життя, а соціально-культурна сприяє відтворенню духовних, інтелектуальних (через культурно-освітнє середовище) та значною мірою фізичних властивостей індивіда, формуванню його як економічно активної особистості, що відповідає певним вимогам суспільства до якості робочої сили. У складі соціально-побутової інфраструктури розрізняють такі компоненти: житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування населення, торгівля і громадське харчування, пасажирський транспорт та зв'язок з обслуговування населення тощо. До соціально-культурної інфраструктури належать охорона здоров'я, рекреаційне господарство, фізична культура та спорт, соціальне забезпечення, освіта, культура, мистецтво та ін. Кожна галузь соціальної інфраструктури має свої характерні ознаки, що дають можливість більш повно зрозуміти їх функціональне призначення в соціально-економічному розвитку сільських територій, так і в життєдіяльності людини.

Варто зазначити, що галузі соціальної інфраструктури мають специфічні особливості: по-перше вони характеризуються значною трудомісткістю порівняно з виробництвом матеріально-речовинних благ; по-друге, частка матеріальних витрат у складі кінцевого виробництва послуг є значно нижчою, ніж за умови виробництва матеріальних благ; по-третє, у складі активів суб'єктів господарювання соціальної сфери значний відсоток складають грошові кошти.

Виходячи з потреби створення

повноцінного життєвого середовища та підвищення ефективності функціонування господарського комплексу, організація сільської соціальної інфраструктури повинна відповідати певним принципам. Слід відмітити, що в науковій літературі не існує одностайної, однозначної думки щодо визначення принципів, що є базовими для соціальної інфраструктури, проте загально визначеними вважаються такі: ефективність – соціальна інфраструктура являє собою систему взаємозв'язків між її елементами, отже, для досягнення поставленої мети ця взаємодія повинна бути ефективною; науковість – управління соціальною інфраструктурою повинно мати науковий характер, тобто враховувати вимоги економічних законів розвитку, використовувати міжнародний досвід і сучасні методи економічних досліджень, ґрунтуватись на існуючих теоріях, методах, підходах, враховуючи їх переваги та недоліки; комплексність – взаємообумовлений і пропорційний розвиток соціальної інфраструктури як єдиного цілого, що забезпечує взаємозв'язок усіх підсистем і елементів; оптимальність – вибір конкретного напрямку розвитку при територіальній організації соціальної інфраструктури, обґрунтоване розташування всієї сукупності закладів різних форм власності з переважанням територіального та галузевого підходів в умовах відповідної територіальної одиниці і для тих об'єктів, які мають міжтериторіальне значення; системність – соціальна інфраструктура розглядається як складна цілісна система, що включає низку пов'язаних між собою елементів, їх зв'язок із зовнішнім оточенням, функціональні та ієрархічні підсистеми; доцільність – це відповідне співвідношення між метою функціонування соціальної інфраструктури і діяльністю суб'єктів з реалізації цієї мети.

Ефективне функціонування соціальної інфраструктури сільських територій – це один із визначальних факторів як соціальної стабільності, так й ефективного господарювання. Політика розвитку сільських територій складається із трьох великих частин: підтримка сільськогосподарських виробників, захист довкілля, підтримка комплексних проєктів розвитку сільської інфраструктури. Саме

остання має задовольнити життєві потреби сільського населення та сприяти розвитку сільської економіки. Спостерігається взаємозалежність – стан соціальної інфраструктури залежить від рівня сільськогосподарського виробництва на сільських територіях, який у свою чергу залежить від рівня розвитку комплексів та галузей інфраструктури.

Незважаючи на ряд вжитих заходів, зокрема прийняття законодавчих та нормативних актів і соціально-економічних програм із проблем соціального розвитку села, потенціал соціальної інфраструктури сільських територій продовжує скорочуватися, більшість сільських поселень не в змозі надати селянам необхідний асортимент соціальних послуг. Через відсутність значної кількості об'єктів соціальної інфраструктури переважна частина сільських жителів змушена одержувати їх за межами місця постійного проживання. Тому доступність соціальних послуг для кожного сільського жителя є одним із визначальних показників соціальної характеристики населених пунктів та сільських територій. На цей показник впливають, насамперед, густота й людність населених пунктів, рівень забезпеченості об'єктами соціальної інфраструктури [7].

Сучасний стан соціальної інфраструктури в сільській місцевості відображає тенденції стану аграрного сектору економіки України і може оцінюватися як критичний. Такий стан призводить до вимирання сільського населення, щорічного зникнення тисяч сільських населених пунктів, відтоку молодих людей із села, деградації сільських жителів.

Нині найактуальнішими є проблеми збереження потенціалу охорони здоров'я, освіти та культури сільського населення. На селі зростає плінність медичних кадрів, вчителів, працівників культури. Залишається низьким рівень благоустрою сіл.

Визначальна роль у функціонуванні та розвитку об'єктів соціальної інфраструктури сільських територій належить місцевим органам самоврядування, а механізм її розвитку передбачає використання загальнодержавного регулювання,

передусім забезпечення пріоритетності села як територіального сектора суспільства і створення жителям сільських територій соціально рівних можливостей для задоволення своїх потреб.

З метою вирішення проблем розвитку соціальної інфраструктури, які постають перед об'єднаними територіальними громадами сільської місцевості, керівництву цих громад слід, насамперед: розробити принципи управління їх соціальною інфраструктурою, виробити відповідний стиль керівництва, обрати (розробити) методика виявлення й оцінки пріоритетності соціальних проблем (особливо важливо, щоб ця методика включала використання постійно діючих механізмів залучення громадян до цього процесу), розробити (разом з науковцями) принципово нові, більш ефективні методи розв'язання цих соціальних проблем.

Обґрунтування механізму управління розвитком соціальної інфраструктури повинно проводитися з урахуванням зарубіжної та вітчизняної практики. Світовий досвід свідчить про те, що на державному рівні приділяється серйозна увага питанням розвитку соціальної інфраструктури, реалізації програм розвитку сільських територій.

Європейські країни жорстко дотримуються принципу пріоритету сільського господарства і сільських територій. У всьому світі є розуміння того, що саме сільське господарство є основою продовольчої і національної безпеки, що дає змогу ставити його проблеми на вершину національних пріоритетів.

Аграрна політика у зарубіжних країнах носить виражений протекціоністський характер, забезпечена повною мірою відповідними нормами аграрного законодавства, спрямована на поліпшення стану аграрних територій і сільського господарства, забезпечує захист економічних інтересів аграрних товаровиробників і сільського населення, гарантує стабільні доходи працівникам сільського господарства.

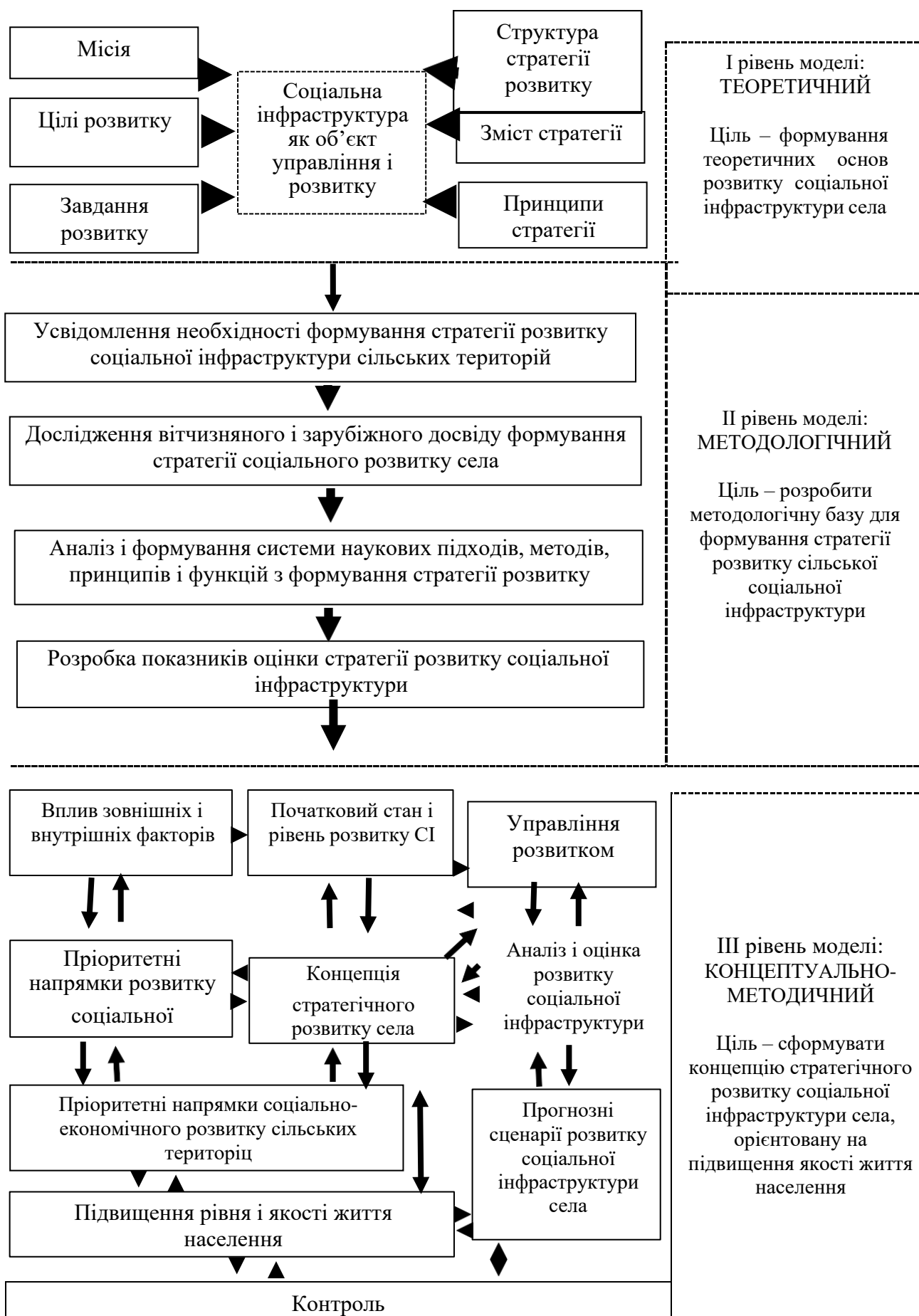

Рис. 1. Модель стратегічного розвитку соціальної інфраструктури сільських територій
 Джерело: власна розробка автора

Особливо значні гарантії під час забезпечення фінансування соціальних програм у сільських утвореннях, спорудження об'єктів інженерної та соціальної інфраструктури. Фінансова підтримка держави носить комплексний характер і компенсує значну частину витрат товаровиробників на виробництво сільськогосподарської продукції, гарантуючи їм високий рівень доходів.

При управлінні розвитком соціальної інфраструктури села важливо встановити ієрархію цільових пріоритетів, до яких слід віднести: збереження та розвиток системи сільського розселення як основи територіальної цілісності та незалежності України; захист від руйнування сільського укладу життя як основи моральних цінностей сільського населення, збереження спадщини та традицій українського народ; розвиток аграрного сектору як основи продовольчої безпеки та незалежності України; забезпечення соціально-економічних інтересів сільського населення; територіальний супровід розвитку соціальної інфраструктури як основи сталого розвитку сільських територій, аграрного виробництва, трудової зайнятості сільського населення [5].

Виходячи з цього, розробка концепції розвитку соціальної інфраструктури сільських територій передбачає реалізацію певної моделі (рис. 1.).

Основним засобом підтримки та розвитку сільських територій в сучасних умовах є метод програмно-цільового планування, що реалізується через систему державних програм різного рівня.

Фінансування проєктів з розвитку соціальної інфраструктури в сільській місцевості здійснюється виключно за рахунок державного і обласного бюджету, що виділяються по ряду ключових напрямків через реалізацію програм відповідного рівня. На жаль, головним недоліком такого підходу є вкрай низька залученість представників бізнесу у вирішення проблем соціально-економічного розвитку села.

Висновки. Таким чином, основною функціонування соціальної інфраструктури є повний і всебічний розвиток людини шляхом задоволення її побутових, духовних і культурних потреб. Багатоваріантність напрямків розвитку соціальної інфраструктури в умовах невизначеності та непередбачуваності параметрів соціально-економічного розвитку сільських територій дозволяє зробити висновок про необхідність введення стратегічного рівня управління задля визначення пріоритетних напрямків розвитку її об'єктів. Метою запропонованої моделі є розвиток і створення оптимальної сільської соціальної інфраструктури для підвищення якості життя сільського населення і забезпечення доступності послуг установ соціальної інфраструктури для сільських жителів відповідно до соціальних норм і стандартів. Реалізація її засад потребує узгодженої організаційно-економічної підтримки в межах державної та регіональної політики, координації дій суб'єктів інституціонального середовища сільського розвитку і представників територіальних громад.

Список літератури.

1. Богущ Л. Г. Соціальна інфраструктура об'єднаних громад України: підходи до розвитку. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 9. С. 172–183.
2. Зварич І. Т. Зварич О. І. Формування інфраструктурних чинників соціально-економічного та культурного розвитку регіону. *Інфраструктура ринку*. 2021. Вип. 51. С. 46-58.
3. Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Булавка О. Г. та ін. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2020. 60 с.
4. Осипенко М. В. Соціальна інфраструктура як чинник відтворення людського капіталу. *Наукові праці НДФІ*. 2016. № 3(76). С. 149-158.
5. Пакуліна А. А., Рудас Д. С., Пакуліна Г. С. Розвиток соціальної інфраструктури сільських територій України. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 35. С. 93-100.
6. Панасюк В. М. Значення соціальної інфраструктури регіону у формуванні інноваційної політики. *Вісник Волинського інституту економіки і менеджменту*. 2018. № 21. С.213-220.
7. Рябоконт В. П., Рарок Л. А. Розвиток соціальної інфраструктури сільських територій. *Економіка*

АПК. 2016. № 4 С. 56-65.

8. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: вектори реального поступу / за ред. акад. НАН України Е.М. Лібанової та акад. НААН України М.А. Хвесика. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2017. 864 с.

9. Талавиря М. П., Горай А. О. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації. *Економіка АПК*. 2018. № 5. С. 75-79.

10. Шубалий О. М. Розвиток соціальної інфраструктури у сферах житлово-комунального господарства, транспорту і зв'язку регіону. *Економічний форум*. 2020. № 1. С. 46-53.

References.

1. Bohush, L. H. (2014) "Sotsialna infrastruktura obiednanykh hromad Ukrainy: pidkhody do rozvytku". Actual problems of economy. No 9, p. 172–183.

2. Zvarych, I. T. and Zvarych, O. I. (2021), "Formuvannya infrastruktury chynnykiv sotsial'no-ekonomichnoho ta kul'turnoho rozvytku rehionu". *Infrastruktura rynku*. Vol. 51, p. 46-58.

3. Lupenko, Yu. O. Malik, M. J. and Bulavka, O. H. (2020), *Stratehichni napriamy staloho rozvytku sil'skykh terytorij na period do 2030 roku*. [Strategic directions of sustainable development of rural areas until 2030], NNTs «ІАЕ», Kyiv, Ukraine

4. Osypenko, M. V. (2016), "Sotsial'na infrastruktura iak chynnyk vidtvorennia liuds'koho kapitalu". *Naukovi pratsi NDFI*. 2016. No. 3 (76), p. 149-158.

5. Pakulina, A. A. Rudas, D. S. and Pakulina, H. S. (2019), "Rozvytok sotsial'noi infrastruktury sil'skykh terytorij Ukrainy". *Infrastruktura rynku*. Vol. 35, p. 93-100.

6. Panasiuk, V. M. (2018), "Znachennia sotsial'noi infrastruktury rehionu u formuvanni innovatsijnoi polityky". *Visnyk Volyn's'koho instytutu ekonomiky i menedzhmentu*. no 21, p. 213-220.

7. Riabokon', V. P. and Rarok, L. A. (2016), "Rozvytok sotsial'noi infrastruktury sil'skykh terytorij". *Ekonomika APK*. No 4, p. 56-65.

8. Talavyria, M. P. and Horaj, A. O. (2018), "Rozvytok sil'skykh terytorij v umovakh detsentralizatsii". *Ekonomika APK*. No 5, p. 75-79.

9. Libanova, E. M. and Khvesyk, M. A. (2017), *Sotsialno-ekonomichni potentsial staloho rozvytku Ukrainy ta yii rehioniv: vektory realnoho postupu* [Socioeconomic potential of sustainable development of Ukraine and its regions: the vectors of real progress]. Public Institution «Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine». Kyiv, Ukraine

10. Shubalyj, O. M. (2020), "Rozvytok sotsial'noi infrastruktury u sferakh zhytlovo-komunal'noho hospodarstva, transportu i zv'iazku rehionu". *Ekonomichnyj forum*. No 1, p. 46-53.

Dziubata Z.

*PhD (Pedagogical Sciences), Associate Professor
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine "Berezhan Agrotechnical Institute"
pushkazoriana@gmail.com*

LABOUR MARKET TRENDS TEACHING IN TOURISM INDUSTRY IN THE CONTEXT OF EUROINTEGRATION PROCESSES

Abstract. *The paper covers the problems of teaching a course of English for Specific Purposes for students majoring in tourism in higher educational establishments (HEIs) in Ukraine. Communicative competence is a part of a professional competence of specialists in the field of tourism. In Ukraine successful tourism industry development and the increasing flow of international tourism substantiates the stakeholders' demand for improving tourism industry employees' knowledge and skills of English for Specific Purposes, namely their communicative competence in tourism English. Consequently, tourism ESP teaching methodologies and materials in HEIs in Ukraine need further improvement in order to correspond to the educational and qualification requirements and the stakeholders' demand. The obtained results contribute to the improvement of needs analysis of learning tourism English and tourism ESP course development in HEIs. Needs analysis is covered in terms of its importance and content as the first step to successful ESP course development. Communicative competence in tourism English is considered according to its three components: the linguistic (the knowledge of and the ability to use lexical elements, grammatical resources, perceive and produce the language in particular contexts orally, in writing and reading), the discourse (actual usage of English in the specific conditions in which communication takes place) and the intercultural (deal with specific professional situations in a diverse social and cultural context). Integration of the development of "soft skills" into ESP lessons has been substantiated. Having analyzed the concept of communicative competence in tourism English, course development peculiarities have been considered.*

Key words: *tourism managers, communicative competence, tourism English, ESP, teaching in higher educational institutions.*

JEL code classification: J45, Z3

Дзюбата З.

к.пед.наук, доцент

*Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування
України "Бережанський агротехнічний інститут"
pushkazoriana@gmail.com*

ТЕНДЕНЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ У СФЕРІ ТУРИЗМУ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Анотація. *Туризм є однією з перспективних галузей економіки. Інтенсивний розвиток туристичної сфери в Україні в умовах глобалізованого економічного простору, інтенсивних процесів інтеграції між сучасними підприємствами різних країн світу обумовлює необхідність підготовки висококваліфікованих менеджерів туризму, які володіють уміннями ефективно здійснювати професійне іншомовне спілкування і якісно розвивати міжнародне співробітництво у сфері туризму. У статті розглядається проблема розробки та імплементації курсу англійської мови за професійним спрямуванням для майбутніх фахівців туристичної галузі у вищих навчальних закладах освіти в Україні. Розвиток туризму в Україні залежить від низки факторів, в тому числі і від якості роботи фахівців галузі, що пояснює запит стейкхолдерів на фахівців, які здатні працювати у міжнародних комерційних і професійних спільнотах, ефективно імplementувати концептуальні рішення і якісно виконувати поставлені професійні завдання, включаючи письмову та усну комунікацію у цифровому і традиційному форматах. Згідно освітньо-кваліфікаційної характеристики, англійська комунікативна компетентність – це складова професійної компетентності фахівця туристичної галузі. Аналіз останніх досліджень, публікацій та наявного навчально-методичне забезпечення дисципліни «Англійська мова за професійним спрямуванням» для фахівців туристичної галузі актуалізує подальше вивчення питання аналізу потреб здобувачів освіти спеціальності «Туризм» і вдосконалення такого курсу на основі аналізу компонентів комунікативної компетентності фахівців туристичної галузі. Аналіз потреб – це основний етап розробки курсу англійської мови за професійним спрямуванням, оскільки дає можливість забезпечити належні навчально-методичні матеріали для ефективного розвитку комунікативних умінь у сфері читання, письма, аудіювання та усного мовлення. На цьому етапі встановлюється зв'язок між цільовими професійними ситуаціями мовлення, видами і формами професійної комунікативної діяльності, запитамі від роботодавців, вимогами регіонального туристичного ринку і змістом курсу. Специфіку роботи над розвитком*

комунікативної компетентності здобувачів освіти спеціальності «Туризм» розглянуто з точки зору компонентів комунікативної компетентності: лінгвістичного, дискурсивного та соціокультурного. Лінгвістичний компонент комунікативної компетентності задіює вивчення професійно-орієнтованої лексики, граматичних елементів і ресурсів, семантики, сприйняття і продукування мови в усній і письмовій формах. Дискурсивний компонент передбачає роботу над лінгвістичними функціями, стратегіями, стилями тощо, з метою здійснення комунікації в реальних ситуаціях професійного взаємодії, відповідно до конкретної мети, ситуації і обставин, при яких відбувається спілкування. Врахування соціокультурного компоненту комунікативної компетентності забезпечує уміння взаємодіяти у певній професійній ситуації у різноманітному соціокультурному контексті і передбачає освоєння відповідних лінгвістичних маркерів і висловлювань. З метою підвищення конкурентоспроможності, відповідно до вимог сучасного ринку праці і процесів глобалізації, інтеграції, мобільності, розширення інформаційного простору та інтенсивного розвитку технологій, актуальним є інтегрувати формування «м'яких навиків» у курс іноземної мови за професійним спрямуванням для майбутніх фахівців туристичної галузі. На сучасному етапі, з метою адекватного реагування на швидкозмінювані потреби галузі та умови роботи навчальних закладів, доцільно вводити компоненти ІСТ силябусу і забезпечити роботу над уміннями «навчання впродовж життя». Відповідно, забезпечується оновлення навчально-методичного забезпечення, активізація комунікативних видів роботи на заняттях, покращення якості навчального середовища і вибудовується силябус дисципліни на основі вимог комунікативно-компетентнісного підходу.

Ключові слова: менеджер туризму, комунікативна компетентність, англійська мова для фахівців туристичної галузі, англійська мова за професійним спрямуванням, вищі навчальні заклади освіти.

Introduction. Nowadays tourism is an intensively developing sector in Ukraine. Communication in tourism is of major importance in order for tourism workers to be fully prepared to fulfill all kinds of requests from their clients. English has been a global language of contact and a means of communication between international entities, academic, commercial, professional communities. Thus, knowledge and skills in ESP (English for Specific Purposes) is a part of a professional competence of tourism workers, which is stated in the qualification requirements for specialists in the field of tourism industry [3]. ESP competence provides the means for intensive development of Ukrainian tourism industry by increasing the flow of international tourism. Hence, it is an important task to prepare future specialists of tourism industry to work in a highly competitive international market by effective formation of the key competences in tourism English and “soft skills” during their studies in higher educational institutions.

Problem Statement. Communication skills are crucial for successful tourism industry development [20]. Various types of tourism are developing intensively in Ukraine but the industry still lacks experience. Stakeholders are currently searching for employees who possess both a high level of “hard skills” and are able to communicate effectively in order to implement conceptual decisions and perform a wide range of professional tasks, including digital, traditional, oral and written communication, interpretation and translation of official and business relevant content. However, currently available ESP courses usually neglect the development of learners’

communicative competence, when English teachers teach from texts without proper understanding of their subject-matter and apply the available exercises, with often lack communication focus.

A course of Foreign languages for future tourism industry workers should be based upon the competences, necessary for the effective performance of their professional tasks. An important element in the formation of the tourism student's foreign language professional competencies is mastering English for Tourism skills in order to be competitive and profound on the global tourism market [10]. According to national standards the level should be B2+, which is stated in educational curricula requirements for non-linguistic specialties and tourism majors [1]. Currently ESP teaching and learning needs further improvement in order to correspond to the educational requirements, the stated goals and the stakeholders’ requests. Thus, it is to the point to consider the efficiency of current state of ESP teaching for future tourism industry workers in higher educational institutions (HEIs) in Ukraine, to contribute to needs analysis of learning tourism English and to improve course materials and teaching methods respectively.

Latest Researches and Publications

Review. The study is of significance, since teaching ESP courses has been widely explored by the researchers in Ukraine (Vasylyshyna, N. (2020), Koval L.O. (2021), Danyliuk V. (2021) and worldwide (Gandin, S. (2013), Cuic Tankovic, A., Kapeš, J., Benazić, D. (2023), Maican, M. (2014). However, the investigations have mostly focused on the general aspects of ESP teach-

ing and course development and specific types of communication skills in tourism English require further region specific investigation, taking into consideration constant changes in skills' requirements in the modern tourism workplace.

Hence, **the aim of the research** is to contribute to the coverage of communication competences and skills of tourism focus, improve the development and teaching of ESP courses in HEIs according to the current requirements of the tourism industry. Good competences of ESP is the basis for enhancing the level of future specialists in the field of international tourism in Ukraine.

Results. ESP is the use of English for specific purposes based on the learners' needs. It develops from a needs analysis which aims to specify what exactly students have to do through the medium of English in terms of the work or specialist studies they are involved in [19]. Dudley-Evans and St John [9] characterizes an ESP course with absolute and variable characteristic. Absolute characteristics of the course include meeting specific needs of a learner; relevance of its content to a particular discipline, occupation and activities; making use of the underlying methodology and activities of the disciplines it serves; and being centered on the language (grammar, lexis), skills, discourse and genres appropriate to these activities. Its variable characteristics are the following: it may be related or designed for specific disciplines; it may use a different methodology from that of general English; and it is generally designed for intermediate or advanced learners [9].

ESP theoretics consider needs analysis the most significant stage of ESP course development. In order to develop curricula of quality, developers must have valid information on which to base their curricular decisions [11]. First of all, a student needs analysis should be performed in order to ensure proper type of learning materials.

ESP is goal directed and the learners are learning the English language because they need, or will need, to use English in their professional or academic lives. Thus, education and qualification characteristics of a certain tourism specialty must be analyzed and the opinions of various stake-holders, learners, teachers, and experts should be taken into account.

Learning materials on vocabulary areas should be based to meet students' future professional needs as well as build their

academic vocabulary [6]. A connection between the analysis of the target situation and the content of the ESP course should be drawn. Then it is possible to select theoretical language to identify the linguistic features that the learners need.

It should be taken into account that communication in tourism involves face-to-face communication with clients, colleagues, managers, partners, participation in forums and meetings, presentation in public events, advertising campaigns, workshops as well as communication through using technologies, such as the Internet, telecommunication, social media, blogging, email correspondence, working on databases, reports, portfolios, brochures etc. Thus, communicative competence in reading, writing, listening and speaking should be developed.

Communicative competence in English includes the following components: the linguistic, the discourse and the intercultural ones. [8].

The linguistic competence is a subject-specific one and focuses on the basic elements that together form a language, that is to say, knowledge of and the ability to use the vocabulary of the language, consisting of lexical elements and grammatical elements (lexical competence) and the grammatical resources (grammatical competence), ability to deal with the internal organisation of words (semantic competence), perceive and produce the language in particular contexts orally, in writing and reading (phonological, orthographic and orthoepic competences) [8].

When developing an ESP course for tourism industry, vocabulary teaching should involve teaching academic and profession-specific terminology, phrases, word formation elements, chunks, collocations, that is to say "lexical words", organized in semantic fields and contextualized as well as "function words" (such as determiners, pronouns, prepositions, conjunctions, modal verbs, wh-words), which make the connection between lexical words and which are also part of vocabulary [8].

As for the content of teaching material, it is generally covered in modern educational-methodological complexes, which are available for teachers and students today due to well-known publishing houses, including English for International Tourism series (Pearson Education Longman), the Oxford English for Careers: Tourism series, the English for Tourism and Hospitality in Higher

Education series (Garnet Education), Test Your Professional English: Hotel and Catering (Pearson Education), English for the Travel and Tourism Industry (CUP). These books cover general topics, such as: traveling, holidays, types of holidays, ways of transportation, possible travel problems, insurance, eating out, booking accommodation, money matters, employment in tourism industry, tour guiding and operating, working with clients, presenting travel brochures and documents required etc.

Although these teaching materials are of high quality, they should be adapted and enriched according to the requirements of a specific educational program and available ESP course hours, students' entry level of language competence, possible large and mixability groups etc. The peculiarities of regional tourism development (e.g. intensification of cultural tourism, winter tourism in the Carpathians, business tourism, medical tourism and eco-tourism in western regions, peculiarities of the available infrastructure, ongoing war and post-war difficulties etc.) should be taken into account. Hence, it is to the point to combine the available course books with the materials provided by certain Internet resources, e.g.: alison.com/learn/English-for-Tourism, learnenglishfeelgood.com, esl-lab.com, englishformyjob.com, englishclub.com, business-english.com, bbcenglish.com, onestopenglish.com, or prepare tasks and activities based on authentic materials taken from magazines (AFAR, The Travel Magazine, Today's Traveller, The Sunday Times Travel Magazine, Euro Travel Magazine etc.), TV channels (Travel&Living, The Travel Channel, TV Touring etc), web-sites (culturalromtour.com, unwto.org, romaniatourism.com), touristic blogs, brochures, podcasts, personal work situation experience etc [12]. The next component to consider when developing an ESP course for tourism industry is the discourse one, or the pragmatic competence as it is referred to in the Common European Framework of Reference for Languages [8]. To know the language doesn't mean a person can communicate effectively. Thus, the development of the discourse competence contributes to the ability to understand and express oneself effectively in the English language. That is to say, it is the actual usage of English, taking into account the specific conditions in which communication takes place.

Teaching the discourse component of the communicative competence in tourism English may include working on various language functions, for example, dealing with clients' requests and complaints, greeting incoming tourists, small talks at a reception, etc. as well as the strategies applied for these language functions [8], namely steps to be taken and phrases to be said in order to apologize, complain and so on. As a result, learners should be able to produce coherent and logical oral and written communication using relevant styles, language units, and strategies according to certain goals and circumstances in which communication takes place.

An intercultural component of the communicative competence of tourism English is the knowledge and skills required to be able to communicate effectively in a particular social context of language use. Hence, the ESP course for tourism majors should also teach the learners to deal with specific professional situation in a diverse social and cultural context. Tourism workers, especially guides, interpreters, entertainers, presenters, event makers etc., deal with customers and partners with diverse cultural backgrounds in their professional activity and need to learn to use the language appropriately according to various socio-cultural contexts. In addition, intercultural competence helps specialists in tourism marketing, advertising and public relations to develop high quality tourism products for foreign clients. Thus, when developing an ESP course for tourism major students, intercultural studies and teaching appropriate linguistic markers and expressions (separate topics, sections or activities integrated into certain lessons) should be included in order to improve the quality of knowledge and skills of future workers in the field of tourism in Ukraine.

Together with intercultural competence, future tourism workers should know and be able to apply "soft skills" in their professional activity. These skills are of great importance due to the processes of internationalization, globalization, activation of international business and development of information-communication technologies in the modern world [14]. Such skills include working in a team, client-centered approach to working with customers, presentation skills, project management skills, ability to solve problems, make decisions, work under pressure and meet deadlines, readiness to overcome challenges, attention to details and

the quality of the work done, creativity, flexibility, performing active listening and other. "Soft skills" enable tourism workers to be more effective in their professional activity and improve their competitiveness at the job market [20].

Based on the identified data, tourism English course syllabus can be created and evaluation procedures established to see the successfulness of the ESP course for future tourism industry workers. Its content and teaching methodologies should be based on needs analysis for tourism industry workers in Ukraine and its specific regions and communicative approach should be applied, including the implementation of its three main competences: the linguistic, the discourse / pragmatic and the intercultural ones. Teachers of ESP courses for tourism majors should understand that tourism industry is developing and changing intensively and course design should be a dynamic process. Hence, learners' needs and resources may vary with time and need certain improvement and adaptation. Such an ESP course should also be process-oriented in order to fully cover students' needs, develop learners' skills required to deal with target professional situations as well as "soft skills" and satisfy their cognitive needs.

Based on the above made conclusions, it is important to implement communicative classroom activities [16] in order to activate learners' interests and confidence in working on discussions, debates, presentation, autonomy in reading and listening for specific information, readiness to perform project work and problem-solving activities, ability to perform critical listening, reading and thinking and to produce coherent and logical speaking according to the social and cultural context in which the conversation takes place. ESP teachers, who teach tourism English may use a range of communicative activities, such as presentation and project-based activities, critical reading / listening tasks followed by discussions organized in small groups, mind mapping, abstract writing (tourist leaflets, brochures, letters of request, booking, package tour ads etc.) and real-life on-the-job situation games etc.

Since specialists of tourism industry are highly involved in multimedia environment and their communication includes the use of information technologies, the implementation of ICT syllabus or its specific sections is encouraged. It helps to improve the relevance of teaching materials, including multimedia, and

methods (specific on-the-job situation activities) and provides communication practice via ICT means and digital resources in reading, listening, writing and speaking and corresponds to tourism industry peculiarities [13].

Life-long learning skills and activities should be encouraged and taught in the course of tourism English teaching in HEIs, since the branch is constantly developing and new needs and demands are emerging. Life-long learning is the ability of a professional to find new information and acquire knowledge and skills, develop and improve key competences under various circumstances (forms, durations, levels, content, environment etc.) [7]. That is to say, it is important to raise awareness and teach to learn, improve and develop through taking part in international conferences, events, vocational training, taking online courses, reading up-to-date profession-oriented articles, blogs, advertisement, watch videos, podcasts, TED lectures etc. with further self-assessment and feedback. It is worth suggesting and teaching to use the available tools, such as online courses (MOOCs, Coursera, EdX, MIT, iTunes U, FutureLearn, Udemy), lectures and educational videos (TED, YouTube EDU, Do Lectures, @Google Talks, Creative Live, My Mind Expanding Documentaries List, My Education Documentaries List, My Social Media Documentaries List), online skills assessment and portfolio (Degreed, Pathbrite, Smarterer, Mozilla's Open Badges, LinkedIn), papers, podcasts, forums etc. (A New Book Creator, Textbook Revolution, Open Textbooks, Scribd, Slideshare, Creative Commons Education, Open Study), online libraries, educational tools (Learnist, MentorMob, Kibin, BBC Learning, Duolingo, BBC Languages) and self-assessment tools (Evernote, Feedly, Flipboard, Pocket, Diigo, Google Apps, Toggl, MindMeister, Wunderlist, Cojourneo, 43Things, Day Zero Project, Everest App, RescueTime Pomodoro App).

Conclusions. Communicative competence is a part of a professional competence of specialists in tourism industry since English has been the global language of contact between international entities, academic, commercial, professional communities and specialists should be able to communicate effectively in order to implement conceptual decisions and perform a wide range of professional tasks, including digital, traditional, oral and written communication, interpretation and translation of official and business relevant

content. Taking into account the intensive development of tourism industry in Ukraine and constant changes in skills' requirements in the modern tourism workplace, tourism ESP teaching methodologies and materials in (HEIs) need further improvement in order to correspond to their educational and qualification requirements and the stakeholders' demand.

ESP is goal directed and the learners' needs analysis is the first and one of the most important stages of course development in order to ensure a proper type of learning materials for practicing communicative skills in reading, writing, listening and speaking. Communicative competence in tourism English includes the following components: the linguistic, the discourse and the intercultural ones. The linguistic competence is a subject-specific and involves teaching the vocabulary of the language, the grammatical resources, the internal organisation of words, perceiving and producing the language in particular contexts orally, in writing and reading. Teaching the discourse component involves working on various language functions and strategies applied for these language functions in order to produce coherent and logical oral and written

communication using relevant styles, language units, and strategies according to the set goals and the circumstances in which communication takes place. Teaching the intercultural component of the communicative competence of tourism English means teaching the knowledge and skills (appropriate linguistic markers and expressions) required to be able to deal with a specific professional situation in a diverse social and cultural context. Moreover, the development of "soft skills" into ESP lessons is of major importance for future tourism specialists in order to be more effective in their professional activity and improve their competitiveness at the job market.

Tourism ESP syllabus or (ICT syllabus) should be build to meet the requirements of communicative competence approach to teaching English for tourism in HEIs, involve communicative classroom activities and encourage future specialists to develop life-long learning skills, since the branch is constantly developing and new needs and demands are constantly emerging.

References:

1. Данилюк В. Комунікативна спрямованість вивчення іноземної мови студентами спеціальності «Туризм». *Multidisciplinary academic research and innovation: The XXVII International Science Conference*, May 25 – 28, 2021. Amsterdam, Netherlands, 2021. С. 416-420.
2. Коваль Л. О., Панько О.І. Розвиток іншомовної компетентності майбутніх фахівців сфери туристичного бізнесу за допомогою онлайн ресурсів. *Science, Education, Innovation: Topical Issues and Modern: Aspects with the Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference (December 25-26, 2021)*. Tallinn, Estonia: Ühingu Teadus. juhatus, 2021. P. 167-169.
3. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський рівень), галузь знань 24 – Сфера обслуговування, спеціальність 242 – Туризм, від 04.10.2018 р. № 1068. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/242-Turizm-bakalavr.21.01.22.pdf> (дата звернення 10.10. 2022).
4. Čuić Tanković, A., Kapeš, J., Benazić, D. (2023). Measuring the importance of communication skills in tourism, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 2023. Vol. 36(1). P. 460-479. <http://dx.doi.org/10.1080/1331677X.2022.2077790>.
5. Allison J. Developing people skills in Business English, presentation delivered in the Macmillan online Conference, 11 November 2013. URL: <http://www.macmillanenglish.com/online-conference/2013/> (дата звернення 10.10. 2022).
6. Beare K. How to Build an ESL Class Curriculum. ThoughtCo, Aug. 27, 2020. URL: [thoughtco.com/create-an-esl-class-curriculum-1209081](https://www.thoughtco.com/create-an-esl-class-curriculum-1209081) (дата звернення: 10.10. 2022).
7. Commission of the European Communities. Brussels, 21.11. 2001.COM(2001) 678 final. Communication from the Commission "Making a European Area of Life-long Learning a Reality". URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ> (дата звернення 08.10. 2022).
8. Council of Europe, The Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment, Language Policy Unit, Strasbourg. URL: [at www.coe.int/lang-CEFR](http://www.coe.int/lang-CEFR) (дата звернення 07.10. 2022).
9. Dudley-Evans, T., John, M. J. St. *Developments in English for Specific Purposes*, Cambridge: Cambridge University Press.
10. Gandin S. Translating the Language of Tourism. A Corpus Based Study on the Translational Tourism English Corpus (T-TourEC). *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2013. Vol. 95. P. 325-335. URL: www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813041748 (дата звернення 08.10.2022).

11. Grier A. S. Integrating needs assessment into career and technical curriculum development. *Journal of Industrial Teacher Education*. 2020. Vol. 42. No1. P. 59-66.
12. Maican M. Teaching English to Tourism Students. *Bulletin of the Transilvania University of Brasov. Economic Sciences*. 2014. Vol. 7, Iss. 2. P. 275-282.
13. Mamadaiupova Sh. The role of information technologies in improving the quality of vocational education. *Young scientist*. 2017. № 24. P. 418-420.
14. Riemer M. J. English and Communication Skills for the Global Engineer. *Global J. of Engng. Educ.* 2002. Vol. 6. No 1.
15. Richard Jack C. *Communicative Language Teaching Today*. Cambridge University Press, 2006.
16. Robinson P. C. *ESP Today: A Practitioner's Guide*. Hemel Hempstead: Phoenix, 1991.
17. Skills for Social Progress: The Power of Social and Emotional Skills, OESD Skills Studies, OESD Publishing. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/education/skills-for-social-progress_9789264226159-en#page (accessed 05.10.2022).
18. Vasylyshyna N. Empiric research related to information technologies application in professional English learning process for tourism specialty students. *Engineering and Educational Technologies*. 2020. Vol. 8(1). P. 59–73. <http://dx.doi.org/https://doi.org/10.30929/2307-9770.2020.08.01.05>.
19. Widdowsen H. G. *English for Specific Purposes: Criteria for course design for English for academic and technical purposes*. Newbury House, 1981.
20. Wesley S. C., Jackson V. P., & Lee M. (2017). The perceived importance of core soft skills between retailing and tourism management students, faculty and businesses. *Employee Relations*. 2017. Vol. 39(1). P. 79–99. <http://dx.doi.org/https://doi.org/10.1108/ER-03-2016-0051>.

References:

1. Danyliuk V. Komunicatyvna spriamovanist vyvchennia inozemnoi movy studentamu spetsialnosti "Turyzm". The XXVII International Science Conference «Multidisciplinary academic research and innovation», May 25 – 28, 2021. Amsterdam, Netherlands. P. 416-420.
2. Koval L.O., Panko O.I. Rozvytok inshomovnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv sfery turystychnoho biznesu za dopomohoiu online resursiv. Scientific Collection «InterConf», (94): with the Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference «Science, Education, Innovation: Topical Issues and Modern Aspects» (December 25-26, 2021). Tallinn, Estonia: Ûhingu Teadus. juhatus, 2021. P. 167-169.
3. Standart vyshchoi osvity Ukrainy: pershui (bakalavrskiyi) riven, zaluz znan 24 – Sfera obsluhovuvannia, spetsialnist 242 – Turyzm, vid 04.10.2018 r. № 1068. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/242-Turizm-bakalavr.21.01.22.pdf> (accessed 10/10/2022).
4. Cuic Tankovic, A., Kapeš, J., Benazić, D. (2023). Measuring the importance of communication skills in tourism, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 36:1, 460-479, <http://dx.doi.org/10.1080/1331677X.2022.2077790>.
5. Allison, J.(2013). Developing people skills in Business English, presentation delivered in the Macmillan online Conference, 11 November 2013. URL: <http://www.macmillanenglish.com/online-conference/2013/>
6. Beare, K. (2020). How to Build an ESL Class Curriculum? ThoughtCo, Aug. 27, 2020. URL: <https://www.thoughtco.com/create-an-esl-class-curriculum-1209081> (accessed 10.10.2022).
7. Commission of the European Communities. Brussels, 21.11. 2001.COM (2001) 678 final. Communication from the Commission "Making a European Area of Life-long Learning a Reality". URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ> (accessed 08.10.2022).
8. Council of Europe, The Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment, Language Policy Unit, Strasbourg. URL: [at www.coe.int/lang-CEFR](http://www.coe.int/lang-CEFR)
9. Dudley-Evans, T., John, M. J. St. (1998). *Developments in English for Specific Purposes*, Cambridge: Cambridge University Press.
10. Gandin, S. (2013). Translating the Language of Tourism. A Corpus Based Study on the Translational Tourism English Corpus (T-TourEC). *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Volume 95, 2013, P. 325-335. URL: www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813041748 (accessed 08.10.2022).
11. Grier, A.S. (2005). Integrating needs assessment into career and technical curriculum development. *Journal of Industrial Teacher Education*., Vol.42, No.1, P.59-66.
12. Maican, M. (2014). Teaching English to Tourism Students. *Bulletin of the Transilvania University of Brasov. Economic Sciences. Series V; Brasov Vol. 7, Iss. 2, (2014): 275-282*.
13. Mamadaiupova, Sh. (2017). The role of information technologies in improving the quality of vocational education, *Young scientist*, №24, 418-420.
14. Riemer M.J. (2002). English and Communication Skills for the Global Engineer. *Global J. of Engng. Educ.*, Vol. 6, No.1 2002 UICEE
15. Richard, Jack C. (2006). *Communicative Language Teaching Today*, Cambridge University Press.
16. Robinson, P.C. (1991). *ESP Today: A Practitioner's Guide*. Hemel Hempstead: Phoenix.
17. Skills for Social Progress: The Power of Social and Emotional Skills, OESD Skills Studies, OESD Publishing. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/education/skills-for-social-progress_9789264226159-en#page1 (accessed 05.10.2022).

18. Vasylyshyna, N. (2020). Empiric research related to information technologies application in professional English learning process for tourism specialty students. *Engineering and Educational Technologies*, 8 (1), 59–73. DOI: <https://doi.org/10.30929/2307-9770.2020.08.01.05>.
19. Widdowsen, H. G. (1981). *English for Specific Purposes: Criteria for course design for English for academic and technical purposes*, Newbury House.
20. Wesley, S. C., Jackson, V. P., & Lee, M. (2017). The perceived importance of core soft skills between retailing and tourism management students, faculty and businesses. *Employee Relations*, 39(1), 79–99. <https://doi.org/10.1108/ER-03-2016-0051>.

Котвицька Н. М., к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки, фінансів та обліку
ПВНЗ «Європейський університет», м. Київ
Плукар Л.А., к.е.н., доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Львівської філії ПВНЗ
«Європейський університет», м. Львів

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ У НАУЦІ Й ПРАКТИЦІ

Анотація. У статті проаналізовано наукову літературу щодо сутності інвестицій та інноваційного розвитку. Зазначено, що множину трактувань категорії «інновація» можна умовно поділити на чотири принципово відмінні групи, що по-різному розкривають науковий зміст інновації з точки зору економіки: інновація як процес; інновація як зміни; інновація як результат впровадження нововведення у практику; інновація як засіб практичного використання нововведень.

Ключові слова: інновація, інвестиція, інноваційно-інвестиційний розвиток, інвестиційно-інноваційна діяльність, конкурентоспроможність

JEL Classification E22, Z11

Kotvytska Nataliia, Doctor of Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economics, Finance and Accounting
at the "European University", Kyiv
nataliia.kotvytska@e-u.edu.ua
Plukar Liubov, Doctor of Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines
of the Lviv Branch of the European University, Lviv

SOCIO-ECONOMIC CONTENT INNOVATION DEVELOPMENT IN SCIENCE AND PRACTICE

Abstract. It is substantiated that overcoming crisis phenomena, ensuring sustainable socio-economic development and maintaining macroeconomic stability currently occupies a central place in the development strategies of almost all countries. It is noted that the multitude of interpretations of the category "innovation" can be conditionally divided into four fundamentally different groups that reveal the scientific content of innovation from the point of view of economics in different ways: innovation as a process; innovation as change; innovation as a result of introducing an innovation into practice; innovation as a means of practical use of innovations.

The concept of «innovative and investment development» is revealed - it is complex, combining a very wide range of multilateral phenomena and processes. It describes various aspects of the existence and activity of the socio-economic system, which are related to the processes of reproduction both in the economy and in society.

The article analyzes the scientific literature, Ukrainian legislation and foreign experience regarding investment and innovation activities. It is noted that the investment and innovation model in conditions of sustainable development should ensure an increase in the investment attractiveness of the state for the effectiveness of structural innovation transformations at the national and regional levels. It is noted that in order to implement the investment and innovation model in the conditions of sustainable development of the economy of Ukraine, it is necessary to create appropriate legal, economic, organizational and other conditions for the country's investment attractiveness, which will allow attracting investors to the sphere of innovation. An important factor in the implementation of this task is the qualitative state of legislation in the field of investments and innovations, the formation of the country's competitive potential on the domestic and foreign markets.

Keywords: *innovation, investment, innovation and investment development, investment-innovation activity, competitiveness.*

Постановка проблеми. Питання подолання кризових явищ, забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку та дотримання макроекономічної стабільності в теперішній час займає магістральне місце у стратегіях розвитку практично всіх країн. Варто зауважити, що майже протягом всього періоду існування економічної науки вчені-економісти виявляли значну зацікавленість до вивчення проблем інноваційного розвитку економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання інноваційної моделі розвитку економіки України розглядаються такими науковцями, як: М. Й. Гедз, О. В. Гривківська, К. О. Бужимська, Т. М. Качала, О. П. Романко, О. Ю. Смітюх, Д. Г. Сташенюк, Р. П. Топіна, Н. В. Трусова, О. В. Ульянченко, М. Р. Усманова, Н. П. Юрчук, та іншими.

Метою дослідження є вивчення теоретичних аспектів інноваційного розвитку економіки України.

Виклад основного матеріалу. Наука виступає детермінантом формування економіки нового типу. Цей новий тип економіки має різні назви і класифікаційні ознаки: «економіка знань», «інтелектуальна економіка», «інноваційна економіка», «інформаційна економіка» та ін. Але спільним для всіх цих типів економіки є те, що головним ресурсом розвитку господарства тут є наука та інновації.

Слід відзначити, що теперішній етап розвитку суспільства характеризується критичним виснаження природно-ресурсного потенціалу, із відповідними йому викликами і загрозами. Тому забезпечення інноваційного типу розвитку у всіх секторах і сферах національного господарства є необхідним і єдиним вірним шляхом. Тут слід вказати певні макроекономічні передумови переходу економік країн світу на засади інноваційного розвитку:

- політичні зміни та соціально-економічні умови розвитку світового господарства останніх десятиліть

забезпечили гнучкість економічної політики провідних країн світу у відповідності до змінних умов кон'юнктури світових ринків;

- виникнення різних викликів і загроз, пов'язаних із ресурсодефіцитом (енергетичних, продовольчих та ін.). Ці загрози особливо загострилися у 2022 році у зв'язку із агресією рф проти України;

- зростання числа та інтенсивності конфліктів між країнами світу – вагомими гравцями на політичній арені та на товарних й сировинних ринках. Це відображається у спрямуванні значних фінансових ресурсів у виробництво озброєння та створення оборонних технологій;

- швидкий розвиток інформаційних технологій (зокрема, штучного інтелекту) безмежно розширює інформаційний простір, сприяє зникненню інформаційних границь і обмежень;

- невизначеність та суперечливість змін у світовій економіці та посилення їх впливу на розвиток національних економік окремих країн.

На цьому підґрунті, у провідних країнах світу з часом були сформовані стратегії та моделі інноваційного розвитку. Це дозволило їм досягти суттєвих успіхів і переваг у забезпеченні інноваційного шляху економічного розвитку.

На необхідність переходу на інноваційний шлях розвитку господарства знаходимо акцентуалізацію у роботах вітчизняних вчених [1]. Вони зазначають, що найглибша криза останніх десятиліть, яка в умовах глобалізації охопила практично всі сфери людського суспільства та його відносини із природним середовищем, є джерелом і стимулом нового періоду докорінних, базових інновацій. Ці інновації виникають і поширюються в умовах формування інтегрованого соціокультурного простору та стають базисом створення постіндустріального суспільства. Це потребує переоцінку здобутків вчених попередніх часів у сфері теорії і методології інновацій, методів управління

інноваціями, прогнозування результатів, створити дієві механізми інноваційного розвитку.

Вказані чинники, що зумовлюють інноваційний розвиток господарства, створюють і нові напрямки досліджень у економічній науці, формують науковий базис постіндустріальної стадії розвитку суспільства – інноваційну економіку. Науковці одноголосно зазначають, що науковий фундамент інновацій закладений австро-американським економістом Йозефом Шумпетером [2]. Сам термін «інновація» вперше в економічній науці був запроваджений Й. Шумпетером, який відзначав, що: 1) інновація є важливим інструментом економічного розвитку суспільства; 2) «інновація нововведення та підприємництва відіграє не меншу роль, ніж обґрунтована О. Маршалом ціна та вільна конкуренція».

Втім, слід вказати, що перші ідеї і думки щодо інноваційного розвитку національних економік, виникли набагато раніше, ніж їх сформулював і поширив Шумпетер. Ці ідеї мають українське коріння і пов'язані із працями видатного вченого-економіста М.І. Туган-Барановського. Саме Туган-Барановський сформував теоретично-методологічний базис інвестиційно-інноваційного розвитку економіки. Концепції Туган-Барановського значно вплинули на інноваційну теорію Й. Шумпетера, а також на роботи Н.Д. Кондрать'єва, М. Кейнса та ін.

Н.Д. Кондратьєв, вивчаючи цикли економічного розвитку, створюючи теорію «довгих циклів», ще до появи робіт Шумпетера досліджував різні функціональні аспекти інновацій, визначив циклічність інновацій у економіці. Втім, у світовій економічній науці вважається, що базис інноваційного розвитку економіки сформував саме Й. Шумпетер. Він писав, що «форма та зміст розвитку визначаються поняттям «здійснення нових комбінацій», що охоплює п'ять можливих випадків:

«-створення нового, досі невідомого споживачам, товару (блага) або нової якості відомого раніше блага;

- впровадження нового, на рівні сектору, що не обов'язково ґрунтується на

новому науковому відкритті, а може полягати зокрема у новому способі комерційного використання якогось блага (товару);

- освоєння нового ринку збуту - ринку, на якому раніше цей сектор економіки країни не був представлений, незважаючи на існування чи не існування цього ринку раніше;

- одержання нового джерела сировини та/або напівфабрикатів, незважаючи на те, чи існувало воно раніше, або можливо просто не враховувалося, або було недоступним, або мало бути створене;

- здійснення реорганізації бізнесу, як варіант отримання монопольних переваг шляхом інтеграції або підриву монополії іншої фірми».

Серед найбільш важливих передумов, що визначають перехід економіки на інноваційний розвиток, вчені особливо відзначають перехід найбільш розвинутих країн від п'ятого (інформаційний) до шостого технологічного укладу (постінформаційний).

Вчені вказують, що у процесі зміни укладу відбуваються зрушення у наукомістких технологіях, і провідні позиції займає теорія інноваційної модернізації, що визначає успіх економічних трансформацій у розвинених країнах світу. Втім, слід зважати на те, що інноваційна модернізація у пріоритетних та проривних сферах економічної діяльності підтримується, насамперед, державними інституціями. Причиною цього є те, що інноваційні проекти, що передбачають модернізацію чи, навіть заміну традиційних секторів вимагають значних інвестиційних витрат, що не можуть собі дозволити більшість недержавних бізнес-суб'єктів.

Світовий досвід свідчить, що інноваційна сфера світової економіки утворилася завдяки тому, що держави багато десятиліть підтримували і стимулювали інноваційну діяльність. Отже, інноваційний розвиток знаходиться у залежності від інтелектуального капіталу, людських ресурсів,

нагромадженого науково-технічного потенціалу, а також наявності дієвих механізмів їх перетворення у економічний результат. У комплексі все це визначає технологічний уклад, на якому перебуває країна.

Таким чином, у перших декадах ХХІ ст. розвиток людства, який ґрунтується на науково-технічному потенціалі, зумовив формування нового механізму підвищення темпів соціально-економічного зростання [3].

Дослідження наукових джерел свідчить, що теоретики визначають інноваційну економіку у контексті майбутнього розвитку людства, Інноваційна економіка описується ними, як якийсь ідеальний стан, абсолютний спосіб забезпечення високих темпів економічного розвитку та зростання якості життя населення. Таким чином, у контексті соціально-економічного значення і змісту поняття «інноваційна економіка» слід більш детально вивчити базис категорії «інновація» [4].

У процесі ринкових реформ у

економіці України поняття «інновація», «інноваційна діяльність», «інноваційний процес» стали невід’ємними елементами досліджень у багатьох сферах науки і техніки. Водночас понятійний зміст інновацій піддався суттєвим перетворенням. Докорінні трансформації соціально-економічного ладу країни, перехід економіки України на шлях інтенсивного розвитку, поглиблення процесів глобалізації багато в чому визначили зміну наукових поглядів на зміст категорії «інновація», сутність якої стала предметом досліджень багатьох авторів.

Множину трактувань категорії «інновація» можна умовно поділити на чотири принципово відмінні групи, що по-різному розкривають науковий зміст інновації з точки зору економіки: інновація як процес; інновація як зміни; інновація як результат впровадження нововведення у практику; інновація як засіб практичного використання нововведень (табл. 1).

Таблиця 1

Наукові підходи до визначення поняття «інновація»

Науковий підхід	Трактування поняття «інновація»
Інновація як процес	Б. Твісс: «Інновація – це процес, в ході якого винахід чи ідея набуває економічного змісту» [5]
	Б. Санто «Інновація – це техніко-економічний процес, що через практичне використання ідей та винаходів веде до створення кращих за своїми властивостями виробів та технологій» [6]
	Я. Кук, П. Майерс «Інновація – це комплексний процес від ідеї - до готового продукту, реалізованого на ринку» [7]
Інновація як зміна	Й.А. Шумпетер «Інновація – це зміна, метою якої є впровадження у виробництво та використання нових видів споживчих товарів, виробничих та транспортних засобів, а також ринків та організаційних форм у промисловості» [2]
	Р. Ротвел та П. Гардінер: «Інновація – це будь-яка зміна внутрішньої структури господарської системи шляхом її переходу від існуючого до нового стану» [8]
Інновація як результат впровадження нововведень у практику	Шимко О.В. «Інновація – це результат науково-практичної діяльності, орієнтований на розробку, втілення у життя та розповсюдження нових виробів, організаційних форм, технологій та ін.» [9]
	Савицький Е.Е.: «Інновація – це результат впровадження нововведень – результатів наукових досліджень» [10]

Інновація як спосіб використання нововведень на практиці	П.Ф. Друкер «Інновація – це специфічний інструмент підприємців. Це засіб, який дозволяє підприємцям використати зміни для запровадження нового виду бізнесу, нових товарів чи послуг» [11]
--	--

До провідних представників процесного підходу щодо визначення інновацій слід віднести Б. Твісс та Б. Санто.

В останні часи доволі поширеними стали підходи до визначення поняття «інновація» як результату впровадження нововведень у практику.

Федулова Л.І. розрізняє зміст понять «інновація» та «нововведення». Вона вважає, що «нововведення» є результатом проведення фундаментальних та прикладних наукових досліджень. Власне ж «інновація», на її думку, є результатом впровадження нововведення у практику [12].

Інші автори відзначають, що інновація є результатом «творчого дослідницько-прикладного процесу, що проявляється у вигляді новостворених або впроваджених у практику нових споживчих цінностей [13]. Їхнє застосування вимагає від осіб та організацій зміни певних здібностей та звичних патернів діяльності». Вони також відмічають, що «інновація, яка є результатом застосування нововведення, сама собою не є товаром, бо створення товару у матеріально-вартісній формі вимагає завершення повного циклу інноваційного процесу. А це є неможливим через перманентність змін у процесі розвитку».

Вченими, що трактують інновацію, як спосіб використання нововведень на практиці є Шимко О.В, Зянько В. В. та низка інших учених [14; 15]. Вони вирізняють «інновацію як процес» та «інновацію як продукт».

У світовій науці та економіці поняття «інновація» нині асоціюється із системами міжнародної стандартизації та уніфікації. Так, у Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) було розроблено серію документів щодо методичних та понятійних стандартів у інноваційній сфері та інноваційної діяльності. До основних стандартів слід

віднести:

- «Керівництво Фраскаті – стандартна практика для обстеження досліджень та експериментальних розробок» (Frascati Manual) [16];

- «Керівництво Осло. Рекомендації щодо збору та аналізу даних щодо інновацій» (Oslo Manual) [17].

Відповідно до Керівництва Фраскаті, термін «інновація» трактується як «остаточний результат інноваційної діяльності, що здобув уречевлення у вигляді нового або вдосконаленого продукту, запропонованого ринку, чи нового або вдосконаленого технологічного процесу».

Теоретико-методологічні засади, встановлені у Керівництві Фраскаті, стали базисом і вітчизняного трактування категорії «інновація», що визначено у Законі України «Про інноваційну діяльність» [18]: «інновації - новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери».

На нашу думку, інноваційний розвиток економіки – це процес її прогресивної трансформації на засадах перетворення наукових результатів та інтелектуальних ресурсів на базові продуктивні сили, які забезпечують розробку, впровадження та використання наукомісткої техніки та технологій, новітніх виробів (послуг), а також організаційних форм у всіх секторах та сферах національного господарства».

Отже, інноваційний тип розвитку економіки передбачає формування особливої системи суспільно-економічних відносин, що забезпечують повний цикл інноваційного процесу: від появи нової ідеї – до її практичного втілення і отримання ефекту від реалізації у економіці.

З цієї позиції слід пам'ятати, що побудова економіки інноваційного типу є складним і довготривалим процесом.

Висновки. Від застосування наукового інноваційного підходу в економіці визначальним чином залежить вирішення питань ресурсоефективності та оптимального використання всіх видів ресурсів (природних, матеріальних, людських фінансових тощо). Інноваційний розвиток вимагає послідовної підтримки творчої активності у суспільстві. Перш за все, слід переходити від сировинної орієнтації до розвитку переробних галузей економіки, від аграрно-індустріального типу господарства до індустріального та постіндустріального типу, шляхом збільшення пропозиції та попиту на

інноваційні товари.

Надалі доцільно застосовувати важелі стимулювання інноваційної активності населення. Такими важелями є заходи державної підтримки, усунення причин технологічної відсталості господарства, формування найбільш сприятливого інвестиційно-інноваційного клімату в економіці.

На наступному етапі, необхідне відтворення та створення нових наукомістких виробництв, стимулювання темпів науково-технічного прогресу в українському суспільстві. Це надасть змогу забезпечити попит на нові товари та послуги, нові знання, нову техніку й технології, що і є фундаментом побудови економіки інноваційного типу.

Список використаних джерел:

1. Natalia V. Trusova, Oksana V. Hryvkivska, Nataliia M. Kotvytska, Svitlana A. Nesterenko, Tetiana I. Yavorska, Olha V. Kotyk. Determinants of the Innovative and Investment Development of Agriculture. *International journal of Agricultural Extension*. 2021. Vol. 9(4). P.81-100. <https://doi.org/10.33687/ijae.009.00.3724>.
2. Schumpeter Joseph Alois: Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie 3. Aufl. Unveränd. Nachdr. der 2. Aufl. 1970. Berlin : Duncker und Humblot, 1998.
3. Савченко В. Ф., Гривко С. Д. Стан інноваційного розвитку промислових підприємств на державному та регіональному рівнях. *Науковий вісник ЧДДЕУ*. 2013. №1 (17). С.58-63.
4. Поляк-Свергун М.М. Розвиток інституційно-венчурного бізнесу в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 18. Ч. 2. С.41-45
5. Brian C. Twiss. *Managing Technological Innovation*. Longman Publishing Group. 3rd edition. 1986 264. P.
6. Santo B. *Innovacio a gazdasagi fejlesztes eszkoze*" (Innovation as a Means of Economic Development), Hungarian, by Muszaki konyvkiado, Budapest 1985. 296 p.
7. Cooke Ian, Mayers P. *Introduction to Innovation and Technology Transfer*. Boston: Artech House, Inc., 1996. 235 p.
8. Rotvell R., Gardiner P. Invention, innovation, re-innovation and the role of the user. *Techonovation*. 1985. № 3. P. 168.
9. Шимко О. В. Венчурне інвестування як важливий напрям інтенсифікації інноваційної діяльності в Україні. *Наукові записки. Серія: Економіка*. 2012. Вип.19. С. 407-411.
10. Савицький Е. Е. Інноваційні технології в аграрній сфері: сутність, класифікація та українські реалії. *Економіка АПК*. 2014. №2. С.110-115.
11. Peter F. Drucker. *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*. New York: Harper & Row, 1985. 277 p.
12. Федулова Л. І. Технологічна модернізація промисловості України. Київ: Ін-т екон. та прогнозув., 2008. 472 с.
13. Амосов О. Ю., Гавкалова Н. Л. Модернізація в Україні: шлях в майбутнє. URL: jrn1.nau.edu.ua/index.php/SR/article/download/4383/4515 (дата звернення 01.10.2022).
14. Зянько В. В. Інноваційне підприємництво в Україні: проблеми становлення і розвитку : монографія. Вінниця : УНІВЕРСУМ. Вінниця, 2005. 263 с.
15. Єфімова С. А., Гринько Т. В. Методичні підходи до оцінки інноваційного потенціалу підприємства сфери послуг. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Менеджмент інновацій*. 2015. Вип. 5. URL: http://www.dnu.dp.ua/docs/visnik/fmecon/program_5e4b9e62101a3 (дата звернення 15.10.2022).
16. Frascati Manual: Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development – OECD, 2002.
17. Керівництво Осло. Рекомендації щодо збору та аналізу даних стосовно інновацій / Організація економічного співробітництва та розвитку. 3-тє вид.; пер. з англ. Київ, 2009. 163 с.
18. Закон України «Про інноваційну діяльність» № 40-IV 04.07.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення 04.10.2022).

Referens:

1. Natalia V. Trusova, Oksana V. Hryvkivska, Nataliia M. Kotvytska, Svitlana A. Nesterenko, Tetiana I. Yavorska, Olha V. Kotyck. Determinants of the Innovative and Investment Development of Agriculture. International journal of Agricultural Extension. 2021. August. 9(4). P.81-100. <https://doi.org/10.33687/ijae.009.00.3724>.
2. Schumpeter, Joseph Alois: Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie 3. Aufl. Unveränd. Nachdr. der 2. Aufl. 1970. Berlin : Duncker und Humblot, 1998.
3. Savchenko V. F., Hryvko S. D. State of innovative development of industrial enterprises at the state and regional levels. Scientific Bulletin of ChDIEU. 2013. No. 1 (17). P.58-63.
4. Polyak-Sverhun M.M. Development of institutional venture business in Ukraine. Scientific Bulletin of Kherson State University. 2016. Issue 18. Part 2. P.41-45.
5. Brian C. Twiss. Managing Technological Innovation. Longman Publishing Group; 3rd edition)1986 264. P.
6. Santo B. Innovacio a gazdasagi fejlesztes eszkoze” (Innovation as a Means of Economic Development), Hungarian, by Muszaki konyvkiado, Budapest 1985. pp. 296.
7. Cooke Ian, Mayers P. Introduction to Innovation and Technology Transfer. Boston: Artech House, Inc., 1996. 235 p.
8. Rotvell R., Gardiner P. Invention, innovation, re– innovation and the role of the user. // Technovation. – 1985. – 3. – 168 r.
9. Shimko O.V. Venture investment as an important direction of intensification of innovative activity in Ukraine. Proceedings. "Economy" series. 2012. Issue 19. P. 407-411.
10. Savytskyi E.E. Innovative technologies in the agricultural sphere: essence, classification and Ukrainian realities. Economy of agro-industrial complex. 2014. No. 2. P.110-115.
11. Peter F. Drucker. Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles. (New York: Harper & Row, 1985. Pp. ix, 277.
12. Fedulova L. I. Technological modernization of the industry of Ukraine. Kyiv: Institute of Economics. and forecasting, 2008. 472 p.
13. Amosov O. Yu., Gavkalova N. L. Modernization in Ukraine: the way to the future. URL: jrn1.nau.edu.ua/index.php/SR/article/download/4383/4515 (accessed 01.10.2022).
14. Zyanko V. V. Innovative entrepreneurship in Ukraine: problems of formation and development: monogr. Vinnytsia: UNIVERSUM. Vinnytsia, 2005. 263 p.
15. Yefimova S. A., Grynko T. V. Methodical approaches to the evaluation of the innovative potential of the enterprise in the service sector. Bulletin of Dnipropetrovsk University. "Innovation Management" series. 2015. Issue 5. URL: http://www.dnu.dp.ua/docs/visnik/fmecon/program_5e4b9e62101a3 (accessed 15.10.2022).
16. Frascati Manual: Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development – OECD, 2002.
17. Management of Oslo. Recommendations for the collection and analysis of data on innovations / Organization for Economic Cooperation and Development. - 3rd ed.; trans. from English K., 2009. 163 p.
18. . Law of Ukraine "On Innovative Activity" No. 40-IV 07.04.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (accessed 04.10.2022).

УДК [330.322:379.85](477)

Кукіна Н.В.

*к.е.н., доцент кафедри економіки і бізнесу,
Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного
e-mail: kukinanatala81@gmail.com*

Тараненко Г.Г.

*к.п.н., доцент кафедри соціально-гуманітарних наук,
Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного
e-mail: taranenkoggg@ukr.net*

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ: АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті зроблено аналіз інвестиційної привабливості туристичної інфраструктури України. За допомогою методики інтегральних індексів показників інфраструктури внутрішнього туризму та інвестиційної привабливості галузі складено матрицю потенціалу регіональної туристичної інфраструктури, розроблено рекомендації по напрямку інвестицій в інфраструктуру регіонів.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна привабливість, інфраструктура туризму, розвиток, тип інвестиційної політики, туристична галузь.

JEL Classification G 11, Z 32

Kukina N.V.

*Ph D in Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Business
DMYTRO MOTORNYI TAVRIA STATE AGROTECHNOLOGICAL UNIVERSITY
e-mail: tasha02.2016@gmail.com*

Taranenko H.H.

*Ph D in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Sciences and Humanities
DMYTRO MOTORNYI TAVRIA STATE AGROTECHNOLOGICAL UNIVERSITY
e-mail: taranenkoggg@ukr.net*

INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF TOURIST INFRASTRUCTURE OF UKRAINE: ANALYTICAL ASPECT

Summary. In today's economic conditions, the main directions of the investment strategy for the development of the tourism industry should be intensive capital investments in the improvement of the old and the development of new infrastructure, which guarantees the competitiveness of Ukraine on the domestic and global markets of tourist services. In this regard, in order to attract investments in the development of tourism infrastructure, it is necessary to launch organizational and economic mechanisms that stimulate the investment attractiveness of the industry. The primary condition for the creation of an effectively functioning system of investment processes in the tourism industry is the study of the state and determination of the main trends in the infrastructure of the tourism industry based on the analysis of the characteristics of the factors and directions of the development of investment processes in this industry.

An assessment of the investment attractiveness of the tourist industry of the regions of Ukraine was carried out, depending on the level of development of the regional infrastructure. Form a map of the regional level of development of tourist infrastructure for the period 2015-2020. On the basis of the configuration matrix of the portfolio analysis, the optimal directions of investment in the tourist infrastructure of the regions were developed.

It was determined that 12 out of 24 regions of Ukraine have a low level of tourist infrastructure. This allows us to state the presence of a disproportion in the distribution of investments and state subsidies between regions regarding the development of the tourism industry in the country. A high level of tourism infrastructure development is characteristic only of Kyiv, Lviv, Odesa and Dnipropetrovsk regions.

The established dependence of tourist infrastructure on investment attractiveness showed that the domestic tourism segment of absolutely all regions needs financing from investors and the state. However, it will be effective only under the conditions of elimination of the disparity in the development of territories by implementing the appropriate type of investment policy for a separate region.

Key words: investment, investment attractiveness, tourism infrastructure, development, type of investment policy, tourism industry.

Постановка проблеми. У сучасних економічних умовах основними напрямками інвестиційної складової стратегії розвитку туристичної галузі повинні бути інтенсивні капіталовкладення в удосконалення старої та розбудову нової інфраструктури, що гарантує конкурентоспроможність України на внутрішньому та світовому ринках туристичних послуг. У зв'язку з цим, з метою залучення інвестицій у розвиток інфраструктури туризму, необхідно запустити організаційно-економічні механізми, що стимулюють інвестиційну привабливість галузі. Первинною умовою створення ефективно функціонуючої системи інвестиційних процесів в індустрії туризму є дослідження стану та визначення основних тенденцій в інфраструктурі туристичної галузі на засадах аналізу особливостей факторів та напрямків розвитку інвестиційних процесів даної галузі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальноприйняті аспекти, інструментарії, принципи та інші особливості капіталовкладень в інфраструктуру туризму знаходили своє відображення у працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, проблематикою стратегічного розвитку туристичної галузі займалися: С. Базін, О. Банерджи, М. Біржакова, В. Демко, В. Збарський, А. Гайдук, А. Грищук, Г. Горіна, М. Делаплас, С. Дем'яненко, О. Дурович, С. Канвол, В. Кияк, І. Колокольчикова, Л. Лахура, А. Мазаракі, М. Малік, Ю. Масюк, С. Параматі, Л. Пускан, Ж. Поплавська, Н. Раскіта, І. Труніна, Н. Трусова, В. Федорченко, Г. Харріс, Л. Шульгіна, П. Ян та інші [1 – 10]. Проте, не дивлячись на велику кількість публікацій, питання інвестиційної привабливості туристичної інфраструктури країни в даній науковій галузі є маловивченим.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз інвестиційної привабливості туристичної інфраструктури в регіонах України.

Виклад основного матеріалу. Світовий досвід демонструє, що розвиток та удосконалення інфраструктури туристичної діяльності забезпечує збільшення показників конкурентоспроможності туристичної сфери на ринку, що активно сприяє задоволенню потреб туристів у використанні якісних туристичних послуг, що у свою чергу зводиться до визначення головних задач галузі «туризм»: формування та подальший розвиток туристичних та рекреаційних комплексів на території країни, просування туристичного продукту країни на міжнародному та регіональних туристичних ринках, а також проведення заходів по підвищенню якості обслуговування туристичної сфери. На загальному рівні країни в туристичній сфері виникають позитивні ефекти від удосконалення інфраструктури туризму. До таких ефектів слід віднести:

1) економічний ефект – характеризується залученням додаткових інвестицій в туристичну галузь за допомогою організації привабливих інвестиційних умов в туристичній сфері, покращенням платіжного балансу держави завдяки удосконаленню структури в'їзного туризму, а також зменшення кількості в'їзного туризму та переорієнтації на внутрішній ринок;

2) соціальний ефект – забезпечує реалізацію сприятливих умов для підвищення якості життя українців за рахунок інфраструктури туризму, сприяє задоволенню потреб українських туристів в якісних подорожах, відпочинку, а також використанні культурних цінностей;

3) іміджевий ефект – характеризується створенням позитивного образу держави як суб'єкта, сприятливого для удосконалення та подальшого розвитку туристичної галузі, формує кращу думку світового суспільства про державу в цілому, а крім того, забезпечує підвищення міжнародних рейтингів України, у тому числі рейтингів, що відображають основні параметри туристичної конкурентоспроможності;

4) бюджетний ефект – підвищення суми податкових надходжень від організації та формування об'єктів туристично-рекреаційної інфраструктури, кількісне зростання надходжень від туристичного збору, а також підвищення муніципальних фінансових надходжень завдяки залученню приватних інвесторів та підприємців у туристичну сферу діяльності.

Сучасне суспільство залежить від щоденного доступу до ефективних та зручних систем туристичної інфраструктури. Усі об'єкти інфраструктури, від готелів, санаторіїв, музеїв та парків до доріг, мостів та залізничних шляхів, підтримують якісний

аспект туристичної галузі і економіку країни в цілому.

Оцінити рівень розвитку туристичної інфраструктури регіонів України пропонуємо за одним з підходів до виміру інтегральних індексів п'ятнадцяти показників внутрішнього туризму, що відображають стан структурних елементів цільових факторів дослідження [11, с. 131]. Використана методика дала можливість згрупувати території за рівнем розвитку в них інфраструктури (рис. 1). Межі інтервалів груп базувалися на засадах середнього значення інтегральних індексів, що відповідає загальним правилам статистики.

Рис.1. Карта регіонального рівня розвитку туристичної інфраструктури в 2015-2020 роках

Джерело: розраховано та складено авторами за даними [12-18]

Карта регіонального розвитку туристичної інфраструктури України демонструє наявність п'ятих її рівнів. Так високий рівень розвитку інфраструктури туризму безпосередньо належить столиці України, яка лідирує за більшістю складових елементів інтегрального індексу. Досить високі показники кількості

колективних засобів розміщування, індустрії суспільного харчування, послуг транспорту, зв'язку, будівництва, роздрібною торгівлі та відпочинку забезпечили Львівській, Одеській та Дніпропетровській областям рівень розвитку інфраструктури вище середнього.

Середній рівень розвитку туристичної інфраструктури виявлено в Запорізькій, Київській, Харківській, Херсонській та Миколаївській областях. Нижче середнього рівень туристичної інфраструктури мають Волинська, Донецька, Полтавська, Івано-Франківська області, що обумовлено невисокими показниками складових інтегрального індексу.

На жаль дослідження показало, що у половині регіонів України рівень туристичної інфраструктури є нижчим за середній рівень. Це дає можливість зробити висновок, що існує реальна регіональна диспропорція інвестування розвитку галузі «туризм».

Для більшості регіонів України інфраструктурні проблеми є фактом низьких конкурентних переваг дестинацій на ринку туристичних послуг. І головною

причиною цього є відсутність реальних інвестицій. Як і всі економічні явища інфраструктура є відкритою системою, вона знаходиться у постійній взаємодії та взаємозалежності з інвестиціями. Оскільки інфраструктура повинна йти на крок попереду основного реального сектору та життєдіяльності, необхідно збільшувати обсяг інвестицій у розвиток інфраструктури туризму, яка відповідає новому технологічному та інноваційному укладу [19, с. 102].

Актуальним є визначення потенціалу розвитку сфери туризму, що можливо здійснити шляхом співставлення інтегральних індексів інвестиційної привабливості туристичної галузі та розвитку туристичної інфраструктури регіонів. З цією метою доцільно застосувати матрицю конфігурації портфельного аналізу (табл. 1)

Таблиця 1

Матриця потенціалу розвитку регіональної туристичної інфраструктури

		Рівень розвитку туристичної інфраструктури				
		Високий	Вище середнього	Середній	Нижче середнього	Низький
Рівень інвестиційної привабливості туристичної сфери	Високий	м. Київ	Львівська			
	Вище середнього		Дніпропетровська Одеська	Київська Харківська	І-Франківська	
	Середній			Запорізька	Полтавська	Вінницька
	Нижче середнього			Миколаївська Херсонська	Волинська Донецька	Закарпатська Кіровоградська Тернопільська Хмельницька Черкаська
	Низький					Житомирська Луганська Рівненська Сумська Чернівецька Чернігівська

Джерело: складено авторами за даними [12-18]

З отриманих параметрів матриці бачимо, що інвестиції в туристичну інфраструктуру регіонів доцільні, якщо врахувати особливості регіону та

оптимальні напрямки інвестування. Так, по відношенню до регіонів України, на нашу думку, в аспекті ліквідації диспропорції розвитку галузі можна

сформувані такі рекомендації по напрямку інвестицій в туристичну інфраструктуру регіонів:

1. Провідні регіони з точки зору перспектив розвитку галузі «туризм» – м. Київ та Львівська область – консервативний тип інвестиційної політики. Ефективними інвестиції в туристичну інфраструктуру будуть в контексті збереження та удосконалення досягнутого рівня, іншого напрямку капіталовкладення не стануть ключовими чинниками розвитку туристичної галузі.

2. Дуже перспективні Одеська, Дніпропетровська, Київська, Харківська, Івано-Франківська області – інтенсивний тип інвестиційної політики. Необхідно активізувати інвестиції в інтенсифікацію туристичної інфраструктури, переймати нові можливості провідних туристичних країн з метою скорочення відставання інфраструктури. Дуже доцільні інфраструктурні інновації та нововведення.

3. Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Полтавська та Вінницька області – екстенсивний тип інвестиційної політики. Інвестиції в розширення (будівництво, модернізацію) туристичної інфраструктури безпосередньо дуже позитивно впливають на розвиток галузі регіону. Активізація будівельної діяльності, особливо в курортних дестинаціях – це ключовий чинник соціально-економічного зростання туристичного сектору.

4. Досягнення високих показників в Волинській, Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Кіровоградській, Луганській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій та Чернігівській областях можливе за альтернативного типу інвестиційної політики. Інвестиції в інфраструктуру не можуть в короткостроковому періоді впливати на рівень розвитку галузі, проте в довгостроковій перспективі великі інвестиції в інфраструктурні проєкти стануть стимулом соціально-економічного зростання туристичної сфери регіонів. Активне стимулювання підвищення

туристичної конкурентоспроможності, формування та інформаційне просування бренду території – це першочерговий інструмент регіонального розвитку галузі в майбутньому.

Отже, розвиток інвестиційної привабливості туристичних регіонів України знаходиться в тісному зв'язку з туристичною інфраструктурою, котра або виступає чинником, що стримує капіталовкладення, а, отже, і розвиток галузі, або визначає позитивну динаміку інвестицій у розвиток туристичної сфери. На жаль, для більшості регіонів країни інфраструктурні проблеми є головною причиною відсутності інвестицій, що зумовлює дуже низькі конкурентні переваги території на внутрішньому та міжнародному ринках туристичних послуг.

Висновки. 1. Визначено, що 12 з 24 регіонів України, мають низький рівень туристичної інфраструктури. Це дозволяє констатувати наявність диспропорції розподілу інвестицій та дотацій держави між регіонами щодо розвитку туристичної галузі в країні. Високий рівень розвитку інфраструктури туризму властивий лише м. Київ, Львівській, Одеській та Дніпропетровській областям.

2. Емпірично встановлена залежність туристичної інфраструктури від інвестиційної привабливості показала, що сегмент внутрішнього туризму абсолютно усіх регіонів потребує фінансування з боку інвесторів та держави. Однак ефективним воно буде лише за умов ліквідації диспропорції розвитку територій шляхом впровадження відповідного типу інвестиційної політики для окремого регіону.

3. Установлено, що для більшості регіонів з метою розвитку туристичної інфраструктури властива інвестиційна політика альтернативного типу, що є негативним фактом розвитку внутрішнього туризму в країні. Сьогодні туристична галузь України задає певні стандарти розвитку територій, які повинні шукати власні конкурентні переваги необхідні для формування унікальності свого регіону. У більше половини регіонів країни відсутній

або слабозвинений туристичний бренд територій, який є індикатором високої туристичної конкурентоспроможності destinations. Дані обставини актуалізують в більшій частині туристичної України зростання ролі брендингу як маркетингової технології, процесів

формування та управління брендом території для зміцнення траєкторії успішного розвитку туристичної інфраструктури та підвищення привабливості території для інвесторів, підприємців і безпосередньо туристів.

Список використаних джерел

1. Гайдук А. Формування туристичної ринкової інфраструктури як фактор підвищення ефективності функціонування ринку туристичних послуг. *Регіональна економіка*. 1999. №2. С. 172-178.
2. Banerjee O., Cicowiez M., Cotta J. Economics of tourism investment in data scarce countries. *Ann Tour Res*. Vol. 60. P. 115–138. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2016.06.001>.
3. Bazin S, Beckerich C, Delaplace M. High speed railway, service innovations and urban and business tourism development. *Econ Manag Tour Trends Recent Dev*. 2021. P. 115–141. URL: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02097094> (дата звернення 01.10.2022).
4. Delaplace M., Bazin S., Pagliara F., Sposaro A. High speed railway system and the tourism market: between accessibility, image and coordination tool. In: 54th European regional science association congress. URL: <https://hal-upem.archives-ouvertes.fr/hal-01098706> (дата звернення 07.10.2022).
5. Kanwal S., Rasheed M. I., Pitafi A. H., Pitafi A., Ren M. Road and transport infrastructure development and community support for tourism: the role of perceived benefits, and community satisfaction. *Tour Manage* 77:104014. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.104014> (accessed 12.10.2022).
6. Lahura E., Sabrera R. Infrastructure investment and tourism demand: a synthetic control analysis for the case of Kuélap, Peru. Department of Economics, Pontifical Catholic University of Peru, Working Paper 491. URL: <https://doi.org/10.18800/2079-8474.0491> (accessed 07.10.2022).
7. Lahura E., Puscan L., and Sabrera R. The effect of the investment in infrastructure on the tourist demand: evidence of the archaeological complex of Kuelap. Central Reserve Bank of Peru, Working Paper 15. URL: <https://www.bcrp.gob.pe/docs/Publicaciones/Documentos-de-Trabajo/2019/documento-de-trabajo-015-2019.pdf> (accessed 18.10.2022).
8. Paramati S. R., Alam S., Lau C. K. M. The effect of tourism investment on tourism development and CO2 emissions: empirical evidence from the EU nations. *J Sustain Tour*. 2018. Vol. 26(9). P. 1587–1607. <https://doi.org/10.1080/09669582.2018.1489398>.
9. Puscan L., Sabrera R. The effect of the investment in infrastructure on the tourist demand: evidence of the archaeological complex of Kuelap [Dissertation, Scientific University of the South]. Campus Repository. URL: <https://hdl.handle.net/20.500.12805/1038> (accessed 16.10.2022).
10. Yin P., Pagliara F., Wilson A. How does high-speed rail affect tourism? A case study of the capital region of China. *Sustainability*. 2019. Vol. 11(2). P. 472. <https://doi.org/10.3390/su11020472>.
11. Nguyen Q. H. (2021) Impact of investment in tourism infrastructure development on attracting international visitors: a nonlinear panel ARDL approach using Vietnam's data. *Economies*. Vol. 9(3). P. 131. <https://doi.org/10.3390/economies9030131>.
12. Індекс інвестиційної привабливості України. / Настрої інвесторів у 1-му півріччі 2020 року . URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3056435-investori-pogirsili-ocinku-biznesklimatu-ukraini.html> (дата звернення 23.10.2022).
13. Інформація про українські залізниці / Міністерство інфраструктури України. URL : <https://mtu.gov.ua/content/informaciya-pro-ukrainski-zaliznici.html> (дата звернення 10.10.2022).
14. Національні рахунки. Річні національні рахунки. Державна служба статистики України . URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 18.10.2021)
15. Регіональна статистика. Капітальні інвестиції. Державна служба статистики України . URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 18.10.2021)
16. Світовий атлас даних/ Світ/ Туризм. URL : <https://knoema.ua/atlas/Україна/Туризм> (дата звернення 19.10.2022).
17. Середня заробітна плата за видами економічної діяльності за місяць. Оплата праці та соціально-трудова відносина. Статистична інформація Державна служба статистики України . URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 18.10.2021)
18. Технічний стан автомобільних доріг загального використання / Міністерство інфраструктури України . URL : <https://mtu.gov.ua/content/> (дата звернення 14.10.2022).
19. Колокольчикова І. В., Кукіна Н. В., Акуленко О. О. Інвестиційна привабливість сучасної системи інфраструктури туристичної галузі. *Економіка і управління*. 2021. № 4(92). С. 96-103.

References

1. Haiduk A. Formuvannia turystychnoi rynkovoї infrastruktury yak faktor pidvyshchennia efektyvnosti funktsionuvannia rynku turystychnykh posluh. *Rehionalna ekonomika*, 1999, №2. S. 172-178.

2. Banerjee O, Cicowiez M, Cotta J (2016) Economics of tourism investment in data scarce countries. *Ann Tour Res* 60:115–138. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2016.06.001>
3. Bazin S, Beckerich C, Delaplace M (2011) High speed railway, service innovations and urban and business tourism development. *Econ Manag Tour Trends Recent Dev*: 115–141. <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02097094>
4. Delaplace M, Bazin S, Pagliara F, Sposaro A, (2014) High speed railway system and the tourism market: between accessibility, image and coordination tool. In: 54th European regional science association congress. <https://hal-upec-upem.archives-ouvertes.fr/hal-01098706>
5. Kanwal S, Rasheed MI, Pitafi AH, Pitafi A, Ren M (2020) Road and transport infrastructure development and community support for tourism: the role of perceived benefits, and community satisfaction. *Tour Manage* 77:104014. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.104014>
6. Lahura E, Sabrera R, (2019) Infrastructure investment and tourism demand: a synthetic control analysis for the case of Kuélap, Peru. Department of Economics, Pontifical Catholic University of Peru, Working Paper 491. <https://doi.org/10.18800/2079-8474.0491>
7. Lahura E, Puscan L, and Sabrera R (2019) The effect of the investment in infrastructure on the tourist demand: evidence of the archaeological complex of Kuelap. Central Reserve Bank of Peru, Working Paper 15. <https://www.bcrp.gob.pe/docs/Publicaciones/Documentos-de-Trabajo/2019/documento-de-trabajo-015-2019.pdf>
8. Paramati SR, Alam S, Lau CKM (2018) The effect of tourism investment on tourism development and CO2 emissions: empirical evidence from the EU nations. *J Sustain Tour* 26(9):1587–1607. <https://doi.org/10.1080/09669582.2018.1489398>
9. Puscan L, Sabrera R (2019) The effect of the investment in infrastructure on the tourist demand: evidence of the archaeological complex of Kuelap [Dissertation, Scientific University of the South]. Campus Repository. <https://hdl.handle.net/20.500.12805/1038>
10. Yin P, Pagliara F, Wilson A (2019) How does high-speed rail affect tourism? A case study of the capital region of China. *Sustainability* 11(2):472. <https://doi.org/10.3390/su11020472>
11. Nguyen QH (2021) Impact of investment in tourism infrastructure development on attracting international visitors: a nonlinear panel ARDL approach using Vietnam's data. *Economies* 9(3):131. <https://doi.org/10.3390/economies9030131>
12. Indeks investytsiinoi pryvablyvosti Ukrainy. / Nastroi investoriv u 1-mu pivrichchi 2020 roku . URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3056435-investori-pogirsili-ocinku-biznesklimatu-ukraini.html>
13. Informatsiia pro ukrainski zaliznytsi / Ministerstvo infrastruktury Ukrainy . URL : <https://mtu.gov.ua/content/informaciya-pro-ukrainski-zaloznyci.html>;
14. Natsionalni rakhunky. Richni natsionalni rakhunky. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy . URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> /// (data zvernennia 18.10.2021)
15. Rehionalna statystyka. Kapitalni investytsii. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy . URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> /// (data zvernennia 18.10.2021)
16. Svitovi atlas danykh/ Svit/ Turyzm. URL : <https://knoema.ua/atlas/Ukraina/Turyzm>
17. Serednia zarobitna plata za vydamy ekonomichnoi diialnosti za misiats. Oplata pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny. Statystychna informatsiia Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy . URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (data zvernennia 18.10.2021)
18. Tekhnichni stan avtomobilnykh dorih zahalnoho vykorystannia / Ministerstvo infrastruktury Ukrainy . URL : <https://mtu.gov.ua/content/tehnichniy-stan-avtomobilnih-dorig-avtomobilnih-dorig-zagalnogovikoristannya.html>
19. Kolokolchukova I.V., Kukina N.V., Akulenko O.O. Investytsiina pryvablyvist suchasnoi systemy infrastruktury turystychnoi haluzi. *Naukovyi zhurnal «Ekonomika i upravlinnia»*, 2021, №4(92). S. 96-103.

УДК 332.6:338.439.02

Свиноус І., д.е.н., професор
Білоцерківський національний аграрний університет
isvinous@ukr.net

Ємець О., к.е.н., доцент
Прикарпатський національний університет
olair2005@gmail.com

Рудич О., к.е.н., доцент
Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти
8282@ukr.net

Свиноус Н., доктор філософії в галузі менеджменту, асистент
Білоцерківський національний аграрний університет
Svnadia94@gmail.com

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Стаття присвячена розгляду методичних підходів до оцінки земель сільськогосподарського призначення в контексті продовольчого забезпечення аграрними підприємствами. Встановлено, що оцінка землі, як складової національного багатства країни, є порівнянним кількісним та економічним розрахунком її споживчих властивостей та еколого-економічних ефектів використання при різному цільовому призначенні земельних ділянок, як об'єкта оцінки. Доведено, що середня зважена величина підсумкової вартості земельної ділянки визначається шляхом зважування (оцінки переваг і недоліків) кожного методу і отриманих по ньому результатів. Ступінь довіри до величин вартості об'єкта оцінки в рамках порівняльного і дохідного підходів, їх вагове значення визначаються, виходячи з міркувань обґрунтованості цих величин і реальності на ринку нерухомості.

Ключові слова: оцінка, сільськогосподарські угіддя, капіталізація, ринкова вартість, ринок земель сільськогосподарського призначення.

JEL Classification Q15, R14, Q18

Svynous I., D.Sc., Professor
Bila Tserkva National Agrarian University
isvinous@ukr.net

Yemets O., PhD (Economics), Associate Professor
Carpathian National University
olair2005@gmail.com

Rudych O., PhD (Economics), Associate Professor
Bila Tserkva Institute of Continuing Professional Education
8282@ukr.net

Svynous N., PhD (Management), Assistant
Bila Tserkva National Agrarian University
Svnadia94@gmail.com

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE EVALUATION OF AGRICULTURAL LANDS IN THE CONTEXT OF FOOD SUPPLY OF AGRARIAN ENTERPRISES

Abstract. The article is devoted to the consideration of methodical approaches to the assessment of agricultural land in the context of food supply by agricultural enterprises. It has been established that the assessment of land as a component of the country's national wealth is a comparable quantitative and economic calculation of its consumer properties and ecological and economic effects of use for different purposes of land plots as an object of assessment. Studies have shown that prices for agricultural land will be low. There is a threat of landlessness for peasants who want to work on the land, but do not have the funds, so it is necessary to establish a minimum price level for agricultural land, which, in our opinion, should be about 1,500-2,000 dollars. USA for 1 hectare, and this is provided that the land will not be sold to foreigners. When the market price is lower than this limit, the land offered for sale must be bought by the state and sold to the effective owner at a price not lower than the minimum or leased. It was established that the method of capitalization of land rent is carried out by converting monetary income into value using the capitalization coefficient, that is, the share of current income in the total value of the plot. This method can be applied to plots of land, because it is a functional object on which crops are grown annually, and therefore receive certain amounts of income and expenses that are well predicted. The value of a plot is determined mainly by its ability to generate income in the future. Thus, when dividing the net income by the capitalization ratio, the value of the land plot is obtained. It is proven that the weighted average value of the final value of the land plot is determined by weighing (assessing the advantages and disadvantages) of each method and the results obtained by it. The degree of confidence in the values of the value of the object of assessment within the framework of comparative and income approaches, their weighting value is determined based on considerations of the validity of these values and reality on the real estate market.

Key words: assessment, agricultural land, capitalization, market value, agricultural land market.

Постановка проблеми. Нерухоме майно – це фізичні об'єкти з фіксованим місцезнаходженням у просторі і все, що невіддільне з ними і пов'язане як під поверхнею, так і над поверхнею землі або все, що є предметом обслуговування, а також права, інтереси і вигоди, зумовлені володінням об'єктами. Під фізичними об'єктами розуміються нерозривно пов'язані між собою земельні ділянки та розташовані на них будівлі.

Центральною ланкою у системі нерухомого майна виступає земля, що є природним базисом, який створеним природою. Поняття землі, що є джерелом добробуту людини, а також об'єктом економічних відносин, є базовим в теорії та практиці нерухомості. Специфіка даного поняття полягає в тому, що земля є матерією, частиною природи і тільки з розвитком людського суспільства земля стала і предметом праці, і засобом виробництва, і загальним місцем проживання всіх поколінь людей.

Об'єктом економічних відносин у системі нерухомості виступають земельні ділянки, які мають певні споживчі властивості, а також права на них. Земельна ділянка являє собою певну частину поверхні землі, що має своє місце розташування, площу, правовий статус, просторову обмеженість, поставлену на облік до державного земельного кадастру

та Єдиного державного реєстру. Оцінка землі, як складової національного багатства країни, є порівнянним кількісним та економічним розрахунком її споживчих властивостей та еколого-економічних ефектів використання при різному цільовому призначенні земельних ділянок, як об'єкта оцінки. Вартість земельної ділянки або право на неї вимірюється поточною вартістю майбутніх вигод, що ґрунтуються на праві власності або інших правах на земельну ділянку. Вигоди від прав на земельну ділянку реалізуються протягом більш тривалого часу, ніж від прав на поліпшення земельної ділянки, що мають обмежений термін служби. Центральне місце серед усіх категорій займають землі сільськогосподарського призначення, які на ринку нерухомості займають особливий правовий статус.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед основних дослідників проблематики управління земельними ресурсами слід виділити таких учених: Д. Добряк, О. Дорош, О. Дребот, В. Горлачук, В. Кривов, А. Мартин, Л. Новаковський, А. Сохнич, А. Статівка, М. Ступень, А. Третяк, Н. Третяк, М. Федоров, А. Юрченко та ін. Проте, швидкоплинні зміни у функціонуванні земельних відносин, що характеризуються формуванням прозорого ринку земель

сільськогосподарського призначення вимагає оперативного перегляду методичних підходів до оцінки земель сільськогосподарського призначення.

Формулювання цілей статті. На основі узагальнення досліджень науковців запропонувати заходи по удосконаленню методичних підходів до формуванню грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення.

Виклад основного матеріалу. Землями сільськогосподарського призначення визнаються землі за межею поселень, представлені потреб сільського господарства, і навіть призначені цих цілей. У зв'язку з цим пропонується розглянути декілька методичних підходів до визначення ціни землі.

Перший ґрунтується на теоретичній основі про безпосередній зв'язок між орендною платою й ціною землі. У світовій практиці є варіант визначення ціни землі через капіталізацію орендної плати діленням її величини на дисконтну ставку. Рівень останньої в розвинених країнах світу коливається в межах 3-5% і залежить від процентної ставки за користування капіталом [9; 10].

Слід зазначити, що є варіант визначення ціни землі через капіталізацію умовного чистого прибутку з гектара відповідних сільськогосподарських угідь. Однак дослідженнями встановлено, що застосування такого підходу в нинішніх умовах в Україні практично є дуже складним через відсутність необхідної інформації. У цьому випадку методологічний принцип формування ціни землі через капіталізацію величини орендної плати залишається більш прийнятним.

Капіталізацію орендної плати варто здійснювати на процентну ставку (коефіцієнт) за зберігання готівкових коштів на депозитному рахунку. Раціональний орендодавець погоджується на таку величину річної орендної плати, нижня межа якої еквівалентна процентному доходу від збереження готівки на депозитному рахунку в банку в сумі, що дорівнює ціні 1 га землі, зданого в оренду. Про зв'язок цих величин зазначав

В. Петті в праці «Економічні і статистичні роботи» в 1664 р. [1]. Перевага пропонованого підходу полягає в доступності інформації та простоті розрахунку. Опираючись на викладений підхід, розрахуємо ціну землі сільськогосподарського призначення, припустивши, що у 2016 р. вже було дозволено купівлю й продаж цього ресурсу. Тоді ж із розрахунку на 1 га ріллі сільськогосподарські підприємства України виплатили 1640 грн. орендної плати [10].

Для переконання достовірності запронованого підходу здійснено розрахунок ціни землі в США через капіталізацію її орендної плати та потім зіставлення розрахункової ціни з теперішньою (фактичною) ціною землі у США. Виявлено, що відхилення між розрахунковою та реальною цінами на прикладі 2016 р. становило всього 10,8%, що переконливо свідчить на користь такого методичного підходу. Таким чином, як свідчать розрахунки, ціна 1 га землі сільськогосподарського призначення в Україні в 2016 р. становила б 10933 грн. 428 дол. США).

Водночас слід зазначити, що різниця між цінами 1 га землі у США і в Україні як між фактичними, так і розрахунковими становить 23,6 і 26,2 разів, що пояснюється не недоліками методичного підходу, а різницею економічної ситуації в країнах.

Надзвичайно важливим чинником формування низької ціни землі в Україні є надто високі процентні ставки за користування кредитом, які для сільського господарства становлять 26%, а ставка за зберігання грошових коштів на депозитних рахунках терміном від 1 року і більше – 15–17%, що й унеможливорює високі ціни на землю в нашій країні.

За такого низького рівня цін на ринку землі може з'явитися значна частина «лівих» покупців, які скуповують її не для подальшого використання у сільськогосподарському виробництві, а для вигідного збереження заощаджень з твердою переконаністю, що ціна землі в майбутньому обов'язково буде набагато

вища. На такий метод збереження заощаджень спонукає власне держава через високий рівень інфляційних процесів і нестабільність валютного курсу.

Крім того, слід зазначити, що при знятті мораторію на купівлю-продаж землі рівень цін на землю буде залежати від концептуального вибору розвитку територій.

Підтримка фермерства в Україні є, на нашу думку, найбільш виправдано і купівля земель сільськогосподарського призначення передбачатиметься особам з українським громадянством, які проживають або проживатимуть та здійснюватимуть свою діяльність у межах територіальної одиниці, де розташована їх земля. Саме за таких умов власник землі буде найбільш зацікавлений у підвищенні добробуту відповідної громади, сільських територій, забезпеченні екологічної безпеки, вирішенні соціальних проблем населення тощо.

За умов надання права на купівлю земель сільськогосподарського призначення іноземним громадянам існує висока загроза втрати державності України і перетворення її на сировинний додаток світового ринку, загострення соціально-екологічних проблем сільських територій тощо [2].

Влада Китаю вже у свій час передбачала акумулювання близько 60 млрд. дол. США на купівлю українських чорноземів у разі відміни мораторію на продаж сільськогосподарських земель.

В Україні лише за останні півтора століття відбулися глибокі соціально-психологічні та економічні трансформації від існування вільного ринку землі наприкінці XIX – на початку XX ст. до державної власності на землю за часів колишнього Радянського Союзу. І нині знову країна стоїть на етапі переходу до ринку землі. Слід звернути увагу на досвід функціонування економічного механізму надання землі в заставу в Україні в 1907–1911 рр. Аналіз на прикладі Київської губернії свідчить, що ціна продажу 1 га становила тоді 210 руб., при цьому оцінка 1 га закладеної землі в банку сягала вже

126 руб., розмір позики під закладену землю становив 81 руб., або 64% від оцінної вартості землі, або лише 39% від ринкової ціни землі. Натомість 48-82% землі, яка знаходилася в приватній особистій власності, було закладено і перезакладено під заставу [3]. На цьому потрібно зосередити особливу увагу тому, що подібне співвідношення між ринковою ціною і розміром застави може мати місце і сьогодні, крім того, як свідчать окремі опитування, нині банки не готові брати землю в заставу.

Дослідження показали, що ціни на землі сільськогосподарського призначення будуть низькими. Існує загроза обезземелення селян, які хочуть працювати на землі, але не мають коштів, тому необхідно встановлювати мінімальний рівень ціни на землі сільськогосподарського призначення, який, на нашу думку, має становити близько 1500-2000 дол. США за 1 га, і це за умови, що земля не буде продаватися іноземцям. При встановленні ціни на ринку, нижчої від цієї межі, запропоновану для продажу землю має викупити держава та продати її ефективному власникові за ціною, не нижчою від мінімальної або передати в оренду. За умов, якщо коштів для викупу в держави немає, відкриття ринку землі не на часі.

Особливості земель сільськогосподарського призначення, що класифіковані за перерахованими трьома рівнями, дозволяють побудувати цілісну систему правового режиму цих земель. Регулювання правового режиму земель сільськогосподарського призначення, його виникнення, зміни та диференціація здійснюються виконавчими органами державної влади.

При визначенні вартості земель сільськогосподарського призначення слід дотримуватись основних принципів і методів оцінки землі з урахуванням відмінностей у визначенні доходу. Такі відмінності полягають у: знаходженні складу і структури витрат; розподілі статей доходу й методів його оцінки; виборі елементів порівняння, а також критеріях відбору об'єктів-аналогів.

В основу принципів визначення вартості земель сільськогосподарського призначення покладено правила й моделі економічної поведінки при формуванні вартості товару на вільному ринку. З огляду на це можна виділити чотири групи принципів.

До першої групи входять принципи, засновані на уявленнях користувача, зокрема: принцип очікування, що є розрахунком поточної вартості доходів або інших вигод, які можна отримати від володіння земельною ділянкою в майбутньому. В основі цього принципу лежить теорія зміни вартості грошей у часі. Однак цей принцип не означає, що власник земельної ділянки в буквальному сенсі слова повинен чекати підвищення ціни нерухомості або прибутковості від здачі її в оренду. Він лише відображає те, що використання об'єкта нерухомості, землі, носить принципово тривалий характер; принцип заміщення означає, що розумний покупець не заплатить за даний об'єкт більше, ніж нижча ціна, запитувана за іншу власність з такою ж корисністю.

До другої групи входять принципи, пов'язані з об'єктом власності, зокрема: принцип економічної величини характеризується у визначенні оптимального розміру власності, яку необхідно затратити для отримання максимального прибутку, враховуючи при цьому ринкові умови відповідного регіону; принцип збалансованості свідчить, що будь-якому типові землекористування відповідає оптимальне поєднання різних факторів виробництва, що призводять до максимальної вартості землі; принцип вкладу – при оцінці вартості об'єкта нерухомості потрібно визначити внесок кожного з факторів, а також основних його елементів у формування корисності й вартості об'єкта; принцип поділу майнових прав на земельну ділянку базується на тому, що ринкова вартість земельної ділянки залежить від зміни її цільового призначення, дозволеного використання, прав інших осіб на земельну ділянку; принцип залишкової продуктивності виражається у визначенні чистого доходу від землі, після оплати

витрат на працю, капітал, підприємництво.

Третю групу становлять принципи, пов'язані з ринковим середовищем, зокрема: відповідності полягає в тому, що максимальна вартість об'єкта нерухомості виникає тоді, коли є рівень архітектурної однорідності та спільний характер землекористування [4]; залежності визначає, якою мірою вартість об'єкта оцінки схильна до впливу і сама впливає на природу й величину вартості інших об'єктів; попиту та пропозиції полягає в тому, що ринкова вартість об'єкта залежить від попиту й пропозиції на ринку, а також від конкуренції покупців і продавців. Попит здебільшого прийнято характеризувати за кількістю об'єктів, які покупці протягом певного часу згодні придбати відповідно до умов на ринку. Пропозиція виражається кількістю об'єктів, які в даний момент надані до продажу на ринку за певною ціною [5]. Відповідно рівень цін на ринку визначається співвідношенням попиту й пропозиції.

Виділяються три можливих стани співвідношення попиту і пропозиції: попит перевищує пропозицію, ціни на ринку ростуть, формуються спекулятивні ціни, виникає небезпека протекціонізму й корупції, що ведуть до руйнування ринку; попит і пропозиція рівні, що в результаті ринкових угод формує справедливу ринкову ціну об'єктів нерухомості; пропозиція перевищує попит, ціни падають, виникає стагнація ринку.

Четверта група принципів характеризується ефективним використанням земель сільськогосподарського призначення відповідно до вимог чинного продоохоронного законодавства, є фінансово здійсненним і в результаті якого вартість земельної ділянки буде максимальною [6].

Найбільш ефективно використання може не збігатися з поточним використанням земельної ділянки. При визначенні найбільш ефективного використання враховують: цільове призначення і дозволене використання; способи землекористування в найближчій

околиці оцінюваної земельної ділянки; очікувані зміни на ринку земельних ділянок; теперішнє використання земельної ділянки.

Ринкова вартість земельних ділянок сільськогосподарського призначення здійснюється в основному методами порівняльного і дохідного підходів. При проведенні оцінних робіт доцільно використовувати всі представлені підходи або обґрунтувати відмову від використання будь-якого з підходів.

При оцінці земельних ділянок сільськогосподарського призначення слід використовувати метод порівняння продажів при використанні порівняльного підходу і метод капіталізації земельної ренти при прибутковому підході.

Метод порівняння продажів – це метод оцінки вартості землі, при якому зіставляються ціни недавно проданих земельних ділянок з оцінюваним об'єктом. Умовою застосування цього методу є наявність достатнього обсягу ринкової інформації. Метод дає найбільш точну розрахункову величину, тому що при порівнянні використовують фактичні ціни за вже продані або раніше оцінювані ділянки.

Для використання методу порівняння продажів потрібно: виявити елементи порівняння, за допомогою яких об'єкт оцінки можна буде порівняти з аналогами. Елементами виступають: місце розташування, ринкові умови, а також фізичні характеристики об'єкта; визначити ступінь і характер відмінностей аналога від оцінюваного об'єкта по кожному з елементів; внести коригування цін; зробити коригування по кожному аналогу; розрахувати підсумкову вартість за допомогою узагальнення скоригованих цін.

Порівняння проводять по одній конкретній ділянці, якщо оцінюваний об'єкт розташований у тому ж районі або в іншому за умови, що елементи порівняння близькі один до одного і розрізняються лише двома-трьома факторами. При оцінці сільгоспугідь як одиницю порівняння використовують ціну за 1 га в грн.

Елементами порівняння можуть

бути:

- ринкові умови. На цьому етапі необхідно визначити, як проводився порівняний продаж за таких же або відмінних ринкових умовах, які можуть змінюватися щоквартально або залишатися стабільними протягом тривалого терміну. З метою збереження порівняння показників вартісної оцінки земель використовується інфляційний індекс, який визначається як співвідношення між рівнем оплати праці, роздрібних, оптових та інших цін продажу сільськогосподарських продуктів;

- місце розташування. Передбачає зміну оцінної вартості ділянки залежно від розташування ринків збуту продукції, якості доріг, транспортних шляхів, віддаленості від об'єктів інженерного забезпечення та інших чинників;

- фізичні характеристики. У процесі порівняльної оцінки виявляються й розглядаються тільки фізичні характеристики поля. Наочно важко врахувати його конфігурацію, ухил, експозицію, агрохімічні, кліматичні умови і рельєф місцевості. Технологічні властивості, а також родючість ґрунту сильно впливають на вартість землі. Чим земля родючіша і краща за технологічними властивостями, тим вона дорожча.

Метод капіталізації земельної ренти здійснюється шляхом перетворення грошового доходу у вартість за допомогою коефіцієнта капіталізації, тобто частки поточного доходу в повній вартості ділянки. Цей метод можна застосовувати до земельних ділянок, тому що це функціональний об'єкт, на якому щорічно вирощують сільськогосподарські культури, а, отже, отримують певні величини доходів і витрат, які добре прогнозовані. Вартість ділянки визначається в основному як її здатність приносити дохід у майбутньому. Таким чином, при розподілі чистого доходу на коефіцієнт капіталізації виходить вартість земельної ділянки.

Розрахунок вартості здійснюється в кілька етапів: розрахунок потенційного валового доходу на основі аналізу грошових надходжень по порівнюваних ділянках за минулі роки у співставних

умовах; калькуляція витрат на майбутній період; відрахування можливих втрат з потенційного валового доходу, приведення розрахункової суми до дійсного валового доходу; визначення чистого валового доходу за допомогою вирахування з дійсного валового доходу амортизаційних відрахувань, а також всіх витрат без обслуговування боргу за іпотечним кредитом; розрахунок коефіцієнта капіталізації; визначення вартості земельної ділянки [7]. Основною складністю методу є визначення коефіцієнта капіталізації. Капіталізація – перерахунок потоку майбутніх доходів у сумі поточної вартості [8].

Пропонуються два способи визначення даного коефіцієнта: розподіл величини земельної ренти за аналогічними земельними ділянками на ціну їх продажу; збільшення безризикової ставки віддачі на капітал на величину премій за ризик, пов'язаний з інвестуванням капіталу в оцінювану земельну ділянку.

У першому способі, якщо є достатній обсяг показників про величину земельної ренти по аналогічних об'єктах і про ціни продажу, можна використовувати ці дані для застосування методу порівняння продажів (за даними про ціни продажів аналогів) або методу капіталізації земельної ренти (капіталізуючи усереднений показник земельної ренти).

У другому способі необхідно звернути увагу на те, що ставка капіталізації повинна враховувати не

тільки дохід на капітал, а й повернення самого капіталу. Згідно з цим ставка капіталізації повинна враховувати надбавку на низьку ліквідність і надбавку на інвестиційний менеджмент. Надбавку на низьку ліквідність необхідно в обов'язковому порядку враховувати в розрахунках, тому що земля має більш низьку ліквідність, ніж цінні папери. Крім того, у багатьох випадках для реалізації земельної ділянки може знадобитися досить тривалий проміжок часу.

Висновки. Ринкова вартість земельної ділянки визначається шляхом узгодження результатів оцінки, отриманих методами порівняльного й дохідного підходів. Середня зважена величина підсумкової вартості земельної ділянки визначається шляхом зважування (оцінки переваг і недоліків) кожного методу і отриманих по ньому результатів. Ступінь довіри до величин вартості об'єкта оцінки в рамках порівняльного і дохідного підходів, їх вагове значення визначаються, виходячи з міркувань обґрунтованості цих величин і реальності на ринку нерухомості.

Ступінь збігу ціни продажу земельної ділянки з його розрахунковою ціною на дату продажу є показником об'єктивності методики й виконання оцінки і особливо – тенденції ринку земель. Тому дуже важливо відстежувати через замовника дати та ціни продажу оцінених земельних ділянок, виділяти в ціні вплив умов продажу та інших неврахованих в оцінці факторів вартості (ціни).

Список використаних джерел

1. Петти В. Экономические и статистические работы. Москва: Государственное социально-экономическое издательство, 1940. 38 с.
2. Шпичак О. М., Боднар О.В., Шпичак О. О. Теоретико-методологічні та практичні основи ціноутворення: монографія. Київ: ЦП Компринт, 2017. 545 с.
3. Шпичак О. М. Сільське господарство України на початку та в кінці ХХ століття. Київ: ІАЕ, 2000. 68 с.
4. Галушко В. П. Економічна оцінка та методичні підходи до оптимізації ціни землі в умовах ринкової економіки. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2015. № 12. С. 55-58.
5. Савич В. І., Левандівський О. Т. Організаційні передумови іпотечного кредитування сільськогосподарських товаровиробників. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2012. Вип. 26. Ч. 2. С. 176–181.
6. Покальчук М. Ю., Приліпко В. В. Оцінка землі в Україні: стан, проблеми і перспективи. *Інтернаука*. 2020. № 6(2). С. 69-75.

7. Левандівський О. Т. Зарубіжний досвід підвищення інвестиційної активності сільськогосподарських підприємств. *Агросвіт*. 2019. № 9. С. 10-16.
8. Свиноус І. В., Сало І. А., Трофімова Г. В., Рудич О. О., Свиноус Н. І. Економічні аспекти інвестиційної діяльності в сільському господарстві. *Продовольчі ресурси*. 2021. Т. 9, № 17. С. 233-243.
9. Економічна оцінка природного багатства України: [монографія] / за заг. ред. акад. НАН України, д.е.н., проф. С.І. Пирожкова; акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика. Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2015. 396 с
10. Жук В. М., Бездушна Ю. С. Капіталізація національного багатства України: землі сільськогосподарського призначення: наукова доповідь. Київ: ЦП Компринт, 2019. 40 с.

References

1. Petti, V. (1940). Economic and statistical work. Moscow: State socio-economic publishing house.
2. Shpychak, O. M., Bodnar, O. V., Shpychak, O. O. (2017). Theoretical, methodological and practical bases of pricing. Kyiv: CP "Comprint".
3. Shpychak, O. M. (2000). Agriculture of Ukraine at the beginning and end of the 20th century. Kyiv: Publishing House "Institute of Agrarian Economics".
4. Halushko, V. P. (2015). Economic assessment and methodical approaches to land price optimization in market economy conditions. *Bulletin of the Academy of Labor and Social Relations of the Federation of Trade Unions of Ukraine*, 12, 55-58.
5. Savych, V. I., Levandivskyi, O. T. (2012). Organizational prerequisites for mortgage crediting of agricultural producers. *Scientific Collection of Ivan Franko Lviv National University "Formation of market economy in Ukraine"*, 26(2), 176–181.
6. Pokalchuk, M. Yu., Prylipko, V. V. (2020). Land valuation in Ukraine: state, problems and prospects. *International Scientific Journal "InterScience"*, 6(2), 69-75.
7. Levandivskyi, O. T. (2019). Foreign experience of increasing the investment activity of agricultural enterprises. *Agroworld*, 9, 10-16.
8. Svynous, I.V., Salo, I.A., Trofimova, H.V., Rudych, O.O., Svynous, N.I. (2021). Economic aspects of investment activity in agriculture. *Food resources*, 9(17), 233-243.
9. Pyrozhkova, S.I., Khvesyka, M.A. (2015). Economic evaluation of the natural wealth of Ukraine. Kyiv: State University of IEPSP of the National Academy of Sciences of Ukraine.
10. Zhuk, V.M., Bezдушna, Yu.S. (2019). Capitalization of the national wealth of Ukraine: agricultural land: scientific report. Kyiv: CPU "Comprint".

УДК 311.2:330.3

Сливінська О. Б., к. е. н, доцент кафедри обліку і аудиту
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і
природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»
oksanasluvinska@ukr.net

Качмар О. В., к. е. н, доцент кафедри обліку і аудиту
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і
природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»
oksana_kyluk@ukr.net

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ ЯК ОБ'ЄКТ СТАТИСТИЧНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Анотація. У статті розглянуто статистичне спостереження як один із головних методів статистики і як одна з найважливіших стадій статистичного дослідження. Визначено, що особливу роль у визначенні рівня економічного розвитку регіону відіграють традиційні показники, що оцінюють рівень виробництва і споживання благ і зростання цього рівня з розрахунку на душу населення.

Ключові слова: соціально-економічні показники, статистика, соціально-економічна статистика, статистична інформація, об'єкт спостереження, статистичне спостереження.

JEL code classification C44

Slyvinska Oksana, Ph.D., Ass. Prof.
SS NULES of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"
oksanasluvinska@ukr.net
Kachmar Oksana, Ph.D., Ass. Prof.
SS NULES of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"
oksana_kyluk@ukr.net

SOCIO-ECONOMIC INDICATORS AS AN OBJECT OF STATISTICAL OBSERVATION

Abstract. The system of socio-economic indicators and the methodology of their determination helps to identify patterns, analyze them, draw conclusions and make decisions.

Socio-economic indicators examine all possible aspects of socio-economic life, paying the main attention to those which at this stage of social development constitute the most acute social interest and the main problem in relation to which help is needed.

Socio-economic indicators help predict the future development and change of social processes in society when developing perspectives in accordance with social policy.

The social orientation of the economy, the combination of market methods of management with state regulation of the economy are an important feature of the functioning of the socially oriented market economy of most developed countries.

Today in our country there are all potential opportunities for building a socially oriented national model, but, it should be especially emphasized, on the basis of changes in the economic strategy, consisting in the importance of structural and industrial policy taking into account the functional integrity of the market system, and carrying out privatization as a factor of increasing the economic efficiency. The level of our economic development is still significantly below the average world standards and below many neighboring countries. Weaknesses and shortcomings remain in socio-economic realities.

Any region can be represented in the form of a socio-economic system, which is determined by the functioning of social and economic activities in the territory of this region. The socio-economic system of the region represents a set of interconnected components: economic and social subsystems.

A special role in determining the level of economic development of the region is played by traditional indicators that assess the level of production and consumption of goods and the growth of this level on a per capita basis. Indicators of life expectancy, the level of health of the population, the level of education and qualification, as well as indicators of structural changes in production and society are no less important.

Keywords: socio-economic indicators, statistics, socio-economic statistics, statistical information, object of observation, statistical observation.

Постановка проблеми. Для ринкових умов важливим завданням є оцінка соціально-економічного розвитку країни та її регіонів. Для цього розвитку необхідні повні та достовірні дані про соціально-економічний стан регіону, його перспективи та можливості. Без наявності таких даних неможливо розробити стратегію розвитку регіону або подолати диспропорційність соціально-економічного його розвитку.

Як свідчить практика, для аналізу соціально-економічного стану регіону використовуються такі ж показники, що й для аналізу стану економіки країни в цілому: валовий регіональний продукт (ВРП), доходи населення з урахуванням їх купівельної спроможності, національне багатство регіону, у тому числі споживче майно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика є актуальною, її проблемами займалися багато науковців, зокрема, Т. В. Уманець, А.Т. Мармоза, С. О. Матковський, В. Б. Захожай, В. С. Федорченко, Р. М. Моторин, А. З. Підгорний, О. Г. Милашко, О. П. Русев, О. М. Гай, О. Г. Осауленко та ін. Однак існує багато питань, які потребують додаткового роз'яснення та вирішення.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є дослідити роль і місце соціально-економічних показників для оцінки розвитку країни та її регіонів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Статистика, що означає облік, врахування та вивчення масових, насамперед соціально-економічних, явищ та процесів, виявляє та вимірює притаманні їм закономірності, які відрізняються між собою за їхніми кількісними значеннями та за змістом ознак, що вивчаються. Статистика об'єднує принципи і методи роботи з масовими числовими даними –

кількісними характеристиками зазначених явищ і процесів [1, с. 3; 2 с. 9,13].

Специфічною ознакою статистики є кількісна сторона суспільних явищ у конкретних історичних умовах, які пов'язані з конкретним місцем і часом. Статистика вивчаючи кількісну сторону явищ, відображаючи її у числах-показниках, характеризує цим конкретну міру явищ. Водночас вона встановлює загальні властивості, виявляє схожість і різницю окремих властивостей властивостей досліджуваних об'єктів, групує їх, виявляючи певні типи процесів і явищ, які вивчаються [1, с. 4]. Статистика, предметом якої є розміри і кількісні співвідношення між масовими суспільними явищами, закономірності їх формування, розвитку, взаємозв'язку, вивчає кількісну сторону суспільних явищ і не поодинокі, а масові явища [2, с. 13]. Таким чином, статистика не може розвиватися та збільшувати свій методологічний арсенал без врахування надбань і потреб теоретичних наук про суспільство.

Фундаментальні суспільні науки не можуть вивчатися без достовірності кількісної інформації. В свою чергу, статистика як суспільна наука не може розвиватися окремо від теоретичних наук про суспільство, зокрема економічної теорії [1, с. 5]. Статистична наука має прямий зв'язок з економічною теорією, але не базується на її основі. Таким чином, не спроможна надати достовірну характеристику явищам і процесам, розробити найважливіші показники.

Статистичне спостереження виступає одним із головних методів статистики і однією з найважливіших стадій статистичного дослідження [3]. Цей етап є надзвичайно важливим, бо саме від отриманих результатів буде залежати подальший хід дослідження.

Статистичне спостереження має бути ретельно продуманим і чітко організованим від початкової до завершальної стадії отримання підсумкових матеріалів.

Статистична інформація – це сукупність статистичних даних, що відображають соціально-економічні процеси і використовуються в процесі управління економікою. Статистична інформація – це первинний статистичний матеріал, який формується в процесі статистичного спостереження, групується, аналізується, узагальнюється і на основі якого робляться висновки [4].

Статистичне спостереження – це планомірний, науково організований збір даних про явища і процеси суспільного життя шляхом реєстрації по заздалегідь розробленій програмі спостереження. У процесі статистичного спостереження одержують первинну статистичну інформацію, яка потрібна для здійснення функцій статистики [5].

Спостереження не завжди буває статистичним (наприклад, спостереження за якістю продукції на ринку не є статистичним). Спостереження буде статистичним тоді, коли:

– вивчаються статистичні закономірності (ті закономірності, які проявляються в масовому процесі у великій кількості одиниць сукупності)

– ведеться реєстрація фактів, які заносяться у відповідні документи і підлягають подальшому аналізу.

Отже, можна додати, що статистичне спостереження повинно бути: масовим, планомірним, мати певний характер повторюваності (одноразовим, періодичним або систематичним) [4].

Статистичні спостереження мають чітко визначену практичну мету – збирання достовірної інформації для виявлення та встановлення закономірностей стану та розвитку явища та процесів [1, с.16]. Завдання спостереження полягає в одержанні у найкоротший строк повної і вірогідної інформації про досліджувані факти. При підготовці спостереження, оскільки мета обстеження визначає його об'єкт, слід

чітко визначити та встановити об'єкт спостереження.

Під об'єктом спостереження розуміють будь-яку статистичну сукупність соціально-економічних явищ та процесів, що підлягають обстеженню. Чітке визначення суті та меж об'єкта запобігає різному тлумаченню результатів обстеження. Для цього застосовують поняття ценз. У статистиці "ценз – це набір кількісних обмежувальних ознак, відповідно до яких робляться узагальнюючі висновки про відповідність об'єкта меті спостереження [1, с.16].

Соціальне життя суспільства є сукупністю процесів, кожен з яких породжується численними соціальними явищами, їхнім перебігом у часі та просторі.

Соціально-економічна статистика досліджує всі можливі аспекти соціально-економічного життя, приділяючи головну увагу тим, які на даному етапі суспільного розвитку становлять найгостріший соціальний інтерес та головну проблему стосовно яких потрібна допомога.

Використовуючи звичайні її методи й засоби досліджень, соціально-економічна статистика повинна прогнозувати на майбутнє розвиток і зміну соціальних процесів у суспільстві при розробці перспектив відповідної до соціальної політики.

Завдання методологічного плану в соціально-економічній статистиці пов'язані з вивченням соціально-економічного життя суспільства та переходом вітчизняної статистики на нові стандарти. До цих завдань належать такі:

- вдосконалення системи соціальної статистики, заснованої на методологічних підходах до вивчення соціально-економічного розвитку суспільства, елементи якої перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності;

- удосконалення методологічних прийомів статистичного спостереження та збору його аналізу в інформацію про соціально-економічні процеси;

- розробка й впровадження у практику нових статистичних показників, які б давали змогу не лише

характеризувати сутність окремих соціальних явищ і процесів, а й оцінювати їхній вплив на кінцеві результати розвитку суспільства;

- розширення й відкритість досліджень соціально-економічного життя для більш повного та усебічного виявлення причин соціальних процесів;

- удосконалення статистичних методів обробки й аналізу суспільного поняття;

- побудова й аналіз моделей соціально-економічних процесів для виявлення та вимірювання взаємодії елементів суспільної системи.

До показників економічного потенціалу належать: кількість населення, трудові ресурси, обсяги ВВП, національного доходу (НД), обсяги основного капіталу та ін. Усі ці показники характеризують розвиток продуктивних сил регіону насамперед з кількісного боку.

На відміну від економічного потенціалу рівень соціально-економічного розвитку регіону може виражатися через обсяги виробництва і споживання ВВП, НД, матеріальних благ і послуг на душу населення, рівень продуктивності праці. Соціально-економічний розвиток регіону характеризує якісний стан суспільного виробництва, природних і людських ресурсів.

Основні показники економічного і соціального розвитку регіонів складають окремий самостійний розділ Державної програми економічного і соціального розвитку України. Цей розділ являє собою регіональний зріз Державної програми і дає уявлення на основі ретроспективних даних про наступні зміни у розвитку соціально-економічних процесів у територіальному аспекті. Основні показники соціально-економічного розвитку регіонів відображають найважливіші регіональні відтворювальні цикли і характеризують їх територіальні зміни.

Система основних загальноекономічних показників, які підлягають аналізу, визначається програмами і планами розвитку господарства регіонів і країни в цілому і

підлягають статистичному обліку. До складу цих показників включено найвагоміші, які дають уявлення про зміни рівня життя і соціального захисту населення, раціонального використання ресурсів (природних, трудових і фінансових), підвищення ефективності виробництва, темпів структурних перетворень в економіці та ін.

З метою розкриття найважливіших тенденцій і проблем у розвитку господарських комплексів регіонів проводиться структурний аналіз стану соціально-економічної ситуації. Основна увага приділяється аналізу тих процесів, які негативно вплинули на ефективність виробництва у провідних галузях економіки і рівні життя населення. Також вказуються і позитивні тенденції, які відбуваються в регіонах у зв'язку з реформуванням економіки, розвитком підприємництва, виконанням програмних заходів Уряду та місцевих органів влади.

До основних показників соціально-економічного розвитку регіону належать: середньорічна чисельність населення; чисельність працівників, зайнятих у народному господарстві; валовий внутрішній продукт; обсяг продукції промисловості; виробництво товарів народного споживання; валова продукція сільського господарства; обсяг капітальних вкладень за рахунок усіх джерел фінансування; доходи місцевих бюджетів; видатки місцевих бюджетів; грошові доходи населення; обсяг роздрібного товарообігу; обсяг реалізації платних послуг населенню; обсяг експорту товарів; баланси основних видів промислової і сільськогосподарської продукції; середні ціни на основні види продукції.

У цій системі ВВП є основним показником розвитку економіки регіону. Згідно з методикою Мінстату, він розраховується за трьома методами: виробничим, розподільчим і кінцевого використання. Слід зауважити, що для прогнозування використовується виробничий метод розрахунку.

На особливу увагу тут заслуговує аналіз економічного потенціалу регіону,

який може здійснюватися за допомогою визначення загального рівня економічного розвитку і за компонентною оцінкою окремих складових потенціалу і ступенем їх використання. До функціонального складу економічного потенціалу входять такі елементи: науково-інформаційний, трудовий, природно-економічний, виробничий, організаційно-управлінський, споживацький.

Подібний аналіз дає змогу визначити такі характеристики, як місткість розміщення ресурсів і виробництва, ефективність ресурсних обмежень, сприйнятливості регіону до інновацій. Аналіз також має надати оцінку ступеню використання наявних ресурсів, або потенціалу (розуміється рівень фактичного застосування потенціальних можливостей регіону), інерції економічного зростання і соціально-економічних параметрів.

Щодо оцінки ступеня використання потенціалу, то існують методи як статистичного, так і експертного характеру, які дозволяють зробити це без визначення абсолютного значення потенціалу. Масштаби застосування цих методів досить широкі, бо існують випадки, коли тільки таким чином і можна оцінити ступінь використання потенціалу регіону. Вся проблема полягає в тому, що

економічний потенціал регіону, як і потенціал будь-якої іншої системи, не має чітких кількісних критеріїв та інструментів виміру, тому дослідникам слід завчасно домовитися, яким чином і на основі яких критеріїв вимірюватиметься потенціал. Обов'язковою умовою тут є порівнянність результатів аналізу складових економічного потенціалу (виробничих, інфраструктурних, природно-ресурсних тощо).

Особливу роль у визначенні рівня економічного розвитку регіону грають традиційні показники, що оцінюють рівень виробництва і споживання благ і зростання цього рівня з розрахунку на душу населення (валовий національний дохід (ВНП), валовий внутрішній продукт (ВВП), реальний ВНП на душу населення, темпи зростання цих показників).

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином тільки економічні показники, якими є ВВП, душевий дохід, продуктивність праці і темпи їх зростання, не можуть повною мірою оцінити соціально-економічний розвиток регіону. Не менш важливі показники тривалості життя, рівня здоров'я населення, ступені його освіти і кваліфікації, а також показники структурних змін у виробництві і суспільстві.

Список літератури:

1. Статистичне спостереження. URL: <http://wiki.tntu.edu.ua> (дата звернення: 12.11.2022)
2. Опря А.Т. Статистика: навч. посіб. URL: <http://pidruchniki.com/1584072030734/statistika/statistika> (дата звернення 12.11.2022).
3. Довгальова О.В. Управління малим бізнесом: підручник. Донбас. нац. акад. буд-ва і архіт. Макіївка; Донецьк: Цифрова типографія, 2011. 298 с.
4. Методика формування вибіркової сукупності звітних одиниць у структурному обстеженні малих підприємств. Наказ Державного комітету статистики України від 29.12.2010 № 536. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_po_log/metod_doc/2010/536/metod.htm (дата звернення 14.11.2022).
5. Основні поняття статистики. Ймовірність. Сукупність. Вибірка. URL: <http://ukped.com/statti/onpd/3056-osnovni-poniattia-statystyky-ymovirnist-sukupnist-vybirka.html> (дата звернення 18.11.2022).
6. Уманець Т. В. Загальна теорія статистики: навч. посібник Київ: Знання, 2006. 239 с.
7. Мармоза А. Т. Практикум з математичної статистики: навч. посібник. Київ: Кондор, 2009. 221 с.
8. Матковський С. О. Статистика: навч. посібник. Львів: Новий Світ, 2009. 127 с.
9. Захожай В. Б., Федорченко В. С. Теорія статистики : навч. посібник. Київ : МАУП, 2006. 264 с.
10. Моторин Р. М. Міжнародна економічна статистика : підручник. Київ : КНЕУ, 2004. 324 с.
11. Підгорний А. З., Милашко О. Г., Русева О. П. Міжнародна статистика : навч. посібник. Одеса : ОНЕУ, ротапринт, 2012. 162 с.
12. Гай О. М. Окремі аспекти розвитку національної статистики на сучасному етапі. 2008. URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/2459/1/16.pdf-2008> (дата звернення 19.11.2022).

13. Осауленко О. Г. Офіційна статистика в системі національної інформаційної безпеки : монографія. Київ : Август Трейд, 2017. 295 с.
14. Шестерняк М. М. Сучасні тенденції розвитку національної статистики. *Інноваційні економічні механізми для розвитку підприємств, регіонів, країн* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 15–16 лютого 2019 р. Київ, 2019. С. 111–115.

References:

1. Statistical observation, available at: [http:// wiki.tntu.edu.ua](http://wiki.tntu.edu.ua) (accessed: 12 November 2022).
2. Опрія, А.Т. (2010), Статистика [Statistics], available at: <http://pidruchniki.com/1584072030734/statistika/statistika> (accessed 12.11.2022).
3. Dovhal'ova, O.V. and Balabenko, O.V. (2011), Upravlinnia malym biznesom [Small business management], Donetsk, Ukraine, 298 p.
4. The State Statistics Committee of Ukraine "The method of sampling set of reporting units in the structural survey of small enterprises" (2010), available at: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2010/536/metod.htm (accessed 14.11.2022).
5. Educational portal, available at: <http://ukped.com/statti/onpd/3056-osnovni-poniattia-statystyky-ymovirnist-sukupnist-vybirka.html> (accessed 18.11.2022).
6. Umanets T.V. (2006) Zahalna teoriia statystyky: navch. posib. K.: Znannia.
7. Marmoza A. T. (2009) Praktykum z matematychnoi statystyky: navch. posib. K.: Kondor.
8. Matkovskiy C.O. (2009) Statystyka: navch. posib. Lviv: «Novyi Svit».
9. Zakhozhai V.B., Fedorchenko V.S. (2006) Teoriia statystyky : navchalnyi posibnyk [Statistics Theory : Educ. tool for students higher teach closed]. Kiev : MAUP.
10. Motoryn R.M. (2004) Mizhnarodna ekonomichna statystyka : pidruchnyk [International economic statistics : a textbook]. Kiev : KNEU.
11. Pidhornyi A.Z., Mylashko O.H., Rusieva O.P. (2012) Mizhnarodna statystyka : navchalnyi posibnyk [International statistics : a textbook]. Odessa : KNEU.
12. Hai O.M. (2008) Okremi aspekty rozvytku natsionalnoi statystyky na suchasnomu etapi [Some aspects of the development of national statistics at the present stage]. Available at: <http://dSPACE.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/2459/1/16.pdf> (accessed 19.11.2022).
13. Osaulyenko O.H. (2017) Ofitsiina statystyka v systemi natsionalnoi informatsiinoi bezpeky : monohrafiia [Official statistics in the national information security system : monograph]. Kiev : August Trade.
14. Shesternyak M.M. (2019) Suchasni tendentsii rozvytku natsionalnoi statystyky [Modern trends in the development of national statistics]. Proceedings of the Innovative economic mechanisms for the development of enterprises, regions, countries : materials international. Research Practice Conf. (Kyiv, February 15–16, 2019), Kyiv : Taurida National University Vernadsky V.I., pp. 111–115.

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

DOI: 10.31388/2519-884X-80-86

УДК 339.13.025.28:330.322](477)

Отченаш К. Г.

к.е.н, доцент кафедри міжнародних фінансів
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана

lx3272@ukr.net

Зінченко Ф.А.

к.е.н, доцент кафедри міжнародних фінансів
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана

f.zinchenko@kneu.edu.ua

Прісняк С.О.

ст. викладач кафедри міжнародних фінансів
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана

prisnjak@gmail.com

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню ролі інституційних інвесторів (інвестиційних фондів та інвестиційних компаній) як складової інфраструктури масової приватизації в Україні у 90-х роках минулого сторіччя. Встановлено, що інвестиційні фонди та взаємні фонди інвестиційних компаній (відкритого та закритого типу) створювались, в першу чергу, як специфічний інститут та механізм для акумулювання приватизаційних майнових сертифікатів громадян України, що було необхідним для реалізації цієї моделі масової приватизації, яка була запроваджена в Україні. Проаналізовано основні етапи формування цієї групи фінансових посередників, а також специфіку їх діяльності, пов'язану з обмеженістю функцій щодо управління портфелями цінних паперів, приданими в обмін на приватизаційні майнові сертифікати, позитивні та негативні аспекти їх діяльності. Досліджено питання, пов'язані з держаним регулюванням процесу створення інвестиційних фондів та компаній у різні періоди, а також припинення їх діяльності у постприватизаційний період та основні проблеми, які виникали при ліквідації інвестиційних фондів чи їх реорганізації.

Ключові слова: інвестиційний фонд, взаємний фонд, інвестиційна компанія масова приватизація, приватизаційні папери, емісія інвестиційних сертифікатів, ринок цінних паперів.

JEL Classification E22, G31, H54

Otchenash K.G.

PhD, Associate Professor,

Department of international finance,

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

lx3272@ukr.net

Zinchenko F.A.

PhD, Associate Professor,

Department of international finance,

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

f.zinchenko@kneu.edu.ua

Prisniak S. O.

Senior Lecturer

Department of international finance,

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

prisnjak@gmail.com

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF INVESTMENT INFRASTRUCTURE FORMING IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the study of the role for institutional investors (investment funds and investment companies) as an infrastructural component of mass privatization in Ukraine in the 1990s. It is determined and specified that investment funds and mutual funds of investment companies (both open and closed types) were set up, first of all, as a specific institution and mechanism to accumulate the privatization property certificates from citizens of Ukraine, which were necessary for implementation of the mass privatization model that was introduced in Ukraine. The paper analyses the main stages of these financial intermediaries' formation, as well as the specifics of their activity related to the limitations in portfolio management of securities purchased in exchange for privatization certificates. Also, the positive and negative aspects of their activity, are analyzed. It is researched in the article the issues related to investment funds and investment companies state framework regulation withing different periods, as well as termination of their activities in the post-privatization period and the main problems that emerged during the liquidation of investment funds or their further reorganization.

Keywords: investment fund, mutual fund, investment company, mass privatization, privatization certificates, issuance of investment certificates, securities market.

Постановка проблеми. У світовій практиці інституціональні чи портфельні інвестори (інвестиційні фонди та компанії, пенсійні фонди та страхові компанії) виступають одним із важливих інструментів залучення інвестицій в першу чергу дрібних інвесторів – фізичних осіб. В українській практиці такі інституції також існують, однак їх діяльність у різні періоди мала свою специфіку. Дослідження проблемних питань, які виникали у діяльності інвестиційних інституцій в Україні, врахування їх в тому числі негативного досвіду, дозволить забезпечити подальший розвиток інвестиційних структур та створити умови для залучення інвестицій як вітчизняних, так і зарубіжних інвесторів у реальний сектор економіки, що зробить можливим реалізацію важливих соціальних реформ, пов'язаних із недержавним пенсійним забезпеченням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання діяльності інфраструктурних інститутів, в тому числі інвестиційних фондів та компаній, здійснювали такі науковці-економісти, вчені-правники та практики з державних та ринкових установ, як О. Мозговий, А. Федоренко, М. Ройко, Т. Фролова, С. Бірюк, І. Дороніна та ін.

Питання розвитку та функціонування інституційних інвесторів як суб'єктів інфраструктури глобального та вітчизняного інвестиційного ринку аналізувалося в роботах багатьох українських науковців: Л. Буянової, А. Головка, В. Жупаненка, В. Корнесва, Д. Лук'яненка, Д. Покришки, В. Смагіна, Г. Терещенко, Н. Шелудько, С. Шишкова та інших.

Базові поняття функціонування інституційних інвесторів можна знайти в класичних роботах У. Шарпа «Інвестиції» [1], З. Боді «Принципи інвестицій» [2], Р. Колба «Фінансові інститути і ринки» [3]. Фундаментальним дослідженням відносно цих фінансових інститутів є монографія Ф. Девіса і Б. Стайла «Інституційні інвестори» [4]. Утім, на жаль, і нині актуальними залишаються дослідження у сфері формування ефективної інфраструктури інвестиційного ринку.

Мета роботи. Метою написання статті та її завданням є аналіз діяльності інвестиційних фондів та компаній як інфраструктурних інститутів масової приватизації в Україні, визначення їх впливу на подальші інвестиційні процеси та обґрунтування напрямів оптимізації взаємодії суб'єктів інфраструктури з іншими учасниками інвестиційного ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із питань, які необхідно було вирішити під час проведення масової приватизації в Україні, було створення системи, яка могла б забезпечити акумуляцію та вкладення приватизаційних майнових сертифікатів

громадян в об'єкти приватизації. Кількість громадян, які відповідно до законодавства мали право на отримання приватизаційних майнових сертифікатів, складала близько 52 млн. осіб, більш детальна інформація про видачу населенню приватизаційних майнових сертифікатів наведена у табл.1.

Таблиця 1

Отримання населенням приватизаційних майнових сертифікатів

Показник	До 1995 р.*	1995 рік	1996 рік	1997 рік	1998 рік
Кількість відкритих приватизаційних рахунків, од.	8 097 533				
Кількість виданих ПМС (по роках) шт.		20 370 358	14 963 479	648	202 592
Кількість виданих ПМС (нагромадженням), шт.		20 370 358	35 333 837	37 422 056	37 624 648
Загальна кількість виданих ПМС, шт.	8 097 533	28 467 891	43 431 370	45 519 589	45 722 181
% отриманих ПМС від загальної кількості емітованих	15,625	54,78	83,57	87,59	87,98

* До 1995 року відкривались тільки приватизаційні депозитні рахунки

Джерело: За даними Фонду державного майна України [6, с.18].

Законодавство України з питань приватизації в залежності від обсягу активів підприємства та його спеціалізації передбачало різні способи приватизації:

– «мала приватизація» – викуп трудовими колективами за грошові кошти та приватизаційні папери. У такий спосіб було приватизовано підприємства торгівлі та сфери побутових послуг;

– оренда з правом викупу;

– продаж за конкурсом за грошові кошти та під інвестиційні зобов'язання;

– продаж на аукціонах за приватизаційні папери [8].

За період 1992-1994 років було в цілому приватизовано 10,9 тис. об'єктів. За період 1992-2001 рр. кількість об'єктів, пакети акцій яких підлягали продажу за ПМС громадян, за даними ФДМУ склала близько 9,8 тис. Крім того, більше шести тисяч об'єктів підлягало продажу за

компенсаційні сертифікати [5, с. 13, 18, 35].

Під час проведення «малої приватизації» суттєвих проблем методологічного характеру не виникло, оскільки задіяні у процесі приватизації об'єкту сторони – продавець в особі уповноваженого органу приватизації та покупець (члени трудового колективу чи стороння особа – у випадку приватизації за грошові кошти на аукціоні) були «доступні» один одному.

Щодо застосування такого способу приватизації, як оренда з правом викупу, то він був переважним у 1992-1994 роки, таким способом було приватизовано близько 6,5 тис. об'єктів [5, с.239]. При цьому в процесі приватизації брали участь виключно члени трудового колективу (чи товариства покупців) конкретного підприємства.

Що стосується приватизації за приватизаційні папери, то виявилась ціла низка проблем методологічного, технологічного та технічного характеру, пов'язаних із відсутністю доступної для пересічних громадян мережі продажу акцій, технічної можливості вкласти належні їм приватизаційні папери в акції приватизованих підприємств, практичною відсутністю культури інвестування, тощо.

Система продажу пакетів акцій приватизованих підприємств (чи, вірніше, обміну ПМС громадян на акції приватизованих підприємств) на початковому етапі приватизації базувалась переважно на самих підприємствах – об'єктах приватизації. Відповідно до законодавства України про приватизацію, приватизаційні майнові сертифікати (або ваучери) до 1995 року існували виключно в бездокументарній формі у вигляді записів на депозитних приватизаційних рахунках громадян в установах Ощадбанку та не підлягали вільному обігу на ринку (не могли бути продані їх власниками). Це суттєво уповільнювало процес їх вкладення громадянами – власниками.

З метою вдосконалення процесу приватизації та його прискорення було прийнято ряд змін до законодавства України, які передбачали:

- запровадження документарної форми приватизаційних майнових сертифікатів, що мало спростити роботу з цим інструментом;
- запровадження спеціалізованого інституту фінансових посередників – довірчих товариств, інвестиційних фондів та інвестиційних компаній.
- створення єдиної спеціалізованої системи продажу пакетів акцій приватизованих підприємств – Українського центру сертифікатних аукціонів, який мав мережу у всіх регіонах країни.

Довірчі товариства або трастові компанії як інститут фінансового посередництва було запроваджено у 1993 році відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України як один із елементів інфраструктури масової приватизації. Однак враховуючи деякі норми цього

документу, які дозволяли довірчим товариствам залучати грошові кошти громадян, він був дискредитований і в 1995 році Верховна Рада України заборонила створення нових довірчих товариств. Довірчі товариства, створені до введення заборони і які працювали виключно з приватизаційними паперами, продовжували свою роботу, більшість із них припинила свою діяльність із завершенням масової приватизації на початку 2000-х років.

Утворення інвестиційних фондів та інвестиційних компаній як інфраструктурних інститутів масової приватизації було започатковано у лютому 1994 року Указом Президента України, яким було затверджене «Положення про інвестиційні фонди і компанії» [9]. У ньому було визначено поняття інвестиційного фонду та інвестиційної компанії, порядок створення та умови їх діяльності, здійснення державного контролю, а також заходи щодо захисту інтересів учасників.

Відповідно до цього Положення, інвестиційний фонд – це юридична особа, створена у формі закритого акціонерного товариства, що здійснює виключну діяльність у галузі спільного інвестування. В залежності від наявності зобов'язань перед учасниками щодо викупу емітованих інвестиційних сертифікатів інвестиційні фонди могли бути відкритого (створюються на невизначений строк і здійснюють викуп своїх інвестиційних сертифікатів у строки, встановлені інвестиційною декларацією інвестиційного фонду) та закритого типу (створюються на визначений строк і здійснюють розрахунки щодо інвестиційних сертифікатів після закінчення строку діяльності інвестиційного фонду). Управління активами інвестиційного фонду здійснював інвестиційний керуючий – торговець цінними паперами.

Інвестиційна компанія – торговець цінними паперами, який для здійснення діяльності зі спільного інвестування створював взаємний фонд (філію) для акумулювання коштів (приватизаційних паперів громадян). Взаємні фонди також

могли бути відкритого та закритого типу. Управління активами взаємних фондів здійснювала інвестиційна компанія самостійно.

Фактично запропонована система була подібною до тих, які характерні для розвинених ринків – корпоративні та пайові інвестиційні фонди. Однак особливістю інвестиційних фондів та інвестиційних компаній, утворених відповідно до Указу Президента України «Про інвестиційні фонди і компанії», було те, що вони працювали переважно з приватизаційними паперами, хоча законодавство передбачало можливість реалізації інвестиційних сертифікатів і за грошові кошти, тобто, умовно їх можна назвати «приватизаційними інвестиційними структурами». Переважна більшість інвестиційних та взаємних фондів були закритого типу (на період проведення масової приватизації).

Ще однією характерною особливістю таких «приватизаційних» інвестиційних фондів було те, що вони функціонували переважно у складі фінансових чи інвестиційних груп, які включали торговця цінними паперами, довірче товариство, один або декілька інвестиційних фондів, а згодом і компанію – реєстратора. До складу групи могли входити також банк, страхова компанія, тощо.

Основною функцією цих інститутів була акумуляція коштів (приватизаційних майнових сертифікатів) дрібних інвесторів (громадян України), їх інвестування (через центри сертифікатних аукціонів) у цінні папери інших емітентів (пакекти акцій приватизованих підприємств), формування та управління єдиним портфелем цінних паперів. Однак остання функція (управління портфелем) була досить специфічною. Основна схема роботи такої інвестиційної групи полягала у тому, щоб під конкретного клієнта (замовника) знайти (акумулювати) певну кількість приватизаційних сертифікатів, вкласти їх в конкретні цінні папери, сформувавши необхідний пакет та за грошові кошти продати замовнику. Можна стверджувати, що саме таким чином і була сформована на

кінець 90-х років структура власності в переважній більшості галузей економіки України. Протягом 1995-2000 років ці структури відіграли свою роль у розвитку інвестиційних процесів в Україні, забезпеченні функціонування механізму проведення масової «сертифікатної» приватизації державного майна.

Географічно інвестиційні фонди та компанії були представлені у більшості регіонів України. Однак в основному вони були зосереджені у Київському регіоні (м. Київ та область) – більше 50%, Донецькій, Харківській та Дніпропетровській областях – до 14%, в інших регіонах представництво не перевищувало 5% в кожній із областей.

Регулювання та контроль діяльності інвестиційних інституцій в Україні до утворення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – ДКЦПФР) (1995 рік) здійснювали такі державні органи:

Фонд державного майна України – довірчі товариства, інвестиційні фонди та компанії – в частині ліцензування їх роботи з приватизаційними паперами;

Міністерство фінансів України – інвестиційні фонди та компанії, інвестиційні керуючі (торговці цінними паперами) – ліцензування діяльності та реєстрація випусків інвестиційних сертифікатів;

Антимонопольний комітет України – в частині загального контролю за економічною концентрацією (погодження придбання пакетів акцій, що перевищують певний розмір (10, 25 і вище відсотків акцій підприємств, які займають монопольне становище на тому чи іншому ринку).

Після утворення ДКЦПФР їй було передано всі повноваження щодо регулювання та контролю діяльності інвестиційних фондів та компаній, торговців цінними паперами в частині ліцензування та реєстрації емісій інвестиційних сертифікатів.

Станом на кінець 2000 року (завершення масової приватизації) в Україні здійснювали діяльність близько 250 інвестиційних фондів та компаній.

Більшість із них була зареєстрована в Київському регіоні, а також Харківській, Львівській та Запорізькій областях. На долю інших регіонів припадало 46% структур, причому в кожному окремому регіоні було зареєстровано менше ніж 5% від їх загальної кількості [10].

На кінець 2000 року 39 фондів подали заяви про закриття та початок розрахунків зі своїми учасниками. В обігу на фондовому ринку знаходились інвестиційні сертифікати 234 (93%) закритих фондів, лише 18 ІСІ здійснювали діяльність як відкриті фонди та п'ять структур знаходились у стадії перетворення (закритих у відкриті фонди).

Діючі на той час інвестиційні фонди та компанії повністю виконали свою роль як механізму проведення «сертифікатної» приватизації та перспективи подальшого розвитку практично не мали, тому згодом значна їх частина припинила свою діяльність шляхом ліквідації. З метою активізації інвестиційних процесів, запровадження грошового етапу приватизації, необхідні були якісно нові інвестиційні структури, а саме, корпоративні та пайові інвестиційні фонди, а також забезпечення їх діяльності у відповідності до міжнародних норм і стандартів. З цією метою у 2001 році було прийнято Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)», який створив умови для існування нових інститутів на фондовому ринку.

Разом з тим залишилися невирішеними ряд проблем, пов'язаних із інвестиційними та взаємними фондами інвестиційних компаній, які були створені раніше. Головною із них стало те, що відкриті фонди мали бути ліквідовані або привести свою діяльність у відповідність з новими вимогами. Порядок реорганізації інвестиційних та взаємних фондів потребував розробки окремого механізму трансформації, але враховуючи специфіку провадження їх діяльності, а також проблеми діючих фондів, процедура передачі активів та обмін інвестиційних сертифікатів були доволі складними.

Частина фондів не могла провести розрахунки зі своїми учасниками, ліквідуватися або реорганізуватися у зв'язку з наявністю на їх позабалансових рахунках залишків приватизаційних паперів. Ще одним проблемним питанням, що виникало при скасуванні випуску інвестиційних сертифікатів, була реалізація активів на аукціоні. Інвестиційним фондам проблематично було реалізувати власні пакети акцій та майно, оскільки їх балансова вартість значно відрізнялась від реальної. Крім того, не завжди існував попит на запропоновані пакети акцій у зв'язку з їх низькою привабливістю і тому інвестиційні фонди не мали коштів для розрахунків з учасниками.

Висновки. Проведений аналіз діяльності інвестиційних фондів та взаємних фондів інвестиційних компаній, створених як інфраструктурні інституції масової приватизації, дозволяє зробити ряд висновків.

В Україні інвестиційні фонди та інвестиційні компанії, створені відповідно до Указу Президента України «Про інвестиційні фонди та компанії», виступили в першу чергу інфраструктурним інструментом проведення масової приватизації, без якого цей процес було б суттєво ускладнено. Прийнята патерналістська модель роздержавлення власності з використанням приватизаційних паперів була вкрай складною, передбачала заборону на вільний обіг приватизаційних паперів (заборона продажу для громадян – власників), що могло зробити процес приватизації безкінечним. Утворення інституту інвестиційних посередників дозволило акумулювати значну частину приватизаційних майнових сертифікатів населення та обміняти їх на акції приватизованих підприємств. Незважаючи на всі проблеми, які виникали під час роботи інвестиційних фондів та компаній з приватизаційними паперами, саме вони забезпечили проведення масової приватизації.

Ще одним результатом діяльності інвестиційних фондів та компаній,

створених як інфраструктурні інструменти приватизації, стала достатня концентрація власності, що дозволило у перспективі залучати інвестиції у реальний сектор економіки, що сприяло в подальшому росту економіки.

Крім того, досвід діяльності інвестиційних інститутів інфраструктури приватизації, навіть з урахуванням його негативної складової, дозволив створити умови для формування цивілізованої індустрії інвестиційного бізнесу в Україні.

Список використаних джерел

1. Шарп У. Ф., Александер Г. Дж., Бэйли Дж. В. Инвестиции: ученик: / пер. з англ. Москва : ИНФРА-М, 1999. 1028 с.
2. Боди З., Кейн А., Маркус А. Принципы инвестиций / пер. з англ. Москва: Издательский дом «Видьямс», 2004. 984 с.
3. Колб Роберт В., Рикардо Дж. Родригес. Финансовые институты и рынки : ученик / пер. з англ. [пер. 2-ого амер. изд.]. Москв : Дело и сервис, 2003. 687 с.
4. Davis E. P. Institutional Investors / E. Davis, B. Steil. MIT Press, 2001. 524 p.
5. Бондар О. М., Гришан Ю. П., Ларцев В. С. Українська приватизація у цифрах (1991-2001 роки): У 2ч. Ч.1 / за заг. ред. О. М. Бондаря. Київ: Інформаційно-видавнича фірма «Принт-Експрес», 2002. 492 с.
6. Бондар О. М., Гришан Ю. П., Ларцев В. С. Українська приватизація у цифрах (1991-2001 роки): У 2ч. Ч.2 / за заг. ред. О.М. Бондаря. Київ: Інформаційно-видавнича фірма «Принт-Експрес», 2002. 516 с.
7. Закон України «Про приватизаційні папери» [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2173-12#Text> (дата звернення 15.09.2022).
8. Закон України «Про приватизацію майна державних підприємств» [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-12/ed19920304#Text> (дата звернення 15.09.2022).
9. Указ Президента України «Про інвестиційні фонди і компанії» від 19 лютого 1994 р. № 55/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55/94#Text> (дата звернення 12.09.2022).
10. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/> (дата звернення 15.09.2022).
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 19.09.2022).

References

1. Sharpe, W. Alexander, G. and Bailey, J. (1998), *Investments*, 6th Ed, Pearson, Canada.
2. Bodie, Z. Kane, A. and Marcus, A. (2013), *Principles of Investments*, 10th Ed, McGraw-Hill Education, USA.
3. Kolb, R. and Rodríguez, R. (1996), *Financial Institutions and Markets*, Blackwell Business, USA.
4. Davis, Ph. and Steil, B. (2001), *Institutional Investors*, MIT Press, Cambridge, MA.
5. Bondar, O.M. Hryshan, Y.P. and Lartsev V.S. (2001). *Ukrayins'ka pryvatyzatsiya u tsyfrakh (1991-2001 roky, Chastyna 1)* [Ukrainian privatization in numbers (1991-2001, Part 1)], Prynt-Ekspres, Kyiv, Ukraine.
6. Bondar, O.M. Hryshan, Y.P. and Lartsev V.S. (2001). *Ukrayins'ka pryvatyzatsiya u tsyfrakh (1991-2001 roky, Chastyna 2)* [Ukrainian privatization in numbers (1991-2001, Part 2)], Prynt-Ekspres, Kyiv, Ukraine.
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine “On privatization certificates”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2173-12#Text> (accessed 15.09.2022).
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine “On the privatization of property of state-owned enterprises”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-12#Text> (accessed 15.09.2022).
9. Decree of the President of Ukraine (1994) “On investment funds and companies”, No. 55/94. available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55/94#Text> (accessed 12.09.2022).
10. The official site of the National Securities and Stock Market Commission (2022), available at: <https://www.nssmc.gov.ua/> (Accessed 15.09.2022).
11. The official site of the State Statistics Service of Ukraine (2022), available at: www.ukrstat.gov.ua/ (accessed 19.09.2022).

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

DOI: 10.31388/2519-884X-87-93

УДК 657.312.2

*Давидюк Т. В., д.е.н., професор
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
e-mail: tetiana.davydiuk@khpi.edu.ua*

*Демчук О. М., к.е.н., доцент
Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного
e-mail: olena.demchuk@tsatu.edu.ua*

*Трачова Д. М., д.е.н., професор
Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного
e-mail: daria.trachova@tsatu.edu.ua*

ПОРЯДОК СТРУКТУРУВАННЯ БЮДЖЕТІВ ЯК СКЛАДОВА ТЕХНОЛОГІЇ БЮДЖЕТНОГО УПРАВЛІННЯ КОМПАНІЄЮ

Анотація. У статті проаналізовано варіанти структурування бюджету доходів та витрат підприємства, що забезпечує планування його фінансових результатів, формуючи різні сценарії ведення бізнесу для розробки заходів, що дозволяють знизити ризики. Серед варіантів структурування проаналізовано переваги та недоліки використання бухгалтерського підходу, обрання управлінського звіту про прибутки та збитки та експертного аналізу.

Ключові слова: управлінський облік, бюджетування, фінансова структура, центр відповідальності, бюджет доходів та витрат, структурування статей бюджету підприємства.

JEL code Classification M40

*Davydiuk T., Dr.Sc. (Accounting), Professor
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»
e-mail: tetiana.davydiuk@khpi.edu.ua*

*Demchuk O., Ph.D., Associate Professor
Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University
e-mail: olena.demchuk@tsatu.edu.ua*

*Trachova D., Dr.Sc. (Accounting), Professor
Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University
e-mail: daria.trachova@tsatu.edu.ua*

THE PROCEDURE FOR STRUCTURING BUDGETS AS A COMPONENT OF THE COMPANY'S BUDGET MANAGEMENT TECHNOLOGY

Abstract. Among the budgets, the most important is the budget of income and expenses, which allows you to plan the target indicators of the company's activity, while forming various business scenarios and predicting financial results for each of them, taking into account possible risks. The purpose of writing the article is to research the content of the options for structuring the list of items of the budget of income and expenses of the enterprise existing in the practice of financial planning and to determine the rules for their selection, taking into account the information needs of the business, the requirements of the budgeting methodology and financial structure. You can structure a list of income and expense budget items using: 1) an accounting approach that involves using a list of expense and income items from an accounting guide to build an income and expense budget; 2) management's statement of profit and loss as a basis for the construction of a list of expense and income guides; 3) expert analysis, which involves the construction of a separate list of income and expense items specifically for the needs of the budgeting system, taking into account

all aspects of the enterprise's activity. The considered options for structuring the list of income and expenditure budget articles indicate that the choice of one of them will be determined by the information needs of the business, the requirements of the management accounting methodology of the enterprise and the formed financial structure. However, excessive detailing of items of income and expenses can lead to an increase in the time of entering information.

Key words: *managerial accounting, budgeting, financial structure, responsibility center, income and expenditure budget, structuring of enterprise budget articles.*

Постановка проблеми. Завдяки системі бюджетування кожна компанія може сформулювати, затвердити та виконати три найважливіших бюджети, а саме прогнозний баланс, бюджет доходів та витрат та бюджет руху грошових коштів. Основне завдання прогнозного балансу полягає у підвищенні ефективності використання наявних у компанії ресурсів, завдання бюджету руху грошових коштів – знати, який обсяг грошових коштів та коли знадобиться підприємству для досягнення поставлених на бюджетний рік цілей. Важливим серед бюджетів є саме бюджет доходів та витрат, який дозволяє планувати фінансові результати та цільові показники діяльності компанії, формуючи при цьому різні сценарії ведення бізнесу та прогножуючи фінансові результати для кожного з них, враховуючи при цьому можливі ризики для розробки заходів, що дозволяють їх знизити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про доцільність впровадження системи бюджетування в діяльності підприємств зазначено в статті В.І. Куцика та І.В. Горбатюк. Авторами відмічено, що результати опитування 42 вітчизняних підприємств щодо формування основних бюджетних форм свідчать, що 50% опитаних відмітили про необхідність формування бюджету доходів та витрат [1]. В дослідженні Б.А. Засадного, А.В. Ткаченко запропоновано диференціацію цілей бюджетування залежно від пріоритетності цілей підприємства [2]. Бюджет доходів та витрат визначено як важливу складову системи бюджетування вітчизняних підприємств в публікації О.М. Чубки та І.В. Постернак [3]. Цікавими є дослідження зарубіжних фахівців щодо важливості застосування бюджетування компаніями Ісландії, Данії, Фінляндії, Норвегії та Швеції як важливого інструменту системи управлінського обліку [4] та щодо важливості

бюджетування та бюджетного контролю державних установ [5].

Формулювання цілей статті.

Метою написання статті є дослідження змісту існуючих у практиці фінансового планування варіантів структурування списку статей бюджету доходів та витрат та визначення правил їх обрання з врахуванням інформаційних потреб бізнесу, вимог методики бюджетування та фінансової структури підприємства.

Виклад основного матеріалу.

Система бюджетування є складовою плану реалізації місії підприємства, яку визначають власники на найближчі 5-10 років. Тобто щорічне планування показників діяльності підприємств, виражене в формі бюджетів, відображає стратегію діяльності компанії. Розробкою щорічних фінансових планів розвитку компаній займається топ-менеджмент, проте орієнтиром для цієї роботи виступають стратегічні цілі, досягнення яких заплановано генеральним директором компанії. Таким чином, планування показників бюджетів є по своїй суті інструментом перевірки можливостей компанії досягнути стратегічних цілей, поставлених власниками.

Важливе місце серед бюджетів для кожного підприємства займає бюджет доходів та витрат, але для коректного формування показників цього бюджету потрібно обрати порядок структурування статей доходів та витрат.

Структурувати список статей бюджету доходів та витрат можна використовуючи різні варіанти.

Перший варіант – це бухгалтерський підхід, що передбачає використання для побудови бюджету доходів та витрат списку статей витрат і доходів з бухгалтерського довідника, яким вже користується бухгалтерська служба підприємства (рисунок 1). За основу побудови таких довідників виступає бухгалтерський планрахунків, на яких відображаються доходи та витрати.

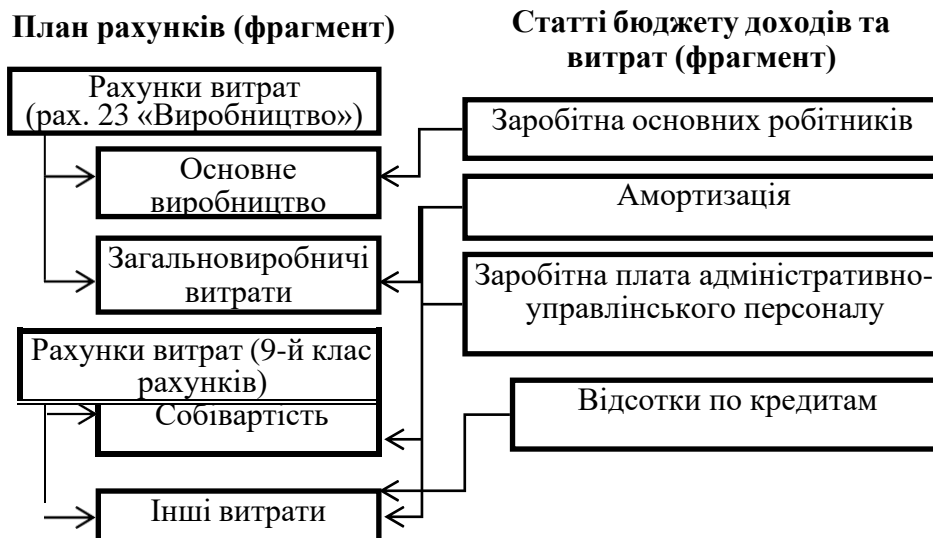

Рис. 1. Побудова структури бюджету доходів та витрат від плану бухгалтерських рахунків

Джерело: авторська розробка

Перевагами цього методу є відсутність додаткової роботи щодо побудови такого довідника статей доходів та витрат. Проте такий підхід має і певний недолік, адже існуюча в бухгалтерській системі класифікація статей доходів та витрат зручна для бухгалтерії, проте не завжди підходить для управлінського обліку та побудови системи бюджетування підприємств, яким можуть займатись менеджери компаній.

Погоджуємося з думкою Т.О. Ілляшенко, К.В. Ілляшенко та М.В. Скубенко, які відмічають: «Особливістю бюджетів (на відміну від форм бухгалтерської звітності) є те, що форми бюджетів не стандартизуються і визначаються цілями і об'єктами планування, характером і обсягами діяльності підприємства, його фінансовою і виробничою структурами» [6, с. 40].

Другий варіант передбачає обрання управлінського звіту про прибутки та збитки за основу побудови списку довідників доходів та витрат (рисунок 2). Цей метод є доволі результативним, проте складним, оскільки передбачає виконання таких кроків: 1) на основі ієрархії центрів

відповідальності побудувати структуру статей управлінського звіту про прибутки й збитки, який буде використовувати для цілей управлінського обліку та системи бюджетування.

Обрання цього варіанту обґрунтовано в статті В.А. Топило, оскільки автор зазначає, що «бюджет доходів та видатків формується на підставі інформації центрів фінансової відповідальності» [7, с. 85].

При цьому варіанті виділення основних груп статей доходів і витрат відбувається в три кроки:

1. Проаналізувати у фінансовій структурі центри доходів найнижчого рівня, оскільки доходи, які вони контролюють, утворюють перший і головний рядок управлінського звіту про прибутки й збитки, а саме статтю «Доходи від основної діяльності».

2. Проаналізувати розташовані у фінансовій структурі поруч із основними центрами доходів центри витрат, оскільки від них буде залежати стаття «Прямі витрати по основній діяльності» (прямі виробничі витрати, прямі витрати на збут та інші)

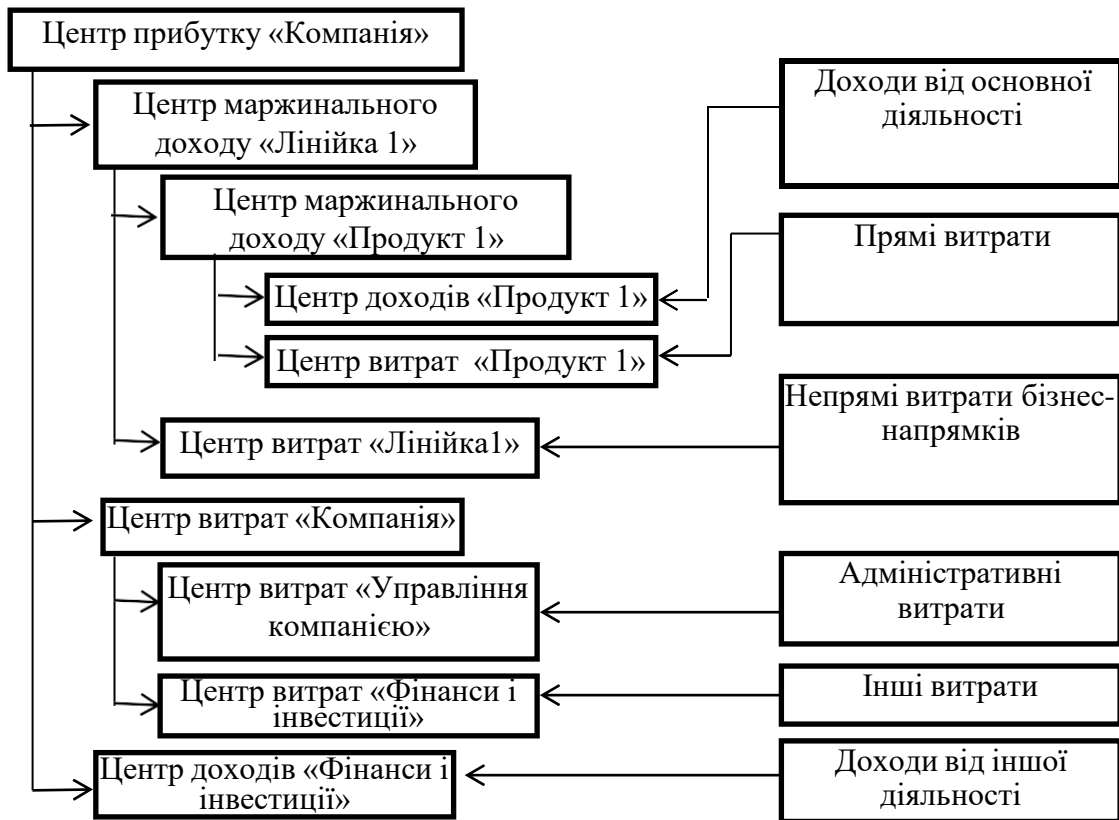

Рис. 2. Побудова структури бюджету доходів та витрат від управлінського звіту про прибутки та збитки (на основі центрів відповідальності)

Джерело: авторська розробка

3. Підняти за фінансовою структурою на один рівень до центрів витрат, розташованих у фінансовій структурі на тому ж рівні, що й центри маржинального доходу. Такі центри витрат формують статтю «Непрямі витрати бізнес-напрямків». Третій крок потрібно повторювати доти, доки не буде досягнуто верхнього рівня фінансової структури підприємства.

Третій варіант – це експертний аналіз, що передбачає побудову окремого списку статей доходів і витрат саме для потреб системи бюджетування з врахуванням всіх аспектів діяльності компанії. Такий підхід є простим та можна використовувати при формуванні бюджету доходів та витрат як складової системи бюджетування невеликих компаній. Основний недолік, на який вказують фахівці – це імовірність упустити важливі статті доходів та витрат. Про доцільність застосування бюджетування на малих підприємствах в своєму дослідженні відмічає Н.В. Хоча, яка наводить структурну схему процесу бюджетування

на виробничому малому підприємстві, до якої входить бюджетний звіт про доходи та витрати [8].

Створюючи список статей доходів по основній діяльності необхідно дотримуватись двох ключових правил: по-перше, вони повинні бути економічно однорідними; по-друге, вони повинні відповідати центрам доходів, що перебувають на нижньому рівні фінансової структури та задіяні у основних видах діяльності.

Дослідження, проведене науковцями Чеської Республіки свідчить, що конкретні аспекти формування бюджетів залежать від структури власності чеських компаній, про що свідчать результати проведеного ними опитування 136 чеських компаній [9, 10].

Щоб виконати перше правило, використовують універсальні за змістом статті. Наприклад: «Доходи від оптових продажів» і «Доходи від роздрібних продажів», «Доходи від реалізації товарів», «Доходи від виконання робіт» і «Доходи від надання послуг», «Доходи від продажів» і

«Доходи від сервісного обслуговування» і т.д. Узагальнення статей потрібно проводити так, щоб їх склад кардинально не змінювався в ситуації, коли компанія розширить асортименти, вийде на нові ринки збуту своєї продукції, визначить нові напрямки бізнесу.

Друге правило передбачає, що для всіх центрів доходів компанії, задіяних в основній діяльності, потрібно створити відповідні статті.

У відношенні прямих витрат для цілей управлінського обліку та бюджетування, побудованого на основі фінансової структури, до їх складу відносяться всі витрати, що виникають в зв'язку з діяльністю підрозділів, що входять до складу центрів витрат найнижчого рівня.

У фінансовому та управлінському обліку дефініція «прямі витрати» може бути нетотожною. У фінансовому обліку до прямих відносяться витрати, що виникають безпосередньо під час виробництва продукції (виконання робіт, надання послуг) та формують виробничу собівартість продукції (робіт, послуг). Через різницю у підходах до визначення терміну «прямі витрати» собівартість, сформована за правилами ведення фінансового та управлінського обліку, може відрізнитися, у зв'язку з виділенням у фінансовій структурі центрів маржинального доходу по регіонах, клієнтах, каналах збуту. Якщо центри маржинального доходу структурували по продуктовому принципу, то собівартість, розрахована за методикою фінансового обліку та за правилами ведення управлінського обліку, швидше за все, буде однаковою.

Правила створення списку статей прямих витрат ті ж, що й для статей доходів: дотримуватись економічної однорідності й виділяти статті, що відповідають центрам витрат рівня в ієрархії фінансової структури компанії.

У назвах статей варто зазначати, прямі або непрямі витрати, наприклад: «Пряма амортизація обладнання», «Пряма заробітна плата» і т.д. Дотримання цього підходу дозволить зменшити ризик заплутатися в схожих статтях прямих і

непрямих витрат, оскільки в групах непрямих витрат можуть бути аналогічні за економічною сутністю витрати.

В системі бюджетування до непрямих відносяться витрат, виділені не для найнижчих за рівнем вкладеності центрів витрат фінансової структури підприємства. Рівнів непрямих витрат може бути кілька, залежно від фінансової структури компанії.

Визначаючи назву статті непрямих витрат, можна включити слово «непрямі» і номер рівня у фінансовій структурі. Наприклад, якщо в компанії використовують різні класи основних засобів для виробництва продукції, обслуговування виробництва й офісу, то це може бути три статті амортизаційних витрат.

Хоча багаторазове повторення схожих назв статей може здатися зайвим та незручним, але без дотримання цього правила буде неможливо визначити фінансові результати по всіх рівнях фінансової структури, а також не можна буде однозначно розподілити відповідальність за планування витрат по статтях і виконання планів по центрах відповідальності.

Під час визначенні фінансового результату при формуванні бюджету доходів та витрат варто дотримуватись наступного алгоритму дій:

1) найглибші за рівнем вкладеності в фінансовій структурі центри маржинального доходу формують маржинальний дохід підприємства;

2) центри маржинального доходу, що розташовані на один рівень вище в фінансовій структурі, формують показники внеску на покриття. Якщо кількість рівнів вкладеності центрів маржинального доходу більше двох, виділяється кілька показників внеску на покриття (внесок на покриття 1-го рівня, внесок на покриття 2-го рівня і т.д.);

3) центр відповідальності, розташований на вершині фінансової структури (центр прибутку або центр інвестицій), формує показник операційного прибутку.

Список статей доходів та витрат, сформований для цілей планування показників бюджету доходів та витрат варто також враховувати при розробці списку статей ще одного фінансового бюджету, а саме бюджету руху грошових коштів. Такий підхід дозволить проводити порівняльний аналіз показників доходів і витрат та руху грошових коштів. На першому етапі потрібно підготувати попередній список статей руху грошових коштів, а потім визначити рівень їх деталізації та групування. Проте, в залежності від вимог управлінського персоналу деталізація статей бюджету

руху грошових коштів може бути як ширшою, так і вужчою, ніж статті бюджету доходів та витрат.

Визначення списку статей бюджету руху грошових коштів варто починати з повного копіювання всіх статей бюджету доходів та витрат, без деталізації на групи та підгрупи, без визначення нумерації статей бюджету руху грошових коштів. Групування статей бюджету руху грошових коштів варто почати з перейменування статей «Доходи...» на «Надходження...» і «Витрати...» – на «Виплати» (рисунок 3).

Рис. 3. Перенесення статей доходів і витрат бюджету доходів та витрат до бюджету руху грошових коштів

Джерело: авторська розробка

Закріпити отриманий результат можна шляхом регламентації бюджетного процесу у вигляді формування Правил віднесення доходів і витрат до статей бюджету доходів і витрат компанії, які визначатимуть порядок віднесення статей доходів і витрат до відповідних статей бюджету підприємства, що дозволить підвищити точність планування та уникнути касових розривів.

Формування системи довідників статей доходів і витрат від управлінського

звіту про прибутки та збитки на основі центрів відповідальності дозволить планувати показники бюджету доходів та витрат, що є структурованими та логічно взаємопов'язаними з фінансовою структурою підприємства.

Висновки. Таким чином, розглянуті варіанти структурування списку статей бюджету доходів та витрат свідчать, що обрання одного з них буде визначено інформаційними потребами бізнесу, вимогами методики

управлінського обліку та сформованою фінансовою структурою підприємства. Проте надмірна деталізація статей доходів та витрат може призвести до зростання часу на введення інформації. Сформований із визначеними в статті правилами бюджет доходів і витрат дозволить оцінити не

тільки плановані доходи та витрати підприємства, але й фактичні обсяги продажів, розрахувати маржинальний, операційний і чистий прибуток, визначити підсумкову рентабельність бізнесу.

Список використаних джерел

1. Куцик В. І., Горбатюк І. В. Технологія бюджетування як інструмент управління підприємством. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Вип. 21.5. С. 248-254.
2. Засадний Б. А., Ткаченко А. В. Система бюджетування як провідна ланка фінансового планування бізнес-процесів підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2021. Вип. 35. С. 33-37.
3. Чубка О. М., Постернак І. В. Системи бюджетування діяльності підприємства: проблеми і раціональне їх використання. *Молодий вчений*. 2019. № 3(67). С. 453-456.
4. Batt E., Rikhardsson P., Karlsson T. Exploring the impact of organizational context on budgeting. *Corporate Ownership & Control*. 2021. Vol. 18, Iss. 4. P. 134-151.
5. Lambe I., Lawal M., Okoli T. A Systematic Review of Budgeting and Budgetary Control in Government Owned Organizations. *Research Journal of Finance and Accounting*. 2015. Vol. 6, No 6. P. 1-11.
6. Ілляшенко Т. О., Ілляшенко К. В., Скубенко М. В. Бюджетування як напрямок удосконалення системи управління діяльністю підприємств. *Вісник СумДУ. Серія "Економіка"*. 2012. № 3. С. 36-44.
7. Топило В. А. Розвиток та консолідація бюджетних форм у вертикально інтегрованих структурах на підставі застосування матриці Моблі. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. № 2(100). С. 83-93.
8. Хоча Н. В. Бюджетування діяльності малих підприємств України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2019. Т. 30(69), № 2. С. 249-254.
9. Dokulil J., Dvorský J., & Popesko B. Budgeting and Czech companies: connected concepts or two different worlds? *Scientific Papers of the University of Pardubice, Series D: Faculty of Economics and Administration*. 2018. Vol. 26(44). P. 65-76.
10. Dokulil J., Popesko B., Dvorský J. The budgeting processes of Czech companies: the role of the ownership structure and foreign capital. *Oeconomia Copernicana*. 2020. Vol. 11(4). P. 779-798.

References

1. Kucik V.I., Gorbatiuk I.V. (2011) Tekhnologiiia budgetuvannia iak instrument upravlinnia pidpriemstvom. *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, no. 21.5, pp. 248-254.
2. Zsadyj B.A., Tkachenko A.V. (2021). Systema budgetuvannia iak providna lanka finansovogo planuvannia biznes-procesiv pidpriemstva. *Naukovyj visnyk Uzhhorodskoho nacionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, no. 35, pp. 33-37.
3. Chubka O.M., Posternak I.V. (2019). Systemy budgetuvannia diialnosti pidpriemstva: problemy i racionalne ikh vykorystannia. *Molodyj vchenyj*, vol. 3(67), pp. 453-456.
4. Batt E., Rikhardsson P., Karlsson T. (2021). Exploring the impact of organizational context on budgeting. *Corporate Ownership & Control*, vol. 18, Issue 4, pp. 134-151.
5. Lambe I., Lawal M., Okoli T. A (2015). Systematic Review of Budgeting and Budgetary Control in Government Owned Organizations. *Research Journal of Finance and Accounting*, vol.6, no.6, pp. 1-11.
6. Illashenko T.O., Illashenko K.V., Skubenko M.V. (2012). Budgetuvannia iak napriamok udoskonalennia systemy upravlinnia diialnistju pidpriemstva. *Visnyk SumDU. Serii "Ekonomika"*, vol 3, pp. 36-44.
7. Topylo V.A. (2022). Rozvytok ta konsolidaciia bjudzhetnych form u vertykal'no integrovanykh strukturach na pidstavi zastosuvannia matryci Mobli. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*, vol. 2 (100), pp. 83-93.
8. Khocha N.V. (2019). Budgetuvannia diialnosti malykh pidpriemstvakh Ukrainy. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Serii: Ekonomika i upravlinnia*, vol. 30 (69), no. 2, pp. 249-254.
9. Dokulil, J., Dvorský, J., & Popesko, B. (2018). Budgeting and Czech companies: connected concepts or two different worlds? *Scientific Papers of the University of Pardubice, Series D: Faculty of Economics and Administration*, 26(44), pp. 65-76.
10. Dokulil J., Popesko B., Dvorský J. (2020). The budgeting processes of Czech companies: the role of the ownership structure and foreign capital. *Oeconomia Copernicana*, vol. 11(4), pp. 779-798.

DOI: 10.31388/2519-884X-94-103

УДК [338.2+658]:004.42

*Трачова Д. М., д.е.н., професор
Таврійський державний агротехнологічний
університет імені Дмитра Моторного
daria.trachova@tsatu.edu.ua*
*Давидюк Т. В., д.е.н., професор
Національний технічний університет
"Харківський політехнічний інститут"
tetiana.davydiuk@khpi.edu.ua*
*Демчук О. М., к.е.н., доцент
Таврійський державний агротехнологічний
університет імені Дмитра Моторного
olena.demchuk@tsatu.edu.ua*

ПРОБЛЕМИ ВИБОРУ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ОПТОВО-ТОРГІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Сучасний рівень діджиталізації бізнес-процесів вимагає від підприємства розробки концепції оптимального поєднання з метою найефективнішого використання сукупності програмних продуктів для ведення бізнесу. Складність самого процесу вбачається у комплексності та різнобічності поставленого завдання що ускладнює процес обґрунтованого вибору. Учасники процесу зазвичай мають односторонню уяву про вимоги та умови застосування таких програмних продуктів (технічної та економічної складової). В статті узагальнено структуру цих знань за допомогою експертів, побудовано їх формальний опис, та на основі отриманих результатів створено прототип продукційної системи. Далі отримані правила продукційної системи були імплементовані в безпосередньо вимоги до програмного продукту, якіможуть бути використані в практиці постановки технічного завдання при розробці системи комплексної діджиталізації бізнес-процесів (на прикладі підприємств оптової торгівлі).

Ключові слова: бухгалтерський облік, діджиталізація бізнес-процесів, програмне забезпечення.

JEL code classification L 81, C 88

*Trachova D., Doctor of Economic Sciences, Professor
Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University
daria.trachova@tsatu.edu.ua*
*Davydiuk T., Doctor of Economic Sciences, Professor
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
tetiana.davydiuk@khpi.edu.ua*
*Demchuk O., PhD, Associate Professor
Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University
olena.demchuk@tsatu.edu.ua*

PROBLEMS OF CHOOSING SOFTWARE FOR DIGITALIZATION OF BUSINESS PROCESSES OF WHOLESALE AND TRADE ENTERPRISES

Abstract. The current level of digitalization of business processes requires an enterprise to develop a concept of optimal combination in order to use a set of software products for doing business in the most efficient way. The complexity of the process itself is seen in the complexity and versatility of the task, which complicates the process of making an informed choice. Participants in the process usually have a one-sided view of the requirements and conditions for the use of such software products (technical and economic components). This article summarizes the structure of this knowledge with the help of experts, builds a formal description of it, and creates a prototype of a product system based on the results obtained. Further, the obtained rules of the product system were implemented in the

requirements for the software product, which can be used in the practice of setting technical specifications for the development of a system of integrated digitalization of business processes (on the example of wholesale trade enterprises).

Key words: accounting, digitalization of business processes, software.

Постановка проблеми. Оптова торгівля вже не перший рік займає перші місця серед найпопулярніших серед українських підприємств галузей діяльності. Отже зростає і потреба в програмних засобах, що допомагають автоматизувати процеси в цієї доволі складної сфері. Але кількість такого програмного забезпечення теж зростає, тому вибрати програму, яка підійде саме цьому підприємству стає доволі не тривіальним завданням.

На пошук додаткової інформації та аналіз кожного продукту можна витратити багато часу. Для того, щоб знати, в якому напрямку здійснювати пошук, необхідно отримати дуже спеціалізовану, а тому не дуже розповсюджену інформацію. Можна звернутись до менеджера з продажу програмного забезпечення, який, як правило, в повної мірі не володіє знанням в сфері оптової торгівлі. Таким чином, процес вибору виходить складним і потребує різнобічних знань та хорошої підготовки всіх учасників процесу.

Наразі є кілька варіантів вирішення цієї проблеми. По-перше, є сайти, де існують "помічники" підбору конфігурацій, в яких пропонується заповнити 3-5 параметрів, що характеризують потреби замовника. На основі цих параметрів визначаються відповідні програми. Найчастіше таких програм може або взагалі не виявитися, або їх кількість обчислюватиметься десятками, аналізувати які самостійно. По-друге, на веб-сайтах створюються каталоги з описом функціоналу програм. Але ці каталоги трохи звужують коло пошуку, а описи довгі і потребують додаткового аналізу.

Складності додає ще те, що з кожним роком зростає і кількість різновидів торговельних підприємств. Так з появою пандемії COVID-19 стало набагато більше підприємств спрямованих на онлайн торгівлю. Крім того зростає кількість і компаній з великою часткою іноземного

капіталу. Всі ці особливості відбиваються на організації робочих процесів, а тому повинні бути враховані при виборі програм. І врахувати всі ці деталі в змозі лише експерт, але їх не багато, а їхній робочий час не коштує не мало.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільшу групу компаній, що займаються оптовою торгівлею в Україні становлять підприємства з повним та обмеженим циклами обслуговування. Тобто вони надають повний або обмежений набір послуг, таких як зберігання запасів, надавання продавців, кредитування, здійснення постачання і сприяння у сфері керування. Працівники цих компаній виконують різноманітні функції, які можна розділити на загальні функції та мікрофункції (рис. 1). В свою чергу сукупність цих мікрофункцій формує програмне забезпечення для діджиталізації бізнес-процесів (ПЗДБ) компанії. Як правило це програмне забезпечення являє собою одну чи декілька конфігурованих інформаційних систем (ІС), які виконують дві основних задачі:

- полегшують управління потоками інформації між усіма елементами всередині підприємства;

- забезпечують взаємодію з органами влади, контрагентами та іншими зовнішніми системами.

Основною метою ПЗДБ є інтеграція бізнес-процесів за рахунок підтримки корпоративної ІС. Типове ПЗДБ може поєднувати основні корпоративні види діяльності, такі як виробництво, планування людських ресурсів, фінансовий менеджмент та управління ланцюжками поставок [1, 2]. Зазвичай до ПЗДБ відносять:

- CRM системи (СРМ);
- електронна каса (ЕК);
- електронна система логістики (ЕСЛ);
- програмне забезпечення для здачі звітності (ПЗЗЗ);

- система для бізнес-аналізу (СБА);
- система для управлінського обліку (СУО);
- система документообігу (СДО);
- системи для автоматизації бухгалтерського обліку (САБО).

Рис. 1. Класифікація мікрофункцій підприємств оптової торгівлі
 Джерело: складено автором.

Компанії впроваджують ці системи як з технічних, так і з ділових причин,

наприклад, для покращення ІТ-архітектури, забезпечення зростання бізнесу, покращення бізнес-процесів та обслуговування клієнтів, а також стандартизації/спрощення бізнес-операцій та процедур [3]. Таким чином, ПЗДБ є стратегічно важливим для компаній, які хочуть залишатися конкурентоспроможними. Практики усвідомили важливість, витрат великих грошей на ці системи та їх підтримку. Однак багато підприємств зазнали невдачі у втіленні ПЗДБ через погану організацію, складність, тривалих термінів впровадження та бюджету проекту впровадження, який може значно перевищувати початкові оцінки капіталовкладень [3].

У той час як велика увага приділяється впровадженню, пост-впровадженню та іншим організаційним питанням, дослідження критеріїв оцінки для вибору ПЗДБ рідкісні та фрагментарні. Це питання важливе, оскільки воно дає

менеджерам можливість проаналізувати та вивчити всі критерії вибору нового програмного забезпечення, перш ніж виділяти величезні суми грошей, часу та ресурсів. Таким чином, необхідно надати інструмент для підбору найбільш підходящого набору програмних продуктів. Тому, по-перше, необхідно виділити критерії як вибору, так впровадження ПЗДБ. При цьому виборі необхідно одночасно враховувати низку критичних факторів. Крім того, необхідно знайти компроміс між суперечливими кількісними та якісними критеріями вибору. В літературі відсутні комплексні аналізи усіх програмних засобів, що входять у ПЗДБ, тому як відправну точку будемо використовувати ERP-системи тому що вони мають компоненти зі схожим функціоналом. Проаналізувавши праці за темою ми знайшли декілька систем критеріїв оцінки цього виду програм і представили їх у таблиці 1.

Таблиця 1

Критерії оцінки ERP-систем

Hecht [4]	Fitzgerald [5]	Kumar та ін. [6]	Wei та ін. [7]
<ol style="list-style-type: none"> 1. функціональність, 2. технічна архітектура, 3. вартість, 4. обслуговування та підтримка, 5. можливість виконання, 6. бачення. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. визначення витрат, 2. внесок у бізнес-стратегію, 3. аналіз користі, 4. ефекти другого порядку, 5. гнучкість, 6. реалізація, 7. ризик, 8. перевірка бізнес-ідеї. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. функціональність системи, 2. надійність системи, 3. сумісність із системами батьківської/суміжної організації, 4. доступність. найкращі бізнес-практики в системі, 5. крос-модульна інтеграція, 6. система з використанням новітніх технологій, 7. репутація постачальника, 8. доступність регулярних оновлень, 9. сумісність з іншими системами, 10. підтримка постачальника, 11. простота налаштування системи, 12. нижча вартість володіння, 13. краща відповідність бізнес-процесам компанії. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. загальні витрати, 2. вигоди, 3. ризики, 4. стратегічну придатність, 5. функції та технології, 6. можливості, 7. репутацію постачальника.

Джерело: складено автором на основі [5].

Представлені у таблиці 1 численні критерії у поєднанні з кількістю альтернативних ERP-систем, з яких можна зробити вибір, можуть утруднити вибір для особи, яка приймає рішення. Існують також різні кількісні методи, які використовуються для вирішення задач вибору системи ERP, до них відносять:

- ранжування,
- оцінка,
- математична оптимізація,
- моделі прийняття рішень на основі аналітичного ієрархічного процесу (АНП) та ін.

Однак ці методи мають деякі обмеження і не включають всі критерії вибору системи ERP зокрема та ПЗДБ загалом, в єдину модель прийняття рішень. Крім того, ці математичні методи вимагають більшої кількості чисельних розрахунків в оцінці проектів ПЗДБ, та його нелегко зрозуміти менеджерам [7].

Але існує і альтернативний підхід до рішення проблеми вибору в складній багатокритеріальній задачі – це експертна система (ЕС). ЕС здобули в останнє десятиліття широку популярність, вони першими з інтелектуальних систем входять у наш побут, і, мабуть, саме їхній вплив у буденному житті буде найбільш відчутним. Свою назву експертні системи отримали у зв'язку з тим, що основу знань, що зберігаються в їх пам'яті, становлять відомості, набуті від експертів-професіоналів у тих чи інших предметних галузях, до них входить стандартне ядро будь-якої інтелектуальної системи (лінгвістичний процесор, вирішувач, база даних), база знань, а також система обґрунтування.

Мета статті. Метою статті є окреслення проблеми, визначення чинників та обґрунтування вибору програмного забезпечення, баз даних та інших засобів для реалізації експертної системи.

Виклад основного матеріалу. В результаті використання експертної системи компанія має отримати бачення свого поточного стану та можливих шляхів подальшого розвитку. Бажано також отримати оціночні судження про непрямі втрати, які компанія несе без діючої ERP-

системи, можливі вигоди від автоматизації, розмір бюджету, який вона готова виділити на проект та очікуваному періоді окупності витрачених використання коштів. Отримана інформація дозволить зробити висновок про те, чи потрібна взагалі компанії ERP-система, чи можна обійтися якоюсь комбінацією окремих спеціалізованих програмних продуктів.

Стане також, зрозуміло, чи потрібно виконувати аудит і реінжиніринг бізнес-процесів, вносити якісь зміни до бізнес-моделі, організаційної структури, принципів управління компанією, щоб стало можливо щодо «безболісно» перейти до автоматизованої обробки ділової інформації.

В результаті компанія отримає інформацію про те, чи потрібно в ході проекту виконувати доопрацювання ERP-системи (або галузевого рішення на її базі) під специфіку бізнесу (що, природно, збільшить вартість проекту) або ж існує можливість впровадити типове рішення, «прив'язавши» його до підприємства у вигляді налаштування необхідних параметрів. Крім вартісних характеристик проекту, така інформація дозволить судити і про терміни його реалізації.

На етапі проектування експертної системи необхідно рішення такі задачі:

- Спроектувати структуру експертної системи.
- Виявити тип ЕС, що розробляється.
- Виявити розробників ЕС та їх призначення при проектуванні.
- Спроектувати схеми роботи системи:
 - Розробити нормативно-довідкову і вхідну інформацію.
 - Розробити інформаційну модель і її опис.

При проектуванні ЕС спочатку необхідно визначитись з типом системи, а для цього треба ознайомитись з тим як класифікуються експертні системи. Класифікація експертних систем здійснюється за різними ознаками, в залежності від області застосування, проблемою, що вирішується тощо. На рис. 2 наведена загальна класифікація існуючих

систем.

По зв'язку з реальним часом. Значення атрибутів не змінюються в ході вибору програмного забезпечення, а значить, що система, що проектується відноситься до статичних експертних систем. проблемна область може бути описана за допомогою апріорно заданого набору атрибутів

По ступеню інтеграції. Незважаючи на те, що у попередньому розділі ми виявили деякі недоліки у математичних методів вибору, поява методів вирішення завдань, характерних для штучного інтелекту, не скасувала всього того, що накопичила за

довгі роки обчислювальна математика. Завдання пов'язані за вибором за великою кількістю складних критеріїв вимагають спільного використання чисельних моделей і моделей, що спираються на якісні міркування фахівців, так виникають гібридні системи, в яких при вирішенні завдань чергуються етапи чистих обчислень та логічних міркувань, пов'язаних із вибором подальшого шляху вирішення за результатами, отриманими на цей момент.

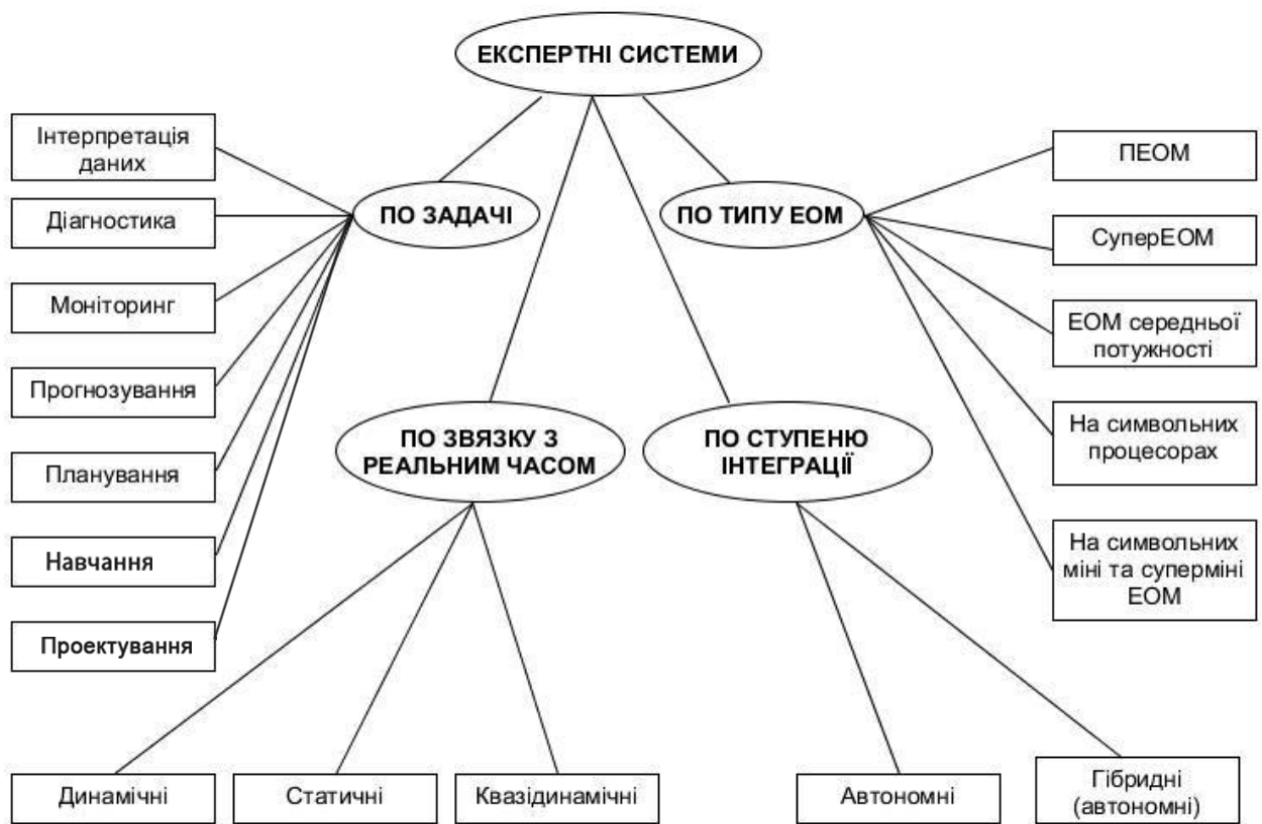

Рис. 2. Загальна класифікація існуючих ЕС

Джерело: складено автором.

По типу ЕОМ. Системою, що проектується будуть користуватись менеджери середньої та вищої ланки, а тому це повинна бути система, що може працювати на персональному комп'ютері (тобто ПЕОМ).

Весь процес розробки експертної системи можна розділити на декілька етапів і декілька виконавців: програміст, керівник проекту та експерти з теми.

Керівник проекту – розробляє базову версію технічного завдання до створення ЕС. Потім сумісно з програмістом воно корегується до остаточного варіанту (1 місяць). Після цього контролює усі інші етапи розробки системи.

Програміст – виконує усі операції, що пов'язані з розробкою (приблизно 1 місяць), тестування (1 тиждень) та підтриманням в робочому стані системи та

її бази даних, а саме:

- Проектування структури бази даних ЕС.
- Розробка та редагування інтерфейсу ЕС.
- Редагування даних в БД ЕС.
- Відновлення даних БД ЕС.
- Резервне копіювання БД ЕС.
- Дослідна експлуатація ЕС.

- Тестування ЕС.

Експерти з теми (головний бухгалтер, фінансовий директор, начальних відділу продаж, та начальники інших відділів) – приймають участь у введенні даних в базу знань і у експертної оцінки її роботи.

Проектування роботи експертної системи для вибору ПЗДБ може здійснюватися за схемою (рис. 3):

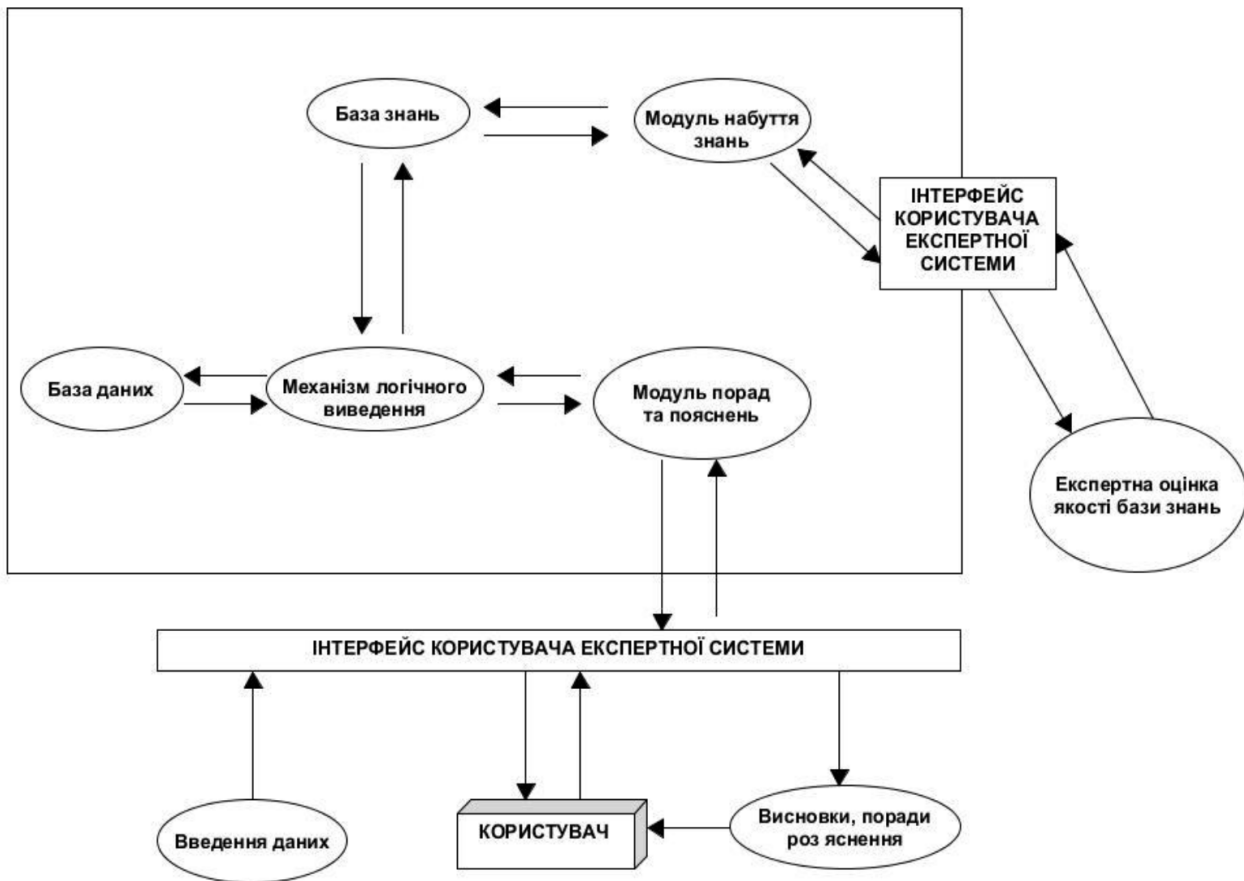

Рис. 3. Схема роботи ЕС

Джерело: складено автором.

Всю вхідну інформацію можна умовно розділити на дві великі категорії – це дані про компанію та опис можливостей програмних рішень. При розробці ЕС для вибору ПЗДБ в якості нормативно-довідкової і вхідної інформації виступають описання та характеристики програмних рішень, що необхідні користувачу.

Для формування списку вхідних даних нами було проаналізовано можливості програм та основні організаційно-економічні характеристики торгівельних

підприємств та виявлено декілька найбільш важливих ознак цих двох категорій. На рис. 4 показано як деякі дані про підприємство зв'язані з можливостями програм.

На рис 4 ми бачимо, що указані дані про підприємство пов'язані з можливостями програм, а тому напряму впливають на вибір той чи іншої програми. Таким чином саме ці характеристики ми обираємо в якості вхідних даних для експертної системи.

На сьогоднішній день історично склалося 3 типи програм в контексті зручності та мобільності їхнього використання:

- Десктопні.
- Мобільні.
- Веб-застосунки.

Десктопні (тобто ті, що розроблені для персональних к) програми передбачають

встановлення клієнта на стороні користувача. Залежно від типу операційної системи, процесора, відеокарти та інших параметрів можуть знадобитися різні версії програми.

Мобільні програми заточені виключно для смартфонів та планшетів з урахуванням встановленої там системи (Android, iOS та ін.).

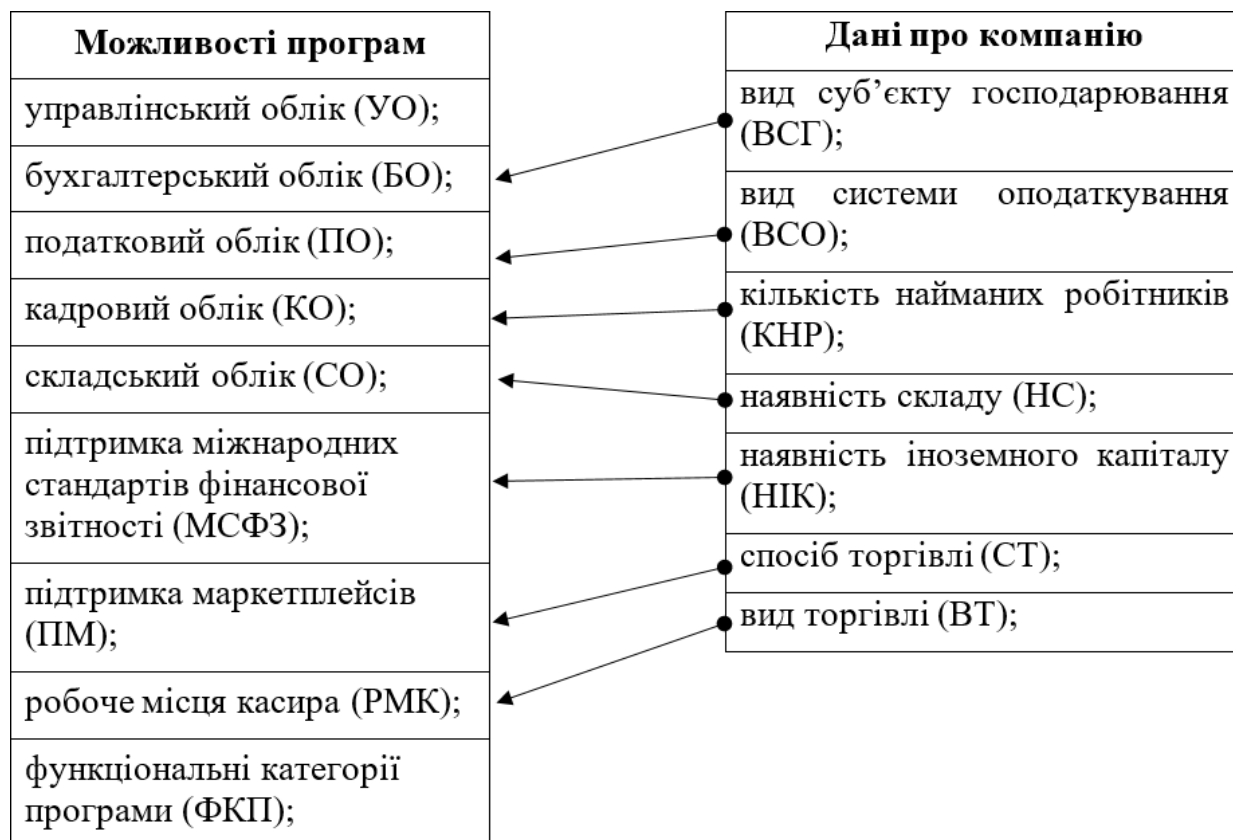

Рис. 4. Зв'язок даних про компанію та можливостей програм

Джерело: складено автором.

Найбільш динамічно на сьогоднішній день розвиваються веб-застосунки, оскільки вони для своєї роботи вимагають лише встановлений браузер на клієнтській стороні. Вони можуть працювати як на смартфоні, так і персональному комп'ютері, а також практично незалежні від апаратного забезпечення.

Станом на зараз, в умовах досить складної епідеміологічної обстановки та воєнних дій для розробки експертної системи нами було вирішено обрати веб орієнтований підхід. На користь цього

підходу говорять багато факторів:

- 1) Веб-застосунок не потребує встановлення, всі оновлення відбуваються на сервері, доставляються користувачам одразу – досить просто перезавантажити сторінку або вийти, а потім знову зайти до облікового запису. Але іноді для його роботи потрібно встановити додаткові бібліотеки або використовувати захищені протоколи мережі.
- 2) Веб-програма публікується на

локальному або хмарному сервері, там же відбувається процес оновлення.

- 3) Веб-застосунок доступний з будь-якої точки світу, з будь-якого пристрою, а файли користувача завжди будуть під рукою. Але тільки якщо є інтернет-з'єднання або реалізована можливість роботи офлайн та завантаження даних.
- 4) Веб-застосунок однаково добре буде працювати на будь-якому пристрої, чи то стаціонарний комп'ютер, ноутбук, планшет чи смартфон – адже він практично не залежить від апаратного забезпечення чи операційної системи. Головне - відповідний браузер.
- 5) Веб-застосунок повністю залежить від браузера та технологій його роботи. Тому є низка обмежень, наприклад, у доступі до апаратного забезпечення пристрою. Але ж при роботі користувача саме з експертною системою вимоги до апаратного забезпечення є мінімальними.
- 6) Веб-застосунок, розроблений з використанням сучасних протоколів та засобів захисту, здатний повноцінно забезпечувати збереження даних. Однак на деякі моменти розробники не можуть вплинути: браузер, хмарний сервер, канал зв'язку можуть підвищити рівень безпеки за рахунок додаткових засобів перевірки, але також знизити його за рахунок своїх вразливостей. Безперечний плюс для користувачів: таке програмне забезпечення простіше контролювати. Обмеження середовища знижують ймовірність,

що воно приховано отримає доступ до файлів або запустить процес.

Висновки. На підставі проведеного аналізу програмного забезпечення для діджиталізації бізнес-процесів підприємств оптової торгівлі в Україні виявлені основні характеристики підприємств, що пропонується використовувати при виборі програмного забезпечення та проаналізовані методи цього вибору. На основі аналізу було зроблено висновок про доцільність використання експертних систем в процесі вибору програмного забезпечення в предметній області. За результатами дослідження спроектовано структуру експертної системи, схему її роботи, а також обрано для неї набір вхідних і вихідних даних. Так до вхідних було віднесено: вид суб'єкту господарювання, вид системи оподаткування, кількість найманих робітників, наявність складського господарства, наявність іноземного капіталу, спосіб торгівлі та вид торгівлі. А до вихідних – набір програмного забезпечення, який складається з: CRM системи, програмного реєстратора розрахункових операцій, електронної системи логістики, програмного забезпечення для здачи звітності, системи для бізнес-аналізу, системи для управлінського обліку, системи документообігу, системи для автоматизації бухгалтерського обліку. Вибір саме веб-орієнтованого підходу цієї експертної системи забезпечить гнучкість та оперативність користування такою системою в умовах мінливого зовнішнього середовища (відключення електрики, відсутністю можливості використання одного і того ж апаратного забезпечення та підвищеного рівня мобільності користувачів).

Список використаних джерел

1. Holland C., Light B. A critical success factors model for ERP implementation. *IEEE Software*. 1999. Vol. 16(3). P. 30-36. <https://doi.org/10.1109/52.765784>.
2. Markus M., Tanis C., Fenema P. Multisite ERP implementation. *Communications of the ACM*. 2000. Vol. 43(4). P. 42-46. <https://doi.org/10.1145/332051.332068>.
3. Mabert A. V., Soni A., Venkataramanan M. A. Enterprise resource planning: common myths versus evolving reality. *Business Horizons*. 2001. Vol. 44 (3). P. 69-76. [https://doi.org/10.1016/S0007-6813\(01\)80037-9](https://doi.org/10.1016/S0007-6813(01)80037-9).
4. Hecht B. Choose the Right ERP Software. *Datamation*. 1997. Vol. 43(3). P. 56-58.
5. Fitzgerald G. Evaluating information systems projects: a multi-dimensional approach. *Journal of Information Technology*. 1998. Vol. 13(1). P. 15-27.
6. Kumar V., Maheshwari B., Kumar U. An investigation of critical management issues in ERP implementation:

- empirical evidence from Canadian organization's. *Technovation*. 2003. Vol. 23(10). P. 793-807.
7. Wei C-C., Wang, M. J. A comprehensive framework for selecting an ERP system. *International Journal of Project Management*. 2004. Vol. 22(2). P. 161-169.
 8. Yermack D. Corporate governance and blockchains. *Review of Finance (forthcoming)*, 2017. <https://doi.org/10.1093/rof/rfw074>.
 9. Yizhong L., Jianwei L., Marcos A., Zongyang Z., Tong L., Bin H., Fritz H., Rongxing L. Building Blocks of Sharding Blockchain Systems: Concepts, Approaches, and Open Problems. 2020. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2102.13364>
 10. Zamani M., Movahedi M., Raykova M. Rapidchain: Scaling blockchain via full sharding. *Proceedings of the 2018 ACM SIGSAC : Conference on Computer and Communications Security, CCS 2018, Toronto, ON, Canada, October 15-19. 2018. P. 931-948. <https://doi.org/10.1145/3243734.3243853>.*

References

1. Holland C., Light B. A critical success factors model for ERP implementation. *IEEE Software*. 1999. Vol. 16(3). P. 30-36. <https://doi.org/10.1109/52.765784>.
2. Markus, M., Tanis, C., Fenema P. Multisite ERP implementation. *Communications of the ACM*. 2000. Vol. 43(4). P. 42-46. <https://doi.org/10.1145/332051.332068>.
3. Mabert A.V., Soni A., Venkataramanan M.A. Enterprise resource planning: common myths versus evolving reality. *Business Horizons*. 2001. Vol. 44 (3). P. 69-76. [https://doi.org/10.1016/S0007-6813\(01\)80037-9](https://doi.org/10.1016/S0007-6813(01)80037-9).
4. Hecht B. Choose the Right ERP Software. *Datamation*. 1997. Vol. 43(3). P. 56-58.
5. Fitzgerald G. Evaluating information systems projects: a multi-dimensional approach. *Journal of Information Technology*. 1998. Vol. 13(1). P. 15-27.
6. Kumar V., Maheshwari B., Kumar U. An investigation of critical management issues in ERP implementation: empirical evidence from Canadian organization's. *Technovation*. 2003. Vol. 23(10). P. 793-807.
7. Wei C-C., Wang, M.J. A comprehensive framework for selecting an ERP system. *International Journal of Project Management*. 2004. Vol. 22(2). P. 161-169.
8. Yermack D. (2017). Corporate governance and blockchains. *Review of Finance (forthcoming)*. <https://doi.org/10.1093/rof/rfw074>
9. Yizhong L., Jianwei L., Marcos A., Zongyang Z., Tong L., Bin H., Fritz H., Rongxing L. (2021). Building Blocks of Sharding Blockchain Systems: Concepts, Approaches, and Open Problems. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2102.13364>
10. Zamani M., Movahedi M., Raykova M. (2018). Rapidchain: Scaling blockchain via full sharding. *Proceedings of the 2018 ACM SIGSAC Conference on Computer and Communications Security, CCS 2018, Toronto, ON, Canada, October 15-19 2018, pp. 931-948. <https://dl.acm.org/doi/pdf/10.1145/3243734.3243853>.*

МАРКЕТИНГ

DOI: 10.31388/2519-884X-104-111

УДК 337.85(4/8)

*Герасимів З. М., к.геогр.н., доцент,
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів
і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»*
gerasymiv_z@ukr.net

*Луговий Б. В., к.і.н., доцент,
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів
і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»*
lygovi78@ukr.net

*Соловей І. С., к.е.н., ст. викладач
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів
і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»*
iryna_1978@ukr.net

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ

Анотація. У статті розкрито значення та особливості сучасного стану міжнародного туризму, досліджено динаміку міжнародних туристичних прибуттів, проаналізовано причини кризового стану в галузі туризму, економічний внесок від розвитку туристичного бізнесу, тенденції припливу прямих іноземних інвестицій у сферу туризму, розглянуто держави-лідери в рейтингу міжнародних туристичних прибуттів та за обсягами доходів від розвитку туризму, вивчено зміни на ринку туристичних послуг, окреслено перспективні напрями розвитку міжнародного туризму.

Ключові слова: міжнародний туризм, інвестиції, туристичні прибуття, туристичні потоки, глобалізація, ринок туристичних послуг.

JEL code classification F 20, Z 3

*Zoriana Gerasymiv, PhD, Associate Professor,
SS NULES of Ukraine “Berezhany Agrotechnical Institute”*
gerasymiv_z@ukr.net

*Bogdan Lugovyi, PhD, Associate Professor,
SS NULES of Ukraine “Berezhany Agrotechnical Institute”*
lygovi78@ukr.net

*Iryna Solovej, PhD, Senior Lecturer
SS NULES of Ukraine “Berezhany Agrotechnical Institute”*
iryna_1978@ukr.net

CURRENT TENDENCIES IN THE DEVELOPMENT OF IN- TERNATIONAL TOURISM

Abstract. The article analyzes modern realities that significantly influenced the development of the tourism sphere. It was noted that the participants of tourism activities faced new challenges, the requirements for the development and implementation of a tourist product, quality and safety requirements have changed. The market of tourist services has undergone certain corrections and is forced to work in conditions of new risks. The coronavirus pandemic has significantly affected the functioning of the tourism industry in various countries of the world. The restrictions caused by the spread of the disease caused huge losses to travel companies, defined a new format for their activities, and ensured a reassessment of the values of consumers of the travel product.

The article reveals the peculiarities of the current state of international tourism, the impact of the coronavirus pandemic on the tourism sphere. The importance of tourism as an important branch of the economy of many countries of the world and an important component of the modern way of life is analyzed. The impact of globalization on the development of international tourism is determined. The dynamics of international tourist arrivals were studied. Changes in tourist flows by world region are considered. The causes of the crisis in the tourism industry, the economic contribution from the development of the tourism business, and the trends in the inflow of foreign direct investment into the tourism sector are analyzed. The leading states in the ranking of international tourist arrivals and the amount of income from tourism development are considered. It was determined that in international tourism, specialized types of tourism, focused on a certain segment of tourism product consumers, are becoming important, new types of tourism activities are popular. Prospective directions for the development of international tourism are outlined.

Key words: international tourism, investments, tourist arrivals, tourist flows, globalization, market of tourist services.

Постановка проблеми. Сучасні реалії суттєво вплинули на розвиток туристичної сфери, перед учасниками туристичної діяльності постали нові виклики, змінились вимоги до розробки та реалізації туристичного продукту, якості та безпеки. Ринок туристичних послуг зазнав певних коректив та змушений працювати в умовах нових ризиків. Пандемія коронавірусної інфекції суттєво вплинула на функціонування туристичної індустрії в різних країнах світу, обмеження, викликані поширенням захворювання, завдали величезних збитків туристичним фірмам, визначили новий формат їх діяльності, забезпечили переоцінку цінностей споживачів туристичного продукту.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. Дослідженням сучасних тенденцій та перспектив розвитку міжнародного туризму займаються вчені: М. Логвин, О. Тараненко, М. Карпенко, Г. Шарм, О. Красовський, З. Атаманчук, Н. Бабіна, Л. Гальків, М. Троян, В. Школа, А. Андрєєва, А. Галицька, К. Дутка, О. Корнієнко, Т. Макаренко, О. Любіцева, А. Парфіненко, В. Зайцева та інші. Незважаючи на достатню кількість публікацій щодо розвитку міжнародного туризму, сучасні виклики, які стоять перед туризмом, потребують глибшого аналізу та вивчення особливостей функціонування міжнародного туризму та ринку туристичних послуг.

Мета роботи. Метою статті є аналіз сучасного стану розвитку міжнародного туризму, дослідження причин та наслідків кризового стану в галузі, визначення

перспективних напрямів розвитку міжнародного туризму.

Виклад основного матеріалу. Туризм є важливою галуззю, яка забезпечує значні надходження до бюджету, сприяє економічному розвитку країн, створює можливості для реалізації потреби людей у відпочинку, оздоровленні, розширенні світогляду, ознайомленні з природою, культурою, традиціями та звичаями різних країн світу. Туризм виступає неодмінною складовою сучасного способу життя, забезпечує створення робочих місць, вливання валютних надходжень, сприяє розвитку пов'язаних з ним сфер та галузей, фінансує збереження природної та культурної спадщини, активізує інвестиційну діяльність, покращує інфраструктуру, збільшує доходи місцевого населення. В епоху глобалізації, диверсифікації різних видів діяльності, в тому числі й форм відпочинку, важливим є прагнення долучитись до світової культурної спадщини, отримати нові враження, збагатитись морально та духовно.

Глобалізація світового господарства, його регіоналізація та концентрація визначають сучасний розвиток міжнародного туризму. Туристична діяльність зазнає постійного впливу політичних, економічних, суспільних та природних факторів. Організація міжнародних туристичних подорожей повинна здійснюватись із гарантуванням безпеки туристів, врахуванням підвищеного ризику формажорних ситуацій в окремих країнах, політичної та економічної нестабільності

певних регіонів світу. Туризм є вразливою галуззю, обмеження, викликані пандемією, призвели до скорочення туристичних потоків, що вплинуло на транспортну галузь, готельний, ресторанний бізнес.

Міжнародним туризмом вважають подорож за межі постійного місця проживання особи з перетином кордону, що здійснюється з метою відпочинку, оздоровлення, задоволення пізнавальних інтересів та не передбачає здійснення оплачуваної діяльності. Тривалість такої подорожі може становити від однієї доби до одного року. Туристична діяльність здійснюється на основі поваги до різноманітності та мультикультурності різних народів.

Згідно із Законом України «Про туризм», до міжнародного туризму належать: в'їзний туризм - подорожі в межах України осіб, які постійно не проживають на її території, та виїзний туризм - подорожі громадян України та осіб, які постійно проживають на території України, до іншої країни [1].

Міжнародний ринок туристичних послуг визначається як складна впорядкована система, суб'єктами якої виступають виробники, постачальники, посередники та споживачі туристичних послуг, які взаємодіють з метою реалізації своїх інтересів у сфері купівлі-продажу туристичних послуг.

У 2020 році кількість міжнародних поїздок у світі через пандемію коронавірусу скоротилася на мільярд або 74%, а доходи галузі - на 1,3 трлн доларів США. Згідно з останнім Всесвітнім туристичним барометром ЮНВТО, кількість міжнародних туристів зросла майже втричі в січні-липні 2022 року (+172%) порівняно з тим самим періодом 2021 року. Це означає, що сектор відновив майже 60% рівня до пандемії. Стабільне відновлення відображає високий відкладений попит на міжнародні подорожі, а також пом'якшення або скасування обмежень на поїздки на сьогоднішній день (86 країн не мали обмежень, пов'язаних із COVID-19, станом на 19 вересня 2022 року) [2].

Приблизно 474 мільйони туристів здійснили міжнародні подорожі за цей період, порівняно зі 175 мільйонами за ті ж місяці 2021 року. За оцінками, у червні та липні 2022 року було зареєстровано 207 мільйонів міжнародних прибуттів, що вдвічі перевищує кількість за ті ж два місяці минулого року. Ці місяці становлять 44% від загальної кількості прибуттів, зареєстрованих за перші сім місяців 2022 року. Європа прийняла 309 мільйонів із цих прибуттів, що становить 65% від загальної кількості [2].

Таблиця 1

Кількість міжнародних туристичних прибуттів у 2010-2021 рр. за регіонами

(млн осіб)

Регіони	2010	2019	2020	2021
Америка	151,8	219,3	69,9	89,1
Азія та Тихий океан	208,0	360,4	59,4	20,9
Європа	490,8	746,1	235,7	279,8
Близький та Середній Схід	56,1	69,9	19,0	14,5
Африка	50,5	68,5	19,9	17,9
Світ загалом	957,2	1,464	400,0	415,0

Кількість міжнародних туристичних прибуттів у 2021 році складала 415,0 млн осіб, що у 2,3 рази менше, порівняно із 2010 роком та у 3,5 разів менше, ніж у 2019 році. Найбільше скорочення

міжнародних прибуттів у 2021 році спостерігалось в Азійсько-Тихоокеанському регіоні - у 17,2 рази (із 360,4 млн. осіб у 2019 році до 20,9 млн осіб у 2021 році), найменше - у Європі - у

2,7 разів (із 746,1 млн осіб у 2019 році до 279,8 млн осіб у 2021 році).

В Америці кількість міжнародних туристичних прибуттів у 2021 році становила 89,1 млн осіб, що у 2,5 рази менше, ніж у 2019 році. На Близькому та Середньому Сході кількість прибуттів складала у 2021 році 14,5 млн осіб і скоротилась у 4,8 разів, порівняно із 2019 роком, в Африці – 17,9 млн осіб (у 3,8 разів менше, порівняно із 2019 роком) (Табл. 1).

Загальна частка туризму у ВВП може коливатися від 1% у країнах з диверсифікованою та високорозвинутою економікою до 10% у державах з більш-менш великим сектором туризму (Австрія – 8,5%, Німеччина – 0,9%, Великобританія – 1,9%, США – 1%, Іспанія – 4,2%). Важливо також відзначити, що в багатьох малих країнах цей показник значно перевищує середні значення (у різних острівних державах, так зокрема, туризм забезпечує більш ніж 50% ВВП, а саме, в Антигуа – 58%, на Бермудських островах – 35%, Багамських островах – 52%) [3].

Що стосується загалом місця європейського туризму на міжнародному ринку, то, за критерієм «туристичні прибуття», його частка у 2019 році становила 51%, за експортом туристичних послуг (доходів від туризму) – 39%. Європа має дуже розвинену туристичну інфраструктуру (колективні засоби розміщення (КЗР), тематичні парки, кафе та ресторани тощо) і великою кількістю рекреаційних зон, сприятливих для розвитку найрізноманітніших видів туризму (пляжного, гірськолижного, екскурсійного тощо). Крім того, в Європі найвища концентрація міжнародних туристських маршрутів, колосальні інвестиції в інфраструктуру, маркетинг і рекламу, розвинені міжрегіональні зв'язки. [4].

Економічна ситуація, загострена військовою агресією проти України, становить великий ризик погіршення. Поєднання підвищення процентних ставок у всіх основних економіках, зростання цін на енергоносії та продукти харчування та зростаючі

перспективи глобальної рецесії, як зазначено Світовим банком, є головною загрозою для відновлення міжнародного туризму до кінця 2022 і 2023 років [2].

Економічний внесок туризму (прямий валовий внутрішній продукт туризму) оцінюється в 1,9 трильйона доларів США в 2021 році, що перевищує 1,6 трильйона доларів США в 2020 році, але все ще значно нижче значення до пандемії в 3,5 трильйона доларів США. Європа та Америка зафіксували найсильніші результати за регіонами порівняно з 2020 роком, коли кількість прибуттів зросла на 19% і 17% відповідно, хоча вони залишилися на 62% і 63% нижче рівня 2019 року. Близько 61% експертів зараз бачать потенційне повернення міжнародних прибуттів до рівня 2019 року у 2024 році або пізніше, тоді як тих, хто вказує на повернення до допандемічного рівня у 2023 році, стало менше (27%) порівняно з опитуванням у травні (48%) [3].

Франція продовжує лідирувати в рейтингу міжнародних туристичних прибуттів у 2019 р., але займає лише третє місце за надходженнями (63,8 млрд дол. США), у той час як США посідає перше місце за обсягами доходу (214,1 млрд дол.) і третє за кількістю прибуттів (79,3 млн відвідувань). Іспанія, як і в попередні роки, є другою країною у світі за величиною доходу та першою в Європі (79,7 млрд дол. США), у той самий час займаючи друге місце у світі за кількістю іноземних прибуттів (83,5 млн). Китай посідає четверте місце за обсягами в'їзного турпотoku (65,7 млн), проте лише 11-те за надходженнями (35,8 млрд дол. США), у той час як Італія знаходиться на п'ятому місці за прибуттями (64,5 млн) і на шостому за надходженнями (49,6 млрд дол. США), поступаючись Сполученому Королівству (52,7 млрд дол. США). Німеччина за останні три роки спустилася на щабель униз і у 2019 р. посідала восьме місце [5].

Подорожі та туризм під час пандемії катастрофічно зменшилися, кордони були закриті, авіакомпанії змушені були залишити майже весь

авіапарк на землі, а багато з них закрилися одразу на декілька місяців. На сьогодні, коли галузь намагається відновитися в нових умовах, правила і норми, що постійно змінюються, роблять це завдання далеко не простим. Більше того,

представники цієї галузі повинні ретельно дотримуватись межі щодо залучення туристів, оскільки криза ще не закінчилася та виникають нові штами коронавірусу [6].

Таблиця 2

**Тенденції припливу прямих іноземних інвестицій у сферу туризму в 2019-2021рр.
(млрд дол. США) [2]**

Регіони світу	2019	2020	2021
Азійсько-Тихоокеанський регіон	25,8	21,2	17,3
Європа	11,9	8,3	7,6
Північна Америка	3,4	2,9	2,3
Країни Карибського басейну	10,9	7,5	5,8
Африка	9,7	7,1	6,7
Світ загалом	61,7	47,0	39,7

Спостерігається значне скорочення припливу прямих іноземних інвестицій у сферу туризму. У 2021 році обсяг таких інвестицій у світі складав 39,7 млрд дол. США (в 1,6 разів менше, ніж у 2019 році). В Азійсько-Тихоокеанському регіоні іноземні інвестиції у 2022 році склали 17,3 млрд дол. США (43,6 % від світових), в Європі – 7,6 млрд дол. США (19,1 %), в Африці - 6,7 млрд дол. США (16,9 %), в країнах Карибського басейну – 5,8 млрд дол. США (14,6 %), в Північній Америці – 2,3 млрд дол. США (5,8 %). У всіх регіонах зменшилось іноземне інвестування у сферу туризму, порівняно із 2019 роком (Табл. 2).

Пандемія коронавірусу на початку 2020 року дуже вплинула на стан і подальший розвиток практично всіх сфер світового господарства, у тому числі і туризму. Внесок індустрії туризму у світовий ВВП знизилася до 5.5%.

У 2019 році на чисельність зайнятих у сфері туризму складала близько 330 млн осіб, або 10,3 % загальної зайнятості у світі. За останніх два роки зайнятість на ринку туристичних послуг скоротились на 100-120 млн осіб, особливо відчутним таке скорочення було на підприємствах малого та середнього бізнесу у країнах, в яких туризм є основним джерелом доходів [2].

Такої важкої кризи в туристському бізнесі не спостерігалось з часів Другої світової війни. Проте будь-яка криза призводить не лише до негативних наслідків. Існують нові можливості та виклики цього серйозного випробування для всього туристичного ринку. Серед цих можливостей та викликів – прискорення процесів цифровізації туристських сервісів, більш активне впровадження сучасних технологій (наприклад, великих даних, штучного інтелекту, змішаної та доповненої реальності тощо), використання ідей економіки вражень, актуалізація індивідуального підходу до клієнта, а також екологічного аспекту туристського продукту, розширення географії туристських маршрутів тощо. Окрім того, очікувано посилюється важливість такого фактору, як безпека подорожей (включно із санітарно-епідеміологічною обстановкою місця перебування). Туристи віддаватимуть перевагу приватним турам у малих групах на внутрішніх курортах [7].

Міжнародний туризм як специфічна форма пропозиції і попиту перетворився на важливий елемент суспільного виробництва. Обмін послугами у сфері міжнародного туризму дає змогу країнам, які відвідують іноземні туристи, включати до складу свого національного багатства

природні ресурси у вигляді особливостей клімату, красот природи, а також культурних, історичних, релігійних, архітектурних та інших пам'яток. Міжнародна туристична діяльність розвивається у тісному взаємозв'язку з іншими аспектами міжнародного життя, тому темпи зростання її обсягу визначаються загальною кон'юнктурою світової економіки [8].

Міжнародний ринок туристичних послуг протягом останніх двох років зазнав значних змін, пов'язаних зі зростанням медичних ризиків поширення коронавірусної хвороби, психологічними факторами, необхідністю дотримання обмежень та вимог безпеки, зниженням фінансових можливостей населення, скороченням активності споживачів, зміною вимог до туристичного продукту, що, в свою чергу, призвело до скорочення попиту на туристичні послуги, зниження грошових надходжень від розвитку туризму, скорочення ВВП багатьох країн світу.

Криза 2020 року стала найсильнішим ударом по європейському туристичному ринку за всю його історію. Загалом, оцінки UNWTO, щодо спаду у Європі міжнародних поїздок у 2020 році порівняно з 2019 роком понад 65% виправдалися. Варто зазначити, що остаточний результат вказаної динаміки залежить від сценарію завершення пандемії, тривалості карантинних заходів, характеру урядової підтримки галузі, можливостей самих туристичних компаній протистояти кризі. Глибина спаду також визначатиметься ступенем залежності тієї чи іншої країни від міжнародного туризму і швидкістю переорієнтації туристських потоків на внутрішній ринок [4].

Основними напрямками формування ефективного механізму реалізації стратегічних завдань подальшого розвитку міжнародної туристичної діяльності і має бути: оптимально збалансовано державне та регіональне регулювання суспільно-економічних відносин у сфері організації та розвитку міжнародної туристичної діяльності, й також рекреації та туризму в цілому; забезпечення доступності

санаторно-оздоровчих та рекреаційно-туристичних послуг для всіх верств населення; ефективна інвестиційна політика [8].

Через зниження туристичних потоків спостерігається різке скорочення кількості робочих місць в туристичній сфері, зменшення обсягів державної підтримки, безповоротної втрати доходів від розвитку туризму, оскільки непродані потужності, на відміну від інших галузей, не можуть бути реалізовані пізніше.

У ситуації що склалася, важко точно спрогнозувати подальший розвиток туристичної галузі, проте найбільш ймовірними очікуваннями є наступні: зростання цінності та попиту на подорожі, зокрема далекі; активний розвиток екотуризму, підтримка місцевих спільнот, зростання ролі недалеких подорожей, сільського та природного туризму; повернення ділових поїздок, бізнес-мандрівок, розширення кола спілкування у подорожах та зростання популярності відпусток у компанії друзів; гнучкість, нові можливості та інтерес до високотехнологічних варіантів подорожей, зокрема, умовність поділу між різними напрямками бізнесу, абонемент на подорожі, створення власних островів круїзними компаніями тощо [7].

Висновки. У міжнародному туризмі важливого значення набувають спеціалізовані види туризму, орієнтовані на певний сегмент споживачів туристичного продукту, популярними є нові види туристичної діяльності, які передбачають поєднання відпочинку, оздоровлення, розваг, професійного розвитку. Впровадження онлайн-технологій в обслуговуванні туристів сьогодні носять глобальний характер. Організація віртуальних турів, замовлення турів, бронювання квитків, реклама, презентація туристичного продукту, розробка та впровадження бізнес-проектів в сучасному світі неможливі без інтернет-технологій. Використання інноваційних технологій дає змогу турфірмам бути конкурентоспроможними на світовому ринку туристичних послуг, приваблювати

нових споживачів та втриматись на плаву у непростий для туристичного бізнесу час.

Список використаних джерел

1. Давідов М. В. Організаційно-фінансове забезпечення інноваційної діяльності суб'єктів господарювання. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 9. С. 92-97.
2. Єрмаков О. Ю., Саранчук Г. М. Інноваційний розвиток зерновиробництва в сільськогосподарських підприємствах: монографія. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. 196 с.
3. Залізко В. Д., Мартиненков В. І. Сутність інноваційного розвитку економіки сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. № 4. С. 66-71.
4. Мостенська Т. Л. Ризик-менеджмент як інструмент управління господарським ризиком підприємства. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 3(7). С.72-79.
5. Смолій Л. Інвестиційні аспекти формування інтелектуального капіталу в аграрному виробництві. *Галицький економічний вісник*. 2014. № 1. С. 62-69.
6. Yavorska T. I. *Small Business in Agriculture: Theory and Practice*. Kyiv: NNS IAE, 2020
7. Коноваленко А. С. Взаємодія суб'єктів маркетингового механізму. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2020. Вип. 1, № 21. С. 129–136.
8. Trusova N., Vasylyeva O., Kolokolchukova I., Konovalenko A., & Herasyumenko I. Marketing support of corporate social responsibility of agri-food enterprises. *Scientific Horizons*. 2020. Vol. 25(7). P. 101-114. [https://doi.org/10.48077/scihor.25\(7\).2022.101-114](https://doi.org/10.48077/scihor.25(7).2022.101-114).
9. Remeikienė R. and Gasparėnienė L. (2017), Green farming development opportunities: The case of Lithuania, *Oeconomia Copernicana*. 2017. Vol. 8(3). P. 401-416.
10. Тебенко В. М., Болтянська Л. О. Проблеми та тенденції розвитку внутрішньої торгівлі Запорізької області [Електронний ресурс]. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. №17.
11. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 11.11.2022).
12. Міжнародний туризм повернувся до 60% допандемічного рівня в січні-липні 2022 року. *ЮНВТО*. URL: <https://www.unwto.org/news/international-tourism-back-to-60-of-pre-pandemic-levels-in-january-july-2022> (дата звернення 16.11. 2022).
13. Світовий туристичний барометр і статистичний додаток ЮНВТО, липень 2022 р. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/wtobarometereng> (дата звернення 17.11. 2022).
14. Тараненко Г. Г. Розвиток туризму в сучасних умовах: реалії та перспективи. *Ефективна економіка*. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2022/92.pdf (дата звернення 16.11. 2022).
15. Дехтяр Н. А. Світовий ринок туристичних послуг і пріоритети розвитку туризму в Україні: монографія. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2021. 470 с.
16. Рибачук А. В., Журба І. Є., Заблоцька Р. О. Проблеми функціонування міжнародної туристичної індустрії в умовах глобальної пандемії. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2022. № 2. С. 203-210.
17. Логвин М. М., Карпенко Н. М., Тараненко О. О. Міжнародний та вітчизняний туризм в умовах пандемії: нові виклики та реальність. *Світова економіка та міжнародні відносини*. 2021. № 3. С. 29-34.
18. Семенов В. Ф., Ревенюк П. С. Організаційні аспекти ефективної міжнародної туристичної діяльності. *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті*. 2022. № 2. С. 65-78.
19. Завадських Г. М., Тебенко В. М. Інновації як фактор економічного зростання регіону. *Innovations and prospects of world science. Proceedings of the 6th International scientific and practical conference*. Vancouver, 2022. P. 904-911.
20. Yurii Kyrylov, Viktoriia Hranovska, Iryna Kolokolchukova, Alina Sakun, Kateryna Nikitenko, Yana Katsemir. Regional Diversification of Rural Territories with Limited Spatial Location of Green Tourism Objects. *Journal of Environmental Accounting and Management*. 2020. Vol. 8(4) P. 351–363.

References

1. Davidov M. V. Orhanizatsiino-finansove zabezpechennia innovatsiinoi diialnosti subiektiv hospodariu-vannia. *Aktualni problemy ekonomiky*. 2008. № 9. S. 92-97.
2. Iermakov O. Yu., Saranchuk H. M. Innovatsiinyi rozvytok zernovyrobnytstva v silskohospodarskykh pidpryemstvakh: monohrafiia. Nizhyn : Vydavets PP Lysenko M.M., 2011. 196 s.
3. Zalizko V. D., Martynenkov V. I. Sutnist innovatsiinoho rozvytku ekonomiky silskykh terytorii. *Eko-nomika APK*. 2016. № 4. S. 66-71.
4. Mostenska T. L. Ryzik-menedzhment yak instrument upravlinnia hospodarskym ryzykom pidpryiemstva. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. 2010. №3 (7). S.72-79.
5. Smolii L. Investytsiini aspekty formuvannia intelektualnoho kapitalu v ahrarnomu vyrobnytstvi. *Ha-lytskyi ekonomichnyi visnyk*. 2014. № 1. S. 62-69.
6. Yavorska, T. I. (2012), *Small Business in Agriculture: Theory and Practice*, NNS IAE, Kyiv.
7. Konovalenko A.S. Vzaiemodiia subiektiv marketynhovoho mekhanizmu. *Ekonomichnyi chasopys Skhid-*

- noievro-peiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. 2020. Vyp. 1, № 21. S. 129–136.
8. Trusova, N., Vasylyeva, O., Kolokolchukova, I., Konovalenko, A., & Herasymenko, I. (2022). Marketing support of corporate social responsibility of agri-food enterprises. *Scientific Horizons*, 25(7), 101-114. [https://doi.org/10.48077/scihor.25\(7\).2022.101-114](https://doi.org/10.48077/scihor.25(7).2022.101-114).
9. Remeikienė, R. and Gasparėnienė, L. (2017), Green farming development opportunities: The case of Lithuania, *Oeconomia Copernicana*, 8(3), 401-416.
10. Tebenko V.M., Boltianska L.O. Problemy ta tendentsii rozvytku vnutrishnoi torhivli Zaporizkoi oblasti [Elektronnyi resurs] / V.M. Tebenko, L.O. Boltianska / Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. – 2017. – №17.
11. Pro turizm: Zakon Ukrainy vid 15.09.1995 r. № 324/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 11.11.2022).
12. Mizhnarodnyi turizm povernuvsia do 60% dopandemichnoho rivnia v sichni-lypni 2022 roku. YuNVTO. URL: <https://www.unwto.org/news/international-tourism-back-to-60-of-pre-pandemic-levels-in-january-july-2022> (accessed 16.11.2022).
13. Svitovyi turystychnyi barometr i statystychnyi dodatok YuNVTO, lypen 2022 r. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/wtobarometereng> (accessed 17.11.2022).
14. Taranenko H. H. Rozvytok turyzmu v suchasnykh umovakh: realii ta perspektyvy. *Efektivna ekonomika*. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2022/92.pdf (accessed 16.11.2022).
15. Dekhtiar N. A. Svitovyi rynek turystychnykh posluh i priorytety rozvytku turyzmu v Ukraini: mono-hrafiia. Kharkiv : FOP Liburkina L. M., 2021. 470 s.
16. Rybachuk A. V., Zhurba I. Ye., Zablotska R. O. Problemy funktsionuvannia mizhnarodnoi turystychnoi industrii v umovakh hlobalnoi pandemii. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Eko-nomichni nauky*. 2022. № 2. S. 203-210.
17. Lohvyn M. M. Karpenko N. M. Taranenko O. O. Mizhnarodnyi ta vitchyzniani turizm v umovakh pandemii: novi vyklyky ta realnist. *Svitova ekonomika ta mizhnarodni vidnosyny*. 2021. № 3 . S. 29-34.
18. Semenov V. F., Reveniuk P. S. Orhanizatsiini aspekty efektyvnoi mizhnarodnoi turystychnoi diialnosti. *Rozvytok metodiv upravlinnia ta hospodariuvannia na transporti*. 2022. № 2. S. 65-78.
19. Zavadskykh H.M., Tebenko V.M. Innovatsii yak faktor ekonomichnoho zrostantia rehionu. *Innovations and prospects of world science. Proceedings of the 6th International scientific and practical conference*. Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2022. P. 904-911.
20. Yurii Kyrylov, Viktoriia Hranovska, Iryna Kolokolchukova, Alina Sakun, Kateryna Nikitenko, Yana Katsemir. (2020) Regional Diversification of Rural Territories with Limited Spatial Location of Green Tourism Objects. *Journal of Environmental Accounting and Management*. Vol. 8 (4) P. 351–363.

*Хахула В., кандидат с.-г. наук, доцент
Білоцерківський національний аграрний університет
valerii.khakhula@gmail.com*

*Хахула Б., доктор філософії в галузі економіки, доцент
Білоцерківський національний аграрний університет
bogdan.khakhula@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНО- КОНСАЛТИНГОВИХ ПОСЛУГ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

***Анотація.** Стаття присвячена проблемам формування системи інформаційно-консалтингових послуг інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Встановлено, що функціонування продовольчого ринку з використанням інформаційно-консультаційної системи є одним із пріоритетних напрямів, оскільки сприяє скороченню тривалості циклу обслуговування, що підвищує реакцію на мінливі умови зовнішнього середовища; сприяє стабілізації відносин із постачальниками; скорочує кількість втрачених продажів шляхом раціонального розміщення й підтримки необхідного рівня товарних запасів, а також знижує транзакційні витрати на всіх етапах руху товару. Розвиток інформаційно-консультаційних груп на рівні регіонів необхідно забезпечити через напрями: формування інформаційної інфраструктури товаропровідної мережі; прогнозування впровадження нових технологій у процесі руху товару; розробка законодавчої та нормативної бази, що стимулює учасників інформаційної ланцюга до більш раціонального використання своїх ресурсів, оптимізації логістичних процесів; опрацювання рекомендацій щодо оптимальних схем руху товару в регіоні та за його межами; розробка методичних рекомендацій та створення в системі товарних ринків інформаційно-аналітичних структур, що спеціалізуються на інформаційній та консультаційній підтримці на ринку продовольства.*

***Ключові слова:** інформаційно-консультаційна система, сільськогосподарське підприємство, інформація, інформаційний центр, інформаційно-аналітична систему моніторингу агропромислового комплексу України*

JEL Classification O31, L86, Q12

*Khakhula V., PhD (Agriculture), Associate Professor
Bila Tserkva National Agrarian University
valerii.khakhula@gmail.com*

*Khakhula B., PhD (Economics), Associate Professor
Bila Tserkva National Agrarian University
bogdan.khakhula@gmail.com*

FORMATION OF THE SYSTEM OF INFORMATION AND CONSULTING SERVICES FOR THE INNOVATIVE DE- VELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

***Abstract.** The article is devoted to the problems of forming a system of information and consulting services for the innovative development of agricultural enterprises. It has been established that the functioning of the food market using the information and consulting system is one of the priority directions, as it helps to reduce the duration of the service cycle, which increases the response to changing conditions of the external environment; contributes to the stabilization of relations with suppliers; reduces the number of lost sales by rationally placing and maintaining the required level of inventory, and also reduces transaction costs at all stages of the movement of goods. Taking into account foreign experience, it seems appropriate to create independent information and consulting centers at the national level, which could provide services to many regional wholesale food markets and food distribution centers on a professional basis. At the same time, large interregional wholesale food markets could create their own information and consulting services and use their services, as well as consider the development of ICS electronic trade as a possible direction. Modern information technologies are a necessary condition for the effective functioning of the electronic trade system, on the basis*

of which databases on supply and demand, market conditions and commodity prices are created, accessible to system participants. In the presence of such data, it is impossible to arbitrarily change the price of goods and illegally manipulate reporting for the benefit of the shadow market. In order to promote the development of information and consulting groups at the level of regions, it is necessary to ensure the following tasks: formation of the information infrastructure of the freight network; forecasting the introduction of new technologies in the process of moving goods; development of the legislative and regulatory framework, which stimulates the participants of the information chain to more rational use of their resources, optimization of logistics processes; elaboration of recommendations regarding optimal patterns of movement of goods in the region and beyond; development of methodological recommendations and creation of information and analytical structures in the system of commodity markets, specializing in information and consulting support in the food market.

Key words: *information and consultation system, agricultural enterprise, information, information center, information and analytical system for monitoring the agro-industrial complex of Ukraine*

Постановка проблеми.

Функціонування продовольчого ринку з використанням інформаційно-консультаційної системи є одним із пріоритетних напрямів, оскільки сприяє скороченню тривалості циклу обслуговування, що підвищує реакцію на мінливі умови зовнішнього середовища; сприяє стабілізації відносин із постачальниками; скорочує кількість втрачених продажів шляхом раціонального розміщення й підтримки необхідного рівня товарних запасів, а також знижує транзакційні витрати на всіх етапах руху товару. Окрім того, створення єдиної інформаційно-аналітичної системи дасть можливість автоматизувати процес накопичення, зберігання й аналізу даних, що надходять із віддалених джерел, а також забезпечити доступ до даних усіх учасників інформаційного обміну в межах єдиного інформаційного простору, створеного за технологією Інтернет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у становлення та розуміння дорадництва (теорії консалтингу) зробили зарубіжні та вітчизняні вчені, серед яких Калверт Макхем, Мілан Курба, Джеймс Вуфорд, Вільям Рів'єра, Дональд Блекбурн, Ролкер Гофман, Ван Ден Бен, Стенлі Джонсон, М. Ф. Кропивко, О. В. Ульянченко, Р. М. Шмідт, Т. П. Кальна-Дубінюк та ін.

Формулювання цілей статті. На основі узагальнення світового досвіду практичного функціонування інформаційно-консультаційних служб запропонувати заходи по її розвитку в нашій державі.

Виклад основного матеріалу.

Заслуговує на увагу набутий досвід інформаційно-консультаційного забезпечення товаровиробників аграрного сектору на прикладі Франції, де функціонують технічні групи по різних видах сільськогосподарської діяльності. Для прикладу розглянемо виробництво зернових. Принцип функціонування технічної групи «зернові» базується на обміні досвідом між товаровиробниками. Радник Сільськогосподарської палати, який входить до цієї групи, відповідає за організацію семінарів і надання зовнішніх інформаційних елементів, які забезпечують її діяльність [1].

Окрім цих структур, у Франції активну інформаційну роботу провадять міжпрофесійні організації. Наприклад асоціація Interbev створила Центр інформації по м'ясу (CIV) спільно із Національним міжпрофесійним бюро м'яса, тваринництва і птахівництва (OFIVAL).

Із метою ефективнішого виконання своєї функції CIV використовує у своїй роботі: традиційні навчальні методи, видання документів щодо харчових і санітарних якостей м'яса, а також нових регламентів, матеріалів конференцій, конгресів; бере участь у виставках, а також поширює інформацію по веб-сайту.

Окрім того, інформаційні центри існують при вищих аграрних школах: Вища національна агрономічна школа Клермон-Ферран (органічне землеробство), Вища національна сільськогосподарська школа Бордо (сільськогосподарська кооперація) та інші [2].

Важливу роль в інформаційному та консультативному забезпеченні товаровиробників досліджуваної галузі країни відіграє France Agri Mer – посередник між галузями сільського господарства і державою, а також організатор обміну між ними. Часто вона виступає ініціатором таких компаній і бере участь у їх фінансуванні. Підтримка галузей знаходить прояв і в питаннях експорту: підтримка експортної діяльності, організація аудиторських місій, ознайомлення іноземців із французькою системою організації галузей та продовольчої безпеки [3].

Використовуючи іноземний, у т.ч. зокрема і французький досвід організації інформаційно-консультативного забезпечення товаровиробників, в Україні розвивається ринок приватних консультативних послуг в аграрній сфері. Однак більшість аграріїв не можуть налагодити повноцінну співпрацю із цими структурами. Послуги приватних служб мають достатньо високу ціну і за якістю часто не відповідають вимогам користувачів. На нашу думку, такі служби доцільно створити при державних органах управління та аграрних навчальних закладах, де сконцентровано потужний науково-методичний потенціал, сучасні засоби телекомунікацій і найбільш кваліфіковані науково-педагогічні кадри. Нині саме вищі навчальні заклади освіти готові запропонувати широкий спектр послуг: освітні, консультативні, дослідницькі, інформаційні.

Дослідженням виявлено, що існуючий стан інформаційного забезпечення аграрного сектору не відповідає сучасним потребам суб'єктів господарювання, державних органів і сільського населення України. Саме тому вдосконалення інформаційного забезпечення аграрного ринку України та сільського населення має бути одним із головних пріоритетів державної аграрної та інформаційної політики, а інформатизація аграрного сектору – необхідною складовою аграрної й адміністративної реформ в Україні, адже без удосконалення інформаційної системи

аграрного сектору цілі цих реформ не можливо досягти.

В аграрному секторі України функціонують потужні інформаційні потоки, проте з різних причин, зокрема і внаслідок відомчих бар'єрів, вони використовуються не зовсім ефективно. За відсутності координації робіт відбувається дублювання у процесі створення деяких інформаційних продуктів.

Основними недоліками існуючих інформаційних систем агропромислового комплексу розглядаємо: застарілі технології збору, систематизації, обробки й поширення інформації, що не дасть змоги забезпечити її оперативність та надійність; значна частка інформації низької якості, яка є застарілою або неструктурованою; обмеженість технічних можливостей доступу до національних і світових інформаційних ресурсів у сільських жителів; відсутність державної підтримки сільськогосподарського дорадництва; національні законодавчі акти та стандарти недостатньо гармонізовані з міжнародними [4].

Тому необхідно сформувати єдине аграрне інформаційне середовище й розробити автоматизовану інформаційно-аналітичну систему моніторингу агропромислового комплексу України (ІАС «Моніторинг аграрного ринку»), яка б задовольняла інформаційні потреби органів державної влади та неурядових організацій, виробників і переробників сільськогосподарської продукції, підтримуючих АПК галузей, установ аграрної освіти і науки, сільського населення, а також всіх інших учасників аграрного сектору України або інших сторін, що пов'язані з ним.

Забезпечення функціонування ІАС «Моніторинг аграрного ринку», керування його середовищем та управління повноваженнями його користувачів покладається на інформаційно-аналітичний центр. Функціонування ІАС забезпечується низкою організаційних заходів щодо підготовки для інформаційно-аналітичного центру спеціалістів з підтримки експлуатації системи. Для цього персонал, що

забезпечує експлуатацію ІАС, пройде відповідне навчання, спеціальну підготовку з експлуатації ПЕОМ і програмного забезпечення системи для самостійної роботи з інформаційно-аналітичним інструментарієм моніторингу соціально-економічних показників аграрного комплексу України.

Інформаційно-аналітична система моніторингу показників аграрного ринку забезпечує формування регламентованих і нерегламентованих звітів, аналітичних запитів та підтримує виконання таких функцій: проектування і формування потрібного набору ієрархій, зв'язків, метрик та фільтрів, що, адекватно описують предметну область; діалогове формування запитів на отримання інформації, з можливістю безпосереднього формування й надсилання SQL-запиту з клієнтського місця; забезпечення взаємодії з інтегрованою базою даних для отримання необхідної інформації з клієнтського місця із забезпеченням відповідного рівня захисту інформації; забезпечення взаємодії з джерелами інформації, що не належать до інтегрованої бази даних з клієнтського місця із забезпеченням відповідного рівня захисту інформації; забезпечення реалізації складних алгоритмів обробки даних для отримання необхідних аналітичних показників і звітів; формування й перегляд протоколів функціонування.

Інформаційно-аналітична система моніторингу аграрного ринку України повинна базуватися на комплексі програмних продуктів, які у взаємодії утворюють повноцінну автоматизовану систему. Основними компонентами програмної будови, які забезпечують автоматизоване розв'язання задач, є: серверна операційна система; операційні системи клієнтських робочих станцій (АРМ користувачів); система управління базами даних (СУБД); інструментальні програмні засоби, які забезпечують прискорену автоматизовану розробку прикладних програм для розв'язання задач предметної області аналізу руху інформації; мови програмування високого

рівня; мережеві протоколи; програмні засоби сервісного обслуговування та тестування.

Використання інформаційно-аналітичної системи спрямоване на подальше формування комплексної системи накопичення й аналізу даних соціально-економічних показників, забезпечення аналізу даних на різних рівнях і для різних груп користувачів, планування, моделювання, фінансового аналізу, шляхом підготовки статистичної й аналітичної звітності, оперативного аналізу даних, включаючи регламентовані звіти. ІАС сприяє підвищенню ефективності та якості інформаційно-аналітичної й управлінської діяльності виконавчої дирекції та фахівців профільного міністерства і відомств агропромислового комплексу.

Інформаційно-аналітичний центр моніторингу соціально-економічних показників дає змогу усувати недоліки в системі аналітичної обробки даних, що сприяє ефективному забезпеченню інформаційних потреб користувачів. Впровадження системи дає можливість застосовувати сучасні методи обробки й аналізу інформації.

Відповідно до розроблених рішень нами визначено, що впровадження системи моніторингу аграрного ринку забезпечить можливість: експертної оцінки інформації; застосування сучасних інформаційних технологій забезпечення інформаційно-аналітичної й управлінської діяльності на основі аналітичної обробки даних (OLAP) і СППР-технологій; формування результатів аналізу інформації; складання звітів про кількість і типи оброблюваної інформації; підготовки й отримання розгорнутої статистичної та аналітичної звітності; формування експертних оцінок на основі аналізу інформації з баз даних; відтворення показників і числових даних у реальному масштабі часу у вигляді таблиць, графіків, діаграм, карт тощо; створення, поповнення й підтримка в узгодженому стані системи об'єктів та їх показників; здійснення спеціалізованих процедур, які забезпечують необхідну математичну обробку та перетворення

даних відповідно до обраної сукупності об'єктів і системи показників.

Для забезпечення ефективної обробки й аналізу даних щодо моніторингу соціально-економічних показників, визначення рейтингів урожайності сільськогосподарських культур, структур зібраних площ, рейтингів виробництва та споживання на одну особу тощо створювана інформаційно-аналітична система є найкращим інструментарієм, що ґрунтується на сховищі даних, та включає в себе такі базові блоки логічної структури: сервер баз даних; веб-сервер – забезпечує виконання інтернет-порталу «Інформаційно-аналітичний центр моніторингу стану агропромислового комплексу України»; Інтернет-портал «Інформаційно-аналітичний центр моніторингу стану агропромислового комплексу України» – реалізує функції бізнес-логіки системи для користувачів внутрішньої мережі, так і в територіальних підрозділах; внутрішні клієнти. Користувачі (фахівці та керівництво), що працюють з інтернет-порталом «Інформаційно-аналітична система моніторингу стану агропромислового комплексу України» в межах локальної мережі; зовнішні (регіональні) клієнти.

ІАС «Моніторинг аграрного ринку» повинна функціонувати відповідно до «клієнт/серверної» технології обробки й доступу до інформації, використання комунікаційних каналів і відповідних протоколів обміну. ІАС забезпечує оперативність, достовірність, доступність і конфіденційність інформації в ІАС «Моніторинг аграрного ринку», а також підвищення ефективності й досягнення якісно нового рівня прийняття управлінських рішень.

Під час формування звітів є можливість реалізувати такі можливості: визначення структури звітних показників; формування переліку операцій з обсягом вищезаданої межі для більш детального вивчення; фільтрація, групування та сортування значень показників у межах звіту.

Створення інформаційно-аналітичної системи з великою кількістю

економіко-статистичних показників вимагає чіткої структури програмного комплексу. Найкращим вибором при цьому є використання технології клієнт-сервер. За цією технологією всі дані загального використання зберігаються на сервері під управлінням спеціального програмного забезпечення. Запропоновані підходи до побудови автоматизованої бази даних дають змогу об'єднати економіко-статистичні показники з різномірних статистичних форм і звітів в єдине інформаційне середовище.

ІАС «Моніторинг аграрного ринку» повинна включати в себе три основних взаємопов'язаних портали: інформаційний, торговельний і маркетинговий. Вважаємо, що за такого підходу система концентруватиме інформаційні потоки із регіональних продовольчих ринків, підприємств аграрного сектору, споживачів, підприємств розподільчої інфраструктури та сфери послуг, галузевих міністерства і відомств.

Основні завдання, які вирішуються на цьому рівні (перший рівень), – це на основі взаємодії з обласними маркетинговими службами проводити і координувати збутові дії підприємств, вибирати найбільш вигідні ринки збуту, рекомендувати виробництву види, обсяги і терміни постачання продукції. Інформацію й обґрунтовані маркетингові рішення з виробництва і збуту сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства маркетинговим службам підприємств надає Обласна маркетингова служба через Інтернет. Обласні маркетингові служби тісно співпрацюють з відділами-маркетингу товаровиробників і господарствами населення не лише шляхом надання інформації, а й отримання від них необхідної інформації для досліджень. Згадані служби створюються за рахунок існуючих структурних підрозділів адміністрацій області та районних управлінь агропромислового розвитку.

Основними завданнями, які розв'язуються на другому рівні системи, є проведення маркетингових досліджень споживчих ринків, оптових продовольчих

ринків, інформаційно-рекламне забезпечення реалізації продукції, оптимізація структури сільськогосподарського виробництва і товарного асортименту продукції харчової промисловості, удосконалення її розподілу, механізму взаєморозрахунків і каналів товароруку, організація збирання, узагальнення й аналізу інформації про наявність продукції в підприємствах і продовольчих ринках, динаміку цін на рівні районів.

Неодмінною умовою успішного функціонування цієї системи маркетингу є тісна взаємодія із двома іншими основними складовими єдиного інформаційного простору, а саме відділом торгівлі та інформації. Єдина інформаційно-маркетингова система допоможе товаровиробникам краще орієнтуватися в умовах ринку, а на національному рівні на основі об'єктивних даних розробляти адекватні заходи з державного регулювання агропродовольчого ринку та збуту сільськогосподарської продукції [5]. Для формування єдиного інформаційного простору цю систему слід застосовувати не тільки в якомусь певному регіоні, але й поширити на всю країну.

Значення інформаційно-аналітичної системи є вагомим у системі дослідження ринку, його кон'юнктури, що зумовлено виконанням конкретних маркетингових функцій. Саме в оптовій ланці найбільш просто визначити тенденції щодо зміни попиту на певні види товарів і послуг, оскільки саме підприємства оптової торгівлі нагромаджують інформацію (замовлення) на товари, про їх кількість, якість, асортимент і т.д. Це також дає можливість отримання інформації щодо територіальних відмінностей у попиті на продовольчу продукцію.

Аналіз показав, що для стійкого і збалансованого розвитку сільськогосподарського виробництва необхідно не тільки знизити непродуктивні витрати у всіх ланках ланцюжка «виробництво-переробка-торгівля», а й оптимізувати співвідношення цих ланок у кінцевій ціні

продукту, забезпечивши тим самим прибутковість кожної ланки, максимально наблизивши її до витрачених коштів на даний процес. Необхідні також значні капіталовкладення для створення логістичної інформаційної інфраструктури, умов для доведення продукції до кінцевого споживача з найменшими витратами [6].

Враховуючи зарубіжний досвід вважається доцільним створити на національному рівні самостійні інформаційно-консалтингові центри, які на професійній основі могли б надавати послуги багатьом регіональним оптовим продовольчим ринкам і розподільчим центрам продовольства. Водночас великі міжрегіональні оптові продовольчі ринки могли б створювати власні інформаційно-консалтингові служби та користуватися їхніми послугами, а також розглядати як можливий напрямок розвиток ІС-електронної торгівлі.

Сучасні інформаційні технології є необхідною умовою ефективного функціонування системи електронної торгівлі, на основі яких створюються доступні для учасників системи бази даних про попит і пропозицію, кон'юнктуру ринку та цін на товари. За наявності таких даних неможливі довільна зміна ціни товарів і нелегальне маніпулювання звітністю на користь тіньового ринку [7].

Тому система електронної торгівлі, як інструмент формування цивілізованого ринку, успішно застосовується у багатьох державах світу, а найбільш активно й ефективно між оптовими продовольчими ринками Франції, Німеччини, Польщі та інших країн, що є учасниками Всесвітнього Союзу оптових ринків.

Впровадження електронної торгівлі між регіональними ринками України вимагає створення на національному рівні відповідної структури, яка б координувала і регулювала цю роботу на основі інформаційного обміну між регіональними ринками про стан цін і наявні обсяги продовольства для прийняття рішення про міжрегіональний товарообмін.

Необхідність створення електронного торгового майданчика для

організації оптової торгівлі продовольчими товарами між регіонами зумовлена, насамперед, завданнями, які ця система повинна виконувати. Основними завданнями системи електронної торгівлі продовольчими товарами є: організація процесів пошуку партнерів для укладання договорів між учасниками торгівлі та проведення розрахунків у більш оперативному режимі; створення умов для розвитку ринкової конкуренції та механізму саморегулювання агропродовольчого ринку з метою стабілізації цін; забезпечення відкритості та публічності процесів проведення торгів при закупівлях продукції для державних потреб.

Електронна торгівля агропродовольчими товарами передбачає удосконалення роботи підприємств та організацій за рахунок встановлення більш тісних взаємовідносин із клієнтами у проведенні маркетингових досліджень. Вона істотно впливає на ефективність роботи підприємств оптової торгівлі та системи руху товару, дає змогу скоротити терміни поставок продукції, знизити витрати і підвищити якість послуг, що надаються.

Сучасні інформаційні технології дозволяють повністю використовувати переваги електронної торгівлі, сприяють зниженню трансакційних витрат у системі товароруху, вдосконалення сервісу і прискоренню окупності інвестицій, що спрямовуються на розвиток продовольчого ринку та впровадження нових технологій [8].

З огляду на це нами пропонується механізм взаємодії всіх учасників процесу електронної торгівлі на основі створення та функціонування національного електронного торговельного майданчика (ЕТМ) з реалізації сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства. Створення такого майданчика Мінагрополітики України спільно з галузевими спілками й асоціаціями для організації електронної торгівлі підвищить ефективність товароруху на продовольчому ринку, створить передумови для широкого використання інформаційно-

комунікаційних технологій у процесі взаємодії федеральних і регіональних органів державної влади та господарюючих суб'єктів.

Основними цілями створення національного ЕТМ є: налагодження ефективної системи збуту сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства; вирівнювання і стабілізація цін на сільськогосподарську продукцію, сировину та продовольство в різних регіонах; розвиток ефективних міжрегіональних продовольчих зв'язків і забезпечення продовольчої безпеки.

ЕТМ забезпечує вихід учасників системи на міжрегіональні поставки продовольчих товарів, сприяє збільшенню надходжень до державного бюджету за рахунок прозорості угод і доступу до цієї інформації великої кількості споживачів продукції та товаровиробників. Важливим завданням електронного торговельного майданчика є упорядкування закупівель продовольства для державних потреб. У сукупності це сприяє ефективному постачанню населення регіонів-учасників системи електронної торгівлі якісними продовольчими товарами. Торговий майданчик, який створено на основі сучасних інформаційних технологій, дає можливість реалізовувати ефективні технології в системі оптової торгівлі.

Торгувати на електронній торговій платформі надається дозвіл тільки оптовикам, офіційно зареєстрованим у реєстрі, які здійснюють оптову торгівлю продовольчими товарами. Для оперативного використання інформації про стан товарних запасів на сертифікованих складах учасників системи електронної торгівлі доцільно запровадити єдину автоматизовану облікову систему, а для надання торгуючим суб'єктам транспортно-експедиторських послуг залучаються акредитовані транспортно-експедиційні компанії. З метою страхування партій товарів і зниження ризиків при здійсненні торгових угод, зокрема й при використанні сертифікованих торгових складів, до роботи на електронному торговельному майданчику залучаються страхові

компанії. Розрахунки оптових торговців із контрагентами та фінансування їх торговельної діяльності здійснюється фінансовим оператором торгового майданчика, що володіє необхідним для цього набором фінансово-банківських послуг [9].

Встановлено, що для розвитку електронної торгівлі важливо прийняти закон України «Про електронну торгівлю». Електронна торгівля дозволить прискорити процеси закупівель продовольства для державних потреб і значно зменшити витрати при проведенні конкурсів скоротити втрати і зловживання в цій сфері. Державні замовники мають бути забезпечені програмними засобами, необхідними для проведення електронної торгівлі. Економія бюджетних коштів після впровадження системи електронної торгівлі в основному можлива за рахунок розвитку конкуренції, скорочення транспортних витрат, оперативності реагування на зміну кон'юнктури ринку та більш ефективної організації руху товарних і фінансових потоків. Створення мережі регіональних інформаційних центрів дасть можливість державним і недержавним структурам повніше використовувати потенціал регіону та електронної торгівлі для просування своїх товарів на зовнішні ринки, забезпечуючи товаровиробникам і споживачам продукції постійний доступ до ринкової інформації, можливості використання високих інформаційних технологій у повсякденній роботі [10].

До складу електронного торговельного майданчика доцільно включити такі основні служби або базові компоненти: служба з оптової торгівлі продовольством; служба з надання учасникам ринку фінансово-банківських послуг; служба з надання інформаційно-аналітичних послуг.

Перехід до електронної торгівлі продовольчими товарами передбачає організацію документообігу в електронній формі між усіма учасниками торгового процесу, розвиток інформаційної та

телекомунікаційної інфраструктури, підключення до комп'ютерних мереж органів державної влади та саморегулюючих організацій, товаровиробників і споживачів, банківських і комерційних структур.

Висновки. Отже, важливим завданням державних інститутів регулювання економічних відносин на агропродовольчому ринку є створення інформаційної служби з метою забезпечення необхідних умов для зниження витрат у системі товароруку для всіх учасників ринку, а також формування правил гри для ефективної роботи ринкових інститутів регулювання. Закордонний досвід застосування механізмів державного регулювання та саморегулювання у цій сфері переконує, що тут закладено суттєві резерви підвищення конкурентоспроможності продукції. Ефективність створення і функціонування інформаційно-аналітичних служб великою мірою залежить від раціонального поєднання методів державного регулювання та саморегулювання, їх відповідності характеру і специфіці розвитку ринкових відносин.

З метою сприяння розвитку інформаційно-консультаційних груп на рівні регіонів необхідно забезпечити виконання таких завдань: формування інформаційної інфраструктури товаропровідної мережі; прогнозування впровадження нових технологій у процесі руху товару; розробка законодавчої та нормативної бази, що стимулює учасників інформаційної ланцюга до більш раціонального використання своїх ресурсів, оптимізації логістичних процесів; опрацювання рекомендацій щодо оптимальних схем руху товару в регіоні та за його межами; розробка методичних рекомендацій та створення в системі товарних ринків інформаційно-аналітичних структур, що спеціалізуються на інформаційній та консультаційній підтримці на ринку продовольства.

Список використаних джерел

1. Романов С. А. Сільськогосподарська дорадча служба як суб'єкт господарювання. *Право і суспільство*. 2012. № 4. С. 68-72.
2. Ільків Л. А., Дзюба А. О. Дорадництво як один із найважливіших чинників підвищення ефективності аграрного виробництва. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2013. Вип. 181(2). С. 142-145.
3. Сокол Л. М. Дорадництво у забезпеченні сталого розвитку агросфери. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2015. Вип. 211(1). С. 162-170.
4. Ібатуллин М. І., Свиноус І. В. Організаційні підходи до формування системи цінового моніторингу на ринку продукції свинарства. *Наука й економіка*. 2016. Вип. 2. С. 61-67
5. Багорка М. О., Білоткач І. А. Особливості моніторингу процесів формування попиту й стимулювання збуту на продовольчому ринку. *Агросвіт*. 2009. №6. С. 5-10.
6. Шпикуляк О. Г., Воскобійник Ю. П. Ціновий моніторинг у регулюванні аграрного ринку. *Економічні науки. Серія: Облік і фінанси*. 2009. Вип. 6(1). С. 354-363.
7. Синявська О. А. Електронна торгівля в Україні: тенденції та перспективи розвитку. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2019. Вип. 9. С. 126-132.
8. Новицький А., Позняков С. Сутність та зміст поняття «електронна торгівля». *Правова інформатика*. 2007. № 1. С. 7-13.
9. Сак Т. В., Ховхалюк Д. О. Електронна торгівля в Україні: стан, тенденції, перспективи розвитку. *Маркетинг і цифрові технології*. 2020. Т. 4, № 3. С. 73-85.
10. Боковець В. В., Давидюк Л. П. Електронна торгівля і її значення для розвитку бізнесу. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2021. № 1. С. 210-213.

References

1. Romanov, S. A. (2012). Agricultural advisory service as a business entity. *Law and society*, 4, 68-72.
2. Ilkiv, L. A., Dziuba, A. O. (2013). Consulting as one of the most important factors in increasing the efficiency of agricultural production. *Scientific Bulletin of the National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine. Series: Economics, agricultural management, business*, 181(2), 142-145.
3. Sokol, L. M. (2015). Consulting in ensuring sustainable development of the agricultural sector. *Scientific Bulletin of the National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine. Series: Economics, agricultural management, business*, 211(1), 162-170.
4. Ibatullin, M.I., Svinous, I.V. (2016). Organizational approaches to the formation of a price monitoring system on the market of pig farming products. *Science and economy*, 2, 61-67.
5. Bahorka, M. O., Bilotkach, I. A. (2009). Peculiarities of monitoring the processes of demand formation and sales stimulation in the food market. *Agroworld*, 6, 5-10.
6. Shpykuliak, O. H., Voskobiinyk, Yu. P. (2009). Price monitoring in the regulation of the agricultural market. *Economic sciences. Series: Accounting and finance*, 6(1), 354-363.
7. Syniavska, O. A. (2019). Electronic trade in Ukraine: trends and development prospects. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International relations. Economy. Local studies. Tourism*, 9, 126-132.
8. Novytskyi, A., Pozniakov, S. (2007). The essence and meaning of the concept of "electronic trade". *Legal informatics*, 1, 7-13.
9. Sak, T.V., Khovkhaliuk, D.O. (2020). Electronic trade in Ukraine: state, trends, development prospects. *Marketing and digital technologies*, 4(3), 73-85.
10. Bokovets, V. V., Davydiuk, L. P. (2021). Electronic trade and its significance for business development. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Series: Economic sciences*, 1, 210-213.

ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.31388/2519-884X-121-127

УДК 379.85:2:338.48

Луговий Б. В., к.і.н., доц.,
завідувач кафедри гуманітарної освіти і туризму
Герасимів З. М., к.геогр.н.,
доцент кафедри гуманітарної освіти і туризму
Соловей І. С., к.е.н.,
ст. викл. кафедри гуманітарної освіти і туризму

Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування
України «Бережанський агротехнічний інститут»

РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ ЯК ВАГОМИЙ ЧИННИК СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ГРОМАД

Анотація. В статті висвітлено комплексний підхід до вивчення релігійного туризму в Тернопільській області. Проаналізовано історичні особливості становлення та сучасний стан релігійного туризму Тернопільської області. Виявлено проблемні аспекти розвитку релігійного туризму на теренах тернопільського краю. Запропоновано стратегічні напрями розвитку релігійного туризму в області.

Ключові слова. Релігійний туризм, сакральні пам'ятки, турист, громада, соціально-економічний розвиток.

JEL code classification L 83, R 22

Bohdan Luhovyi, PhD (History), Associate Professor,
Head of the Department of Humanities Education and Tourism
Zoryana Gerasymiv, PhD (Geographical Sciences), Associate Professor,
Associated Professor of the Department of Humanities Education and Tourism,
Iryna Solovei, PhD (Economic), Senior Lecturer,
Senior Lecturer of the Department of «Humanitarian education and tourism»
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
“Berezhany Agrotechnical Institute”

RELIGIOUS TOURISM AS AN IMPORTANT FACTOR IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COMMUNITIES

Annotation. The article highlights a complex approach to the study of the religious tourism in the Ternopil region. The historical features of the formation and the current state of the religious tourism in the Ternopil region are analyzed. Problematic aspects of the development of the religious tourism in Ternopil region were identified. Strategic directions for the development of the religious tourism in the region are proposed.

In order to achieve a new high-quality level of the religious tourism in the region, it is necessary to work in the following strategic directions: ensuring innovative project development of the region's religious-tourist industry thanks to the development of a network of the religious-tourist routes with their appropriate signage and marking; development of the religious and tourist infrastructure due to the increase in the dynamics of the tourist flow, the increase in the number of operating institutions and those employed in this field, the increase in revenues to the budget; the growth of the image of Ternopil Oblast on the domestic and foreign tourist markets through the formation of a comprehensive tourism product, holding press tours for media and business representatives; a rational combination of religious and educational tourist objects within the framework of one tour; formation and further development of the religious-tourist destinations as objects of the local tourism industry; development of the tourism industry in general in the region and active stimulation of the investment attraction.

Key words. Religious tourism, sacred monuments, tourist, community, socio-economic development.

Актуальність теми. Західна Україна є тим регіоном, де активно співіснували західне і східне християнство, латинська та візантійська культури, де збереглися численні сакральні споруди католицизму, православ'я, іудаїзму, вірменської церкви, пізнання яких має не лише туристично-пізнавальне, а перш за все – екуменічно-гуманістичне значення. Тернопільська область має різнопланову туристично-ресурсну базу, яка використовується не в повній мірі. Основною причиною цього є складна економічна ситуація в Україні, воєнний стан, зменшення інвестиційного потоку, інфляція, незахищеність бізнесу та ін. Запорукою вдалого соціально-економічного розвитку новоутворених громад є раціональне використання потенціалу території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті проаналізовано основні наукові праці щодо розвитку релігійного туризму в Україні таких дослідників: Т. Божук, О. Бордун, Ю. Городиського, Ю. Зеленюка, І. Клюса, О. Любіцевої, Д. Мошури, В. Патійчука, В. Федорченка та А. Чередниченка. Науковці Ю. Городиський, А. Манько та Ю. Масій у своїх статтях розкривали проблеми та перспективи розвитку релігійного туризму в Тернопільській області. Під час написання статті проаналізовано значну кількість інтернет-ресурсів, статистичні дані, інтерактивні карти, екскурсійні пропозиції та ін. Загалом, полікультурність та багатозначність проблеми потребує більш детального аналізу. Вивчення історіографії питання демонструє відсутність комплексного дослідження з цієї тематики, що і стало основною причиною обрання теми для дослідження.

Метою статті є всебічне дослідження релігійно-туристичної галузі Тернопільської області, аналіз ресурсної бази релігійного туризму, сакральних об'єктів, визначенні перспектив його розвитку.

Основні результати дослідження.

Тернопільська область, яка охоплює Східну Галичину та Південну Волинь, багата на пам'ятки фортифікаційної архітектури з XIV–XVII ст., унікальні дерев'яні церкви, храми доби ренесансу і бароко. Вагомою передумовою успішного розвитку туризму на терені Тернопільщини є велика концентрація пам'яток природи, культури, історії і архітектури. На державному обліку області перебуває 1315 пам'яток архітектури та містобудування, з яких 180 – національного значення; 1937 – історії і мистецтва; близько 1,5 тис. – археології. В області діє три архітектурні заповідники: Державний історико-архітектурний у м. Бережани, Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник та Національний заповідник «Замки Тернопілля» [10]. Туристично-рекреаційний потенціал області нараховує 308 пам'яток природи, 18 парків – пам'яток садового мистецтва, 89 заказників, понад 4000 пам'яток історії, археології та архітектури, 2 державні та 1 національний історико-архітектурні заповідники, 200 тис. га ландшафтних територій [3, с. 72].

Вагому частину культурної спадщини становлять сакральні об'єкти, які щоразу більше приваблюють до себе туристів та паломників.

Сакральна спадщина Тернопільщини формувалася в процесі історичного розвитку краю та є відображенням політичної історії, полікультурних процесів XIV – першої половини XX ст. Після 1349 р. Галицько-Волинське князівство припинило існування, а дві сусідні держави Королівство Польське та Велике князівство Литовське розпочинають боротьбу за його спадок. Після Люблінської унії 1569 р. вся територія Тернопільщини опинилася під владою Речі Посполитої, яка проіснувала до 1772 р., коли вперше була поділена сусідніми імперіями. Територія нашого краю відійшла до імперії Габсбургів та стала

складовою Королівства Галичини та Лодомерії. У 1793 р. північні частина Тернопільщини за другим поділом передана Російській імперії. У 1918 р. відновлено незалежність Польщі і західноукраїнські землі знову, всупереч прагненням і боротьбі галичан, увійшли до її складу. Відповідно ці регіони зазнали впливу тих держав, до яких вони відійшли. Це стосується і релігії, адже кожна влада насаджувала свою: Річ Посполита, Австро-Угорська імперія, Польська республіка – католицизм, Російська імперія – православ'я. Також в краї успішно діяла Українська Греко-Католицька церква, що постала в результаті Берестейської унії 1596 р.

За ці шість століть на території сучасної Тернопільської області постала ціла низка святинь, що представляли ці течії християнства. Саме вони на сьогоднішній день формують основу сучасної сакральної спадщини. Ці храми всупереч політичним перипетіям відображали та акумулювали духовні цінності українського народу.

До найдавніших греко-католицьких храмів належать церкви Святих верховних апостолів Петра і Павла в с. Урмань, Воздвиження Чесного Хреста Господнього в Копичинцях, Успіння Пресвятої Богородиці в с. Кошилівці, Святого Архістратиґа Михаїла в с. Колодне, Зіслання Святого Духа в Конюхах, Введення в храм Богородиці в Щепанові, Пресвятої Трійці в с. Заболотіка, Вознесіння Господнього та Успіння Пресвятої Богородиці Чорткові. Об'єднуючу роль виконує Катедра УГКЦ – Домініканський костел, зведений у 1749–1779 рр. Цікавою є церква Пресвятої Трійці у Бережанах (1768 р. п.), де зберігається чудотворний образ Бережанської Матері Божої та фрагмент мощів Іоанна Хрестителя у Троїцькому соборі м. Бережан [2].

«Центр дослідження духовної культури Тернопілля» при істричному факультеті ТНПУ ім. В. Гнатюка розробив карту «Культурні пам'ятки Тернопілля». Аналізуючи її можна зробити висновок про назвучайну насиченість пам'ятками

сакральної архітектури як загально відомими духовними центрами в Зарваниці, Почаєві, так і менш відомими місцевими пам'ятками різних конфесій.

Марійський духовний центр знаходиться у с. Зарваниця і має статус всесвітнього Марійського відпустового центру. Відпустове значення цей монастир отримав у 1867 р. від Папи Римського Пія ІХ, що надав образу Зарваницької Богородиці відпустовий привілей. Сьогодні Зарваниця належить до шести найбільших паломницьких місць католицької церкви, а тутешній Марійський духовний центр внесено до списку п'ятнадцяти найважливіших святинь католицького світу, пов'язаних з явленнями Діви Марії. Зарваницької чудотворної ікони Божої Матері із церкви Святої Трійці с. Зарваниця Тернопільського району, коронованої у 1867 р. за численні зцілення.

Непересічним об'єктом релігійного туризму на Тернопіллі є Музейно-меморіальний комплекс «Рідна хата» Патріарха Йосифа Сліпого у с. Заздрість, основою якого стало родинне обістя Коберницьких-Сліпих. Хату Блаженнішого приведено у її автентичний вигляд 1860–70-хх років. Також збереглися возівня та криниця. В др.п. 1990-х рр. споруджено новий будинок музейного комплексу із меморіальною каплицею, залами із музейними експозиціями про нележку життєву стежу Й. Сліпого.

Православні храми також численно представлені на Тернопіллі. Найдавнішою культовою спорудою області історики вважають церкву Св. Миколая у с. Збручанське. Побудована у XII–XIV ст. як оборонна церква. Храм Вознесіння Христового (1530 р.) побудований у Вишнівці Збарязького району за часів князювання Івана Вишневецького. Церкву Воздвиження Чесного Хреста (Надставну) у Тернополі споруджено на початку XVI ст. на фундаменті ще давнішого храму і тому вона вважається найдавнішою в місті. Подільська архітектурна школа XVII ст. в Тернополі представлена церквою Різдва Христового, вперше про яку згадується у грамоті короля Сигізмунда-Авґуста від 6

липня 1566 р. У храмі знаходиться чудотворна ікона Тернопільської Божої Матері. Спасо-Преображенську церкву у Збаражі пов'язують із іменем Богдана Хмельницького, який під час облоги міста у 1649 р. відвідав її, а за свідченням Пилипа Орлика, у Спаському монастирі бував гетьман Іван Мазепа. Варта уваги церква Святого Миколая у Бережанах, що належить до найдавніших дерев'яних храмів краю.

Ще одним осердям сучасного релігійно-паломницького руху в Тернопільському краї є Свято-Успенська Почаївська лавра, православний чоловічий монастир у Почаєві (Кременецький район) Української православної церкви зі статусом лаври. Найбільша православна святиня Волині і друга (після Києво-Печерської лаври) – України. За однією з легенд, монастир заснували ченці Києво-Печерського монастиря, які втекли в ці краї від татар 1240 р. [7, с. 185]. Святиня відома численними зціленнями, тут зберігаються мощі Преподобного Іова Почаївського та Преподобного Афілохія – (ченця-цілителя) у Печерній церкві Свято-Успенської Почаївської Лаври.

Діяльність римо-католицької церкви відображена сакральних пам'ятках. Костел св. Вацлава у Баворові (1745–1747) збудовано коштом місцевих власників родини Баковських. Костел Воздвиження Святого Хреста (1765) в с. Буданів зведено, перебудовуючи західне крило замку за рішенням Потоцьких.

Збаразький бароковий костел св. Антонія (1746–1755) збудовано за проектом архітектора Й. Ганца (Сілезія) коштом Потоцьких на місці костельно-монастирського комплексу оо. бернардинів, знищеного турками. Костел Пресвятої Трійці у Микулинцях (1761–1779) зведений на місці попередника.

Однак, найдавніші костели збереглися на Бережанщині. Парафіяльний костел Різдва Пресвятої Діви Марії споруджено у Бережанах коштом родини Сенявських 1600–1620 рр. Чітко прослідковуються риси оборонної архітектури. У 1924 р. датується перша згадка про цей костел під титулом свв.

Апп. Петра і Павла. Ще один костел Внебовзяття Пресвятої Діви Марії зведено коштом Катерини Сенявської у 1624–1638 в с. Біще. Це оборонна культова споруда. Головний вівтар костелу містив привезений Олександром Синявським з Риму образ Матері Божої з Дитятком. Найдавнішим костелом Бережанщини і Тернопільщини є Замковий костел Святої Трійці, що розміщений на території Комплексу замку Синявських. Щодо часу зведення побутує дві дати: 1525 та 1551 р. Деякий час був протестантським храмом. Костел став усипальницею представників родини Синявських, надгробки для яких виконували Герман Гутте, Генріх Горст та Йоган Пфістер [5]. Останній є автором мистецького оформлення костелу Різдва Пресвятої Діви Марії в Бережанах та костелу Внебовзяття Пресвятої Діви Марії в с. Біще.

Ще одним цікавим об'єктом паломницького туризму католиків може стати у Язлівці гробниця Марцеліни Даровської – однієї із засновниць у Римі згромадження Сестер Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії, що займалась відродженням родин та вихованням жінок. У 1863 році Марцеліна Даровська стала засновницею та першою настоятелькою монастиря сестер-непорочниць у будівлі Язловецького палацу.

Загалом Галичина вирізняється великою концентрацією єврейських пам'яток також, адже представники цього народу завжди проживали на території України. Центром життя іудеїв у будь-якому місті була синагога, де здійснювалися богослужіння, відбувалися загальні збори громади, різноманітні урочисті події та ін. На Тернопіллі також налічується ціла низка цікавих єврейських сакральних пам'яток. Бережани, як полікультурне місто, зберегли декілька пам'яток єврейського народу: руїни великої синагоги (1718 р.), єврейський «Народний дім», територія гетто, кіркут – єврейський цвинтар. Наймолодша синагога, зведена у 1930 р., збереглася Козові, що після Другої світової війни використовувалася як кінотеатр.

Найбільший єврейський цвинтар розміщується у містечку Підгайці. Синагога у Збаражі добре збережена завдяки постійному використанню споруди як приміщення місцевого спиртзаводу. Із вісімнадцяти синагог Кременця збереглася лише одна, яка зараз використовується як автовокзал. Цікавою пам'яткою іудейської сакральної спадщини є синагога у Гусятині, що зведена в другій половині XIX століття із залишків замку, тому є поєднанням елементів оборонної архітектури та мавританського стилю. Синагога у Копичинцях завдяки пристосуванню будівлі як вокзалу зовні добре збережена. У Чорткові збереглися дві синагоги: стара, що вирізняється приналежністю до споруд оборонного типу, та нова, що зберегла зовнішній декор. Також у місті є два єврейські кладовища та окремо могила засновника Чортківської хасидської династії Давида Мойші Фрідмана – єдина, що залишилася від найстаршого цвинтаря. В не найкращому стані зараз перебувають синагоги в Буданові та Гримайлові.

Ще одним народом, який компактно та масово оселявся у західноукраїнських містах в кінці XVI – на початку XVII ст., стали вірмени. Цей міграційний процес посилила турецька окупація Поділля в 1672–1699 рр. та утиски турками вірмен. Останні масово переселялися на територію Руського воєводства Речі Посполитої. Вірмени оселялися у містах і містечках. Досить значний відсоток серед них становили купці та ремісники [11]. У деяких містах поступово формувалися цілі вірменські квартали, як наприклад у Бережанах. Вперше вірменські купці згадуються тут у 1686 р. Тодішній власник міста Адам Миколай Сенявський виділив представникам цієї національності територію у західній частині міста, де згодом постав цілий вірменський квартал.

Наприкінці XVII ст. вірменській громаді належало близько 200 будинків, був свій староста, судочинство за вірменським правом, дерев'яна церква 1710 р. побудови, вірменська школа і братства. Вірменські купці сприяли

розвитку міста як значному осередку торгівлі та ремесла.

На території Тернопільської області збереглися дві сакральні об'єкти цього народу. Перша – це Комплекс споруд вірменської церкви у м. Бережани, що є пам'яткою місцевого значення (охорон. № 82) по вул. Вірменська, 6. Будівництво церкви розпочалося з ініціативи тодішнього настоятеля Деодата Горбача у 1746 р. і тривало до 1764 р. Церква побудована в стилі бароко, з тесаного каменю, прямокутна в плані, з хрещатим склепінням. Інтер'єр церкви прикрашали ліплені барельєфи, настінні розписи, кам'яна різьба. У храмі було три вівтаря: Св. Григорія – на честь старого храму, св. Анни і головний – Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії, від якого церква отримала назву. Сьогодні в офіційних документах храм значиться як Св. Григорія.

Територія храму із сходу окреслена кам'яним муром, в який вмурована трьохаркадна дзвіниця, що також слугувала і брамою. Церква була центральним храмом для вірменської общини Бережан, а також вірменських громад із навколишніх повітів: Бережанського, Збаразького, Зборівського, Підгаєцького, Рогатинського, Скалатського, Тернопільського та Теремовлянського [6]. До життя храм повертається завдяки Державному історико-архітектурному заповіднику у м. Бережани, в якого пам'ятка перебуває на балансі, та релігійній громаді «Вірменська апостольська церква» у м. Тернополі.

Другим збереженим вірменським храмом на Тернопіллі є церква святого Миколая Чудотворця у Язлівці Бучацької ОТГ. Будівництво храму датується 1551 р. У XVII ст. храм мав статус катедрального вірменського собору. Період розквіту завершився через турецькі війни в кінці XVII ст., під час яких османи захопили місто. Вірмени з метою уникнення знищення перебралися до Львова. У 1801 р. храм передано українській громаді містечка. Сьогодні це парафіяльний храм УГКЦ. Вхідний портал зберіг написи вірменською мовою [4].

Туристична галузь Тернопільщини сьогодні є яскраво диференційованою, оскільки на її території представлено низку видів туризму та жоден із них не є доміантним. В «Стратегії розвитку Тернопільської області на 2021–2027 роки» визначено пріоритетні види туризму, які історично сформувались у нашому регіоні: культурно-пізнавальний, пригодницький (активний), релігійно-паломницький, фестивально-подієвий, оздоровчо-відпочинковий. Однак, вони й надалі потребують подальшого комплексного розвитку. Така туристична спеціалізація зумовлена тим, що Тернопільщина посідає перше місце в Україні за кількістю середньовічних замків та оборонних споруд. П'ята частина всіх пам'яток природи України – печери і водоспади, знаходяться на також Тернопіллі і т.д.

Успішний розвиток релігійного туризму на Тернопіллі повинен мати за основу найбільш раціональне використання локально-територіальних природних умов, духовно-матеріальних ресурсів та сакральних пам'яток краю. Для досягнення цього потрібна стала співпраця бізнесу, громадськості, влади та релігійних об'єднань щодо розвитку основних релігійно-паломницьких туристичних дестинацій краю, формування туристичних кластерів, які б працювали у сфері релігійного туризму, створення та популяризація ексклюзивних релігійно-туристичних продуктів та розвиток територіальних громад.

Висновки. Тернопілька область – край багатий на пам'ятки культурної

спадщини, вагому частину яких становлять релігійно-сакральні об'єкти: духовні центри, давні культові кам'яні та дерев'яні храми, цілющі джерела, чудотворні ікони. Сакральна спадщина нашого краю багатоманітна та представляє різні течії християнства, а також і єврейські пам'ятки. Все це формує потужну основу для успішного розвитку релігійного туризму.

Для досягнення нового якісного рівня релігійного туризму в регіоні необхідно працювати у таких стратегічних напрямках: забезпечення інноваційно-проектного розвитку релігійно-туристичної індустрії області завдяки розробці мережі релігійно-туристичних маршрутів з відповідним їх знакуванню та маркуванню; розбудова релігійно-туристичної інфраструктури через збільшення динаміки туристичного потоку, зростання кількості діючих закладів та зайнятих в цій галузі, зріст надходжень до бюджету; зростання іміджу Тернопільщини на внутрішньому та зовнішньому туристичному ринках через формування комплексного турпродукту, проведення престурів для представників ЗМІ та бізнесу; раціональне поєднання релігійних та пізнавальних туристичних об'єктів в рамках одного туру; формування та подальший розвиток релігійно-туристичних дестинацій як об'єктів локальної туристичної індустрії; розвиток туристичної індустрії загалом в регіоні та активне стимулювання залучення інвестицій.

Список використаних джерел

1. Божук Т.І. Дослідження релігійних об'єктів для потреб туризму (методичні аспекти). *Географія та туризм*. 2010. Вип. 9. С. 34–38.
2. Гаюк І. Вірмени. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&i21dbn=eiu&p21dbn=eiu&s21stn=1&s21ref=10&s21fmt=eiu_all&c21com=s&s21cnr=20&s21p01=0&s21p02=0&s21p03=trn=&s21colorterms=0&s21str=1.14.%202 (дата звернення 12.11.2022).
3. Інфраструктура регіонів України. Пріоритети модернізації. Аналітичне дослідження. Київ, 2017. 108 с.
4. Історії язловецьких вірменів. URL: <https://te.20minut.ua/Podorozhi/istoriyi-yazlovetskih-vmreniv-167538.html> (дата звернення 20.11.2022).
5. Каплиця Св. Трійці. URL: <http://www.diaz.org.ua/index.php/ua/pam-iatky-arkhitektury-zapovidnyka/pam-iatnyky-natsionalnoho-znachennia/30-kaplytsia-sv-triitsi>. (дата звернення 16.11.2022).
6. Комплекс споруд Вірменської церкви, 1764 р. URL: <http://www.diaz.org.ua/index.php/ua/pam-iatky-arkhitektury-zapovidnyka/pam-iatky-mistsevoho-znachennia/28-kompleks-sporud-vmrenskoi-tserkvy-1764-r> (дата звернення 18.11.2022).

7. Луговий Б. Пізнавальний туризм: сучасний стан та перспективи розвитку на прикладі пам'яток культурної спадщини Тернопільщини. *Сучасні тенденції розвитку освіти й науки : проблеми та перспективи*. Кельце, 2021. Вип. 9, т. 1. С.181–186.

8. Мусій Ю., Манько А. Проблеми та перспективи розвитку релігійного туризму в Тернопільській області. *Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід*. Матеріали ювілейної X міжнародної наукової конференції. Львів, 2016. 476 с.

9. Паломницький тур в Почаївську Лавру і до Джерела Праведної Анни. URL: <https://tourbaza.com/tour/palomnicko-ekskursijnij-tur-v-pochaiv> (дата звернення 20.11.2022).

10. Пам'ятки Тернопільської області: 20 цікавих місць. URL: https://ua.igotoworld.com/ua/article/1209_dostoprimechatelnosti-ternopolskoi-oblasti-interesnyh-mest.htm (дата звернення 18.11.2022).

11. Патійчук В. О. Теоретичне обґрунтування факторів розвитку релігійно-паломницького туризму. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2018. № 3 (376) : Географічні науки. С. 3–12.

12. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2021 рік. URL: http://www.te.ukrstat.gov.ua/files/Bul/ks_z1_2021.pdf (дата звернення 22.11.2022).

13. Стратегія розвитку Тернопільської області на 2021–2027 роки та план заходів з її реалізації у 2022–2023 роках. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/strategiya-rozvytku-ternopilskoyi-oblasti-na-2021-2027-roky.pdf> (дата звернення 20.11.2022).

14. Череди́ченко А.О. Розвиток релігійного туризму як шлях до відновлення туристичної галузі в умовах соціально-економічної кризи. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. № 58. С. 226–232. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/cherednychenko3.htm (дата звернення 22.11.2022).

References

1. Bozhuk T.I. Doslidzhennya relihiynykh ob'yektiv dlya potreb turyzmu (metodychni aspekty). *Neohrafiya ta turyzm*. 2010. Vyp. 9. S. 34–38.

2. Hayuk I. Virmeny. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&i21dbn=eiu&p21dbn=eiu&s21stn=1&s21ref=10&s21fmt=eiu_all&c21com=s&s21cnr=20&s21p0=1=0&s21p02=0&s21p03=trn=&s21colorterms=0&s21str=1.14.%202 (accessed 12.11.2022).

3. Infrastruktura rehioniv Ukrainy. Priorityty modernizatsiyi. Analitychne doslidzhennya. Kyiv, 2017. 108 s.

4. Istoriyi yazlovets'kykh virmeniv. URL: <https://te.20minut.ua/Podorozhi/istoriyi-yazlovetskih-virmeniv-167538.html> (accessed 20.11.2022).

5. Kaplytsya Sv. Triytsi. URL: <http://www.diaz.org.ua/index.php/ua/pam-iatky-arkhitektury-zapovidnyka/pam-iatnyky-natsionalnoho-znachennia/30-kaplytsia-sv-triitsi> (accessed 16.11.2022).

6. Kompleks sporud Virmens'koyi tserkvy, 1764 r. URL: <http://www.diaz.org.ua/index.php/ua/pam-iatky-arkhitektury-zapovidnyka/pam-iatky-mistsevoho-znachennia/28-kompleks-sporud-virmenskoj-tserkvy-1764-r> (accessed 18.11.2022).

7. Luhovyy B. Piznaval'nyy turyzm: suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku na prykladi pam'yatok kul'turnoyi spadshchyny Ternopil'shchyny. *Suchasni tendentsiyi rozvytku osvity u nauky : problemy ta perspektyvy*. Kyel'tse, 2021. Vyp. 9. Tom 1. S.181–186.

8. Musiy YU., Man'ko A. Problemy ta perspektyvy rozvytku relihiynoho turyzmu v Ternopil's'kiy oblasti. *Neohrafiya, ekonomika i turyzm: natsional'nyy ta mizhnarodnyy dosvid*. Materialy yuvileynoyi X mizhnarodnoyi naukoyi konferentsiyi. L'viv, 2016. 476 s.

9. Palomnyts'kyu tur v Pochayivs'ku Lavru i do Dzherela Pravednoyi Anny. URL: <https://tourbaza.com/tour/palomnicko-ekskursijnij-tur-v-pochaiv> (accessed 20.11.2022).

10. Pam'yatky Ternopil's'koyi oblasti: 20 tsikavykh mist's'. URL: https://ua.igotoworld.com/ua/article/1209_dostoprimechatelnosti-ternopolskoi-oblasti-interesnyh-mest.htm (accessed 18.11.2022).

11. Patyuchuk V. O. Teoretychne obgruntuвання faktoriv rozvytku relihiyno-palomnyts'koho turyzmu. *Naukovyy visnyk Shkhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky*. 2018. № 3 (376). S. 3–12.

12. Statystychnyy shchorichnyk Ternopil's'koyi oblasti za 2021 rik. URL: http://www.te.ukrstat.gov.ua/files/Bul/ks_z1_2021.pdf (accessed 22.11.2022).

13. Stratehiya rozvytku Ternopil's'koyi oblasti na 2021–2027 roky ta plan zakhodiv z yiyi realizatsiyi u 2022–2023 rokakh. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/strategiya-rozvytku-ternopilskoyi-oblasti-na-2021-2027-roky.pdf> (accessed 20.11.2022).

14. Cherednychenko A.O. Rozvytok relihiynoho turyzmu yak shlyakh do vidnovlennya turystychnoyi haluzi v umovakh sotsial'no-ekonomichnoyi kryzy. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*. 2017. № 58. С. 226–232. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/cherednychenko3.htm (accessed 22.11.2022).

УДК 332.02; DOI: 10.31388/2519-884X-128-135

*Островська Н.Д., к.пед.н. доц.,
кафедри гуманітарної освіти і туризму
Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і
природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»*

*Луговий Б.В., к.і.н., доц.,
завідувач кафедри гуманітарної освіти і туризму
Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і
природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»*

ОРИЕНТИРИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ

Анотація. У статті актуалізовано проблематику розвитку зеленого туризму в Україні, особливо в частині стимулювання поступу малого підприємництва на сільських територіях, що важливо у сенсі подолання їх депресивності, а також ефективізації місцевого економічного розвитку. Також показано, що розвиток зеленого туризму може стати інструментом активізації транскордонної співпраці України, зокрема з такими сусідами по Карпатському регіону, як Польща та Румунія. Ідентифіковано та охарактеризовано чинники, які перешкоджають розвитку зеленого туризму в Україні, причому в двох аспектах: класичні, які були типові для цього виду діяльності до війни, та які актуалізувалися під час повномасштабних воєнних дій. Визначено й охарактеризовано напрями і засоби державної політики реалізації потенціалу розвитку зеленого туризму в Україні. Обґрунтовано систему елементів ресурсного забезпечення функціонування та розвитку суб'єктів зеленого туризму України.

Ключові слова: туризм, зелений туризм, місцевий економічний розвиток, мале підприємництво, сільські території, інструменти активізації.

JEL code classification: L 83, R 22

*Nadia Ostrovska, PhD (Pedagogical), Associate Professor,
Department of Humanities Education and Tourism
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
“Berezhany Agrotechnical Institute”*

*Bohdan Luhovyi, PhD (History), Associate Professor,
Head of the Department of Humanities Education and Tourism
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
“Berezhany Agrotechnical Institute”*

GUIDELINES OF STATE POLICY FOR PROMOTING THE DEVELOPMENT OF GREEN TOURISM

Summary. The article updates the issues of the development of green tourism in Ukraine, especially in terms of stimulating the development of small businesses in rural areas, which is important in terms of overcoming their depression, as well as making local economic development more effective. The purpose of the study was to point out the problematic aspects of the functioning and development of green tourism in Ukraine and to justify the system of state policy measures to activate its development and support. It is shown that the development of green tourism can become a tool for intensifying cross-border cooperation of Ukraine, in particular with such neighbors in the Carpathian Region as Poland and Romania. The factors that hinder the development of green tourism in Ukraine have been identified and characterized, and in two aspects: classic ones that were typical for this type of activity before the war, and those that were actualized during full-scale military operations. The directions and means of the state policy of realizing the potential of the development of green tourism in Ukraine are defined and characterized. The system of elements of resource support for the functioning and development of green tourism entities of Ukraine is substantiated. It was concluded that the development of green tourism in Ukraine is an important factor in preserving the intellectual and human resources and overcoming the depression of rural areas, one of the important indicators of the effectiveness of local economic development. However, the parameters of its development are still insufficient and far from meeting the existing potential. Changing the situation and speeding up the development of green tourism require the improvement of state policy in this area, which should focus on the implementation of a set of regulatory instruments in the areas of:

1) improving the financial and resource provision of the population, entrepreneurs - beginners and active business entities; 2) improvement of the business environment in rural and remote areas.

Key words: tourism, green tourism, local economic development, small business, rural areas, activation tools.

Актуальність теми. Україна має гарні унікальні природно-кліматичні та територіальні особливості, які надають їй величезного потенціалу у сенсі розвитку всіх видів туризму, особливо зеленого. Однак, на нині, попри наявність багатьох позитивних тенденцій, параметри його розвитку все ще не достатні. Та це негативно й у аспекті не лише можливого покращення місцевого економічного розвитку, але й забезпечення зайнятості населення, особливо на сільських територіях, в умовах високого рівня їх депресивності, а також масової і внутрішньої, і особливо зовнішньої міграції українського населення. Відтак, розробка пропозицій відносно державної політики стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, у т. ч. зеленого туризму, є актуальною та вельми важливою.

Аналіз останніх досліджень. Проблемні аспекти, а також чинники і перспективи функціонування та розвитку підприємств туризму в сучасних складних умовах досліджуються у публікаціях Р. Лупака [5, с. 189-194; 2, с. 18-24], Т. Васильціва [6, с. 31-38; 7, с. 10-15], А. Димчука [8, с. 44-45], А. Орхіменка [9, с. 42-47] та ін. вітчизняних і зарубіжних науковців.

Прикладні інструменти державної політики підтримки та сприяння розвитку бізнесу, у т. ч. туристичного та в сфері зеленої економіки, досліджуються в публікаціях В. Волошина [1, с. 24-26], О. Іляш [3, с. 317-331], О. Власюка [4, с. 36-42] та інших науковців.

Формулювання мети статті. Вказати на проблемні аспекти функціонування і розвитку зеленого туризму в Україні та обґрунтувати систему заходів державної політики з активізації його розвитку та підтримки.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, зелений туризм являє собою подорожі, відпочинок та проживання в сільській місцевості або на територіях, які

є віддаленими від міських поселень з притаманними їм високим рівнем шуму, зайнятістю, бурхливим перебігом життя і всіх інших суспільних процесів. Власне, метою зеленого туризму є не стільки побачити видатні місця чи насолодитися пасивним відпочинком поблизу моря, як отримати насолоду від перебування відносно на одинці в середовищі природи, чистого повітря, здорової натуральної їжі (звідси друга назва зеленого туризму – екотуризм), гарних пейзажів та максимально віддалитися від негативних аспектів цивілізації.

Попри те, що основними формами зеленого туризму є активний туризм (походи й поїздки в гори, різного роду сплави на річках, інші такого типу активності), культурні та етнічні поїздки, відвідування заповідників та ландшафтних парків, риболовля і полювання, зелений туризм асоціюється з малим туристичним підприємництвом, яке відбувається на сільських територіях. Власне, саме тому цей вид економічної діяльності набув широкого розвитку на сільських територіях України, отримавши ще й таку назву, як «сільський зелений туризм» і це слід вважати вельми позитивним, адже активізація розвитку підприємництва у цьому виді діяльності сприяє подоланню депресивності багатьох сільських територій країни, коли частина населення знаходить для себе сферу зайнятості і отримує стабільний дохід, ефективно використовує власні житлові та інші помешкання, переваги свого краю проживання.

Розуміючи ці та інші можливості, а також потенціал місцевого економічного розвитку з використанням інструментарію зеленого туризму і супутніх до нього видів економічної діяльності, на вищих рівнях управління в Україні ведеться активна діяльність з його промоції та підтримки розвитку. Так, у 2020 р. Президент України активізував проєкт «Туристичні магніти», головним завданням якого стала

ідентифікація конкурентних переваг різних територій України задля подальшої промоції розвитку зеленого та інших видів туризму, включно з адаптацією менеджменту у цій сфері до стандартів ЄС.

Виходячи з того, що зелений туризм набув свого найбільшого розквіту й поширення саме на території українських Карпат, в Україні також створено Центр сталого туризму українських Карпат. Аналогічні структури були створені у Польщі та Румунії, що відкрило широкі перспективи для транскордонної і міждержавної співпраці в сфері розвитку

зеленого туризму. Причому така співпраця навіть інституціалізована. Йдеться про реалізацію положень Стратегії розвитку сталого туризму в Карпатському регіоні, яка була ухвалена ще у 2014 р. на спільній конференції представників України, Польщі, Румунії та інших країн Карпатського і Прикарпатського регіонів. У Верховній Раді України перебуває на стадії обговорення проект Закону України «Про сільський та зелений туризм».

Однак, подальшій активізації та розвитку зеленого туризму в Україні перешкоджає низка чинників (рис. 1).

Рис. 1. Чинники, які перешкоджають розвитку зеленого туризму в Україні (до повномасштабної війни)

Джерело: авторська розробка.

В основному вони зводяться до обмежених навичок населення в частині підприємницької діяльності, організації власної справи, пошуку та залучення під

такі цілі фінансово-інвестиційного, інтелектуально-кадрового та іншого ресурсу. Існує також і низка проблем та перешкод у сфері імплементації провідних

технологій організації туристичної діяльності, модернізації матеріально-технічної бази туризму тощо.

Разом із тим, повномасштабна війна, що розпочалася у лютому 2022 р., наклала свої додаткові труднощі і проблеми на

процеси функціонування й розвитку вітчизняних суб'єктів, які спеціалізуються та/чи планували розпочинати свою діяльність у сфері зеленого туризму (рис. 2).

Рис. 2. Найбільш актуальні виклики функціонування та розвитку суб'єктів зеленого туризму України в умовах війни

Джерело: авторська розробка.

Зокрема, найбільш актуальними викликами для вітчизняних суб'єктів господарювання в умовах війни стали: зниження купівельної спроможності населення і зменшення попиту на туристичні послуги, руйнування територій та їх інфраструктури, перебої з електропостачанням, а також зростання вартості паливно-мастильних матеріалів, що у сукупності призводить до зростання вартості подорожей і туристичних послуг на загал, обмеження фінансових та інвестиційних ресурсів і т. п.

У таких складних умовах політика держави, яка спрямовується на підтримку та стимулювання розвитку зеленого туризму, має враховувати не лише класичні перешкоди функціонування і

розвитку суб'єктів бізнесу в цій сфері, а й також виклики та ризики, всі ті негативні наслідки повномасштабної війни, яка має місце на сьогодні в Україні та впливає на всі бізнеси, без виключення, у т. ч. туристичний, навіть на теренах західних областей країни.

Враховуючи специфіку і зеленого туризму і розвитку малого підприємництва на сільських територіях, найбільш доречно сфокусувати державну політику в цій сфері за двома напрямками: (1) покращення системи фінансово-ресурсного забезпечення суб'єктів бізнесу та (2) покращення бізнес-середовища функціонування підприємницьких структур (рис. 3).

Рис. 3. Напрями та засоби державної політики реалізації потенціалу розвитку зеленого туризму в Україні

Джерело: авторська розробка.

Очевидно, що ключова перешкода створення нових садиб, які спеціалізуються на наданні послуг зеленого туризму, це відсутність фінансово-інвестиційного ресурсу у місцевого населення (здебільшого жителів сільських поселень), який міг би бути вкладений у бізнес, тим більше з високим рівнем ризику та окупністю лише через кілька років. Саме тому більшість заходів державної політики в цій сфері доцільно приділити формуванню можливостей для підприємців відносно залучення й ефективного використання фінансових ресурсів. Це і пільгові режими кредитування, і створення спеціалізованих фондів, і грантові програми і т. п.

З іншого боку, потребує свого покращення і бізнес-середовище, яке, як відомо, в нашій державі не

характеризується високим рівнем сприятливості. Йдеться про монополізацію більшості ринків, зрощення бізнесу та влади, а, відтак, використання адміністративного ресурсу, у т. ч. в цілях створення тиску на конкурентів, надмірне фіскальне навантаження, часті перевірки та навіть рейдерські захоплення підприємств, земельних ділянок і т. п. Відповідно, регіональним та місцевим органам влади доцільно максимально спростити умови ведення бізнесу та покращити бізнес-клімат на сільських територіях країни.

Цьому сприятимуть такі заходи, як більш ретельне стратегічне і тактичне планування з комплексом заходів реального втручання у покращення бізнес-середовища на сільських і віддалених від обласного центру територіях,

стимулювання розвитку перспективних для малого бізнесу видів туризму, здійснення кроків на шляху реального покращення інфраструктури підтримки туристичного сектору та інфраструктури сільських територій на загал, особливо покращення дорожньо-транспортної інфраструктури і під'їзних шляхів, вдосконалення та розширення обсягів інформаційно-консультативної підтримки розвитку зеленого туризму на сільських територіях, формування позитивного суспільного іміджу ведення бізнесу на сільських територіях на загал та у сфері туризму зокрема.

Позаяк, очевидно, що ключовою перешкодою достатньої активізації підприємницької діяльності, особливо у

менш економічно розвиненому середовищі, є брак ресурсного забезпечення. Причому йдеться не лише про кошти, але й про всі групи ресурсів, у т. ч. кадрові, технологічні і т. п. Відтак, важливо аби в процесі формування та реалізації державної політики сприяння розвитку зеленого туризму цей фактор був врахований.

При тому потрібно розуміти, що політика у цьому керунку має бути системною і комплексно. Мова йде про врахування усіх необхідних груп ресурсного забезпечення, а, відтак, задіяння більшості складових місцевого розвитку, як от – економічної, ресурсної, інфраструктурної, інвестиційної та інформаційно-консультативної (рис. 4).

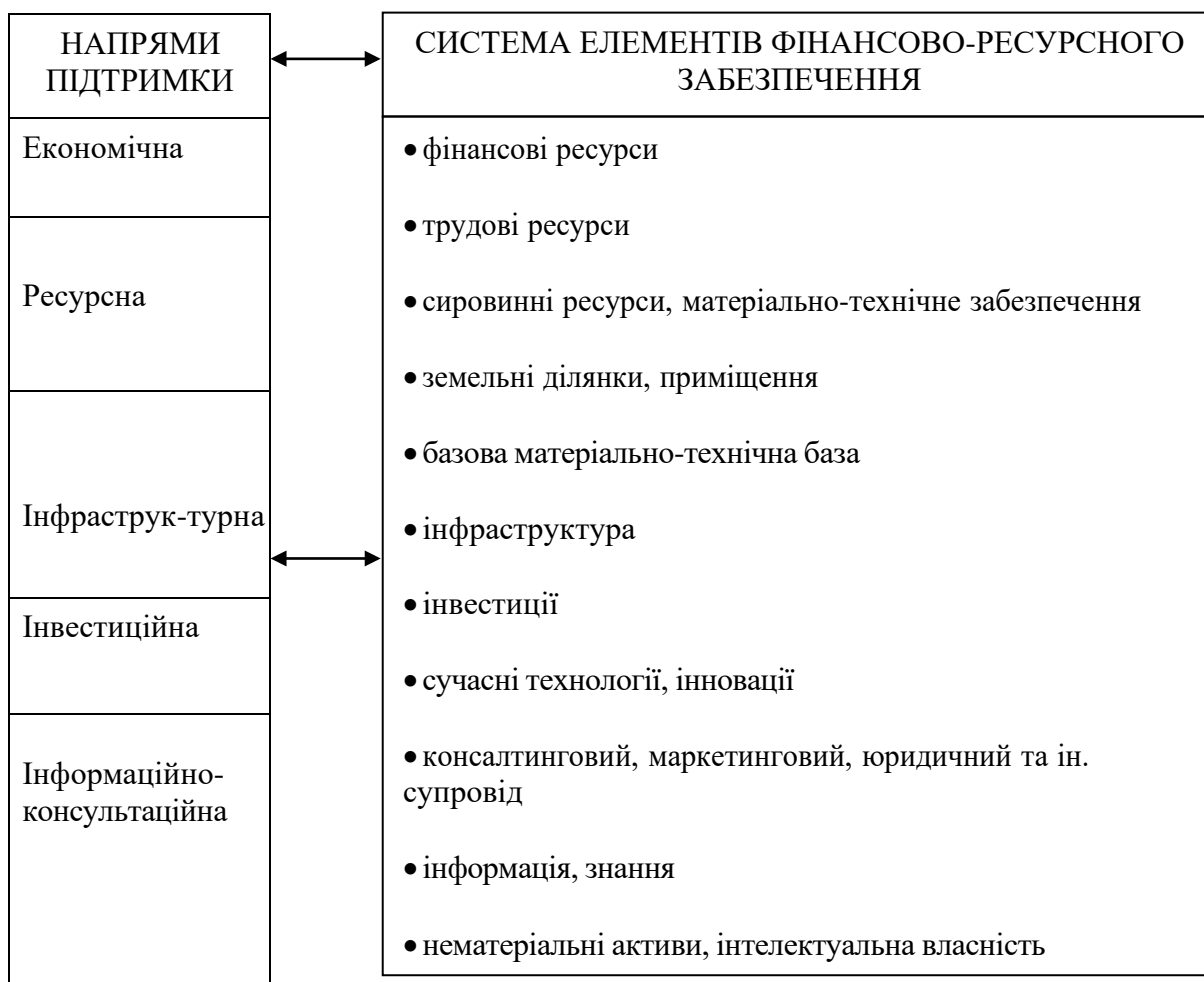

Рис. 4. Система елементів ресурсного забезпечення функціонування та розвитку суб'єктів зеленого туризму України

Джерело: авторська розробка.

Лише такий підхід дозволить покращити і доступність і вартість залучення та обслуговування таких ресурсів, як фінансові, трудові,

матеріально-технічні, інфраструктурні, інвестиційні, технологічні тощо. Потрібно розуміти, що державна політика сприяння і стимулювання розвитку зеленого туризму

та й узагалі розвитку малого бізнесу на сільських територіях має бути системною і комплексною. Лише такий метод може дати позитивний результат, тим паче в таких складних умовах, як повномасштабна війна і масова еміграція населення.

Висновки. Таким чином, розвиток зеленого туризму в Україні – вагомий чинник збереження інтелектуально-кадрового ресурсу та подолання депресивності сільських територій, один з важливих індикаторів ефективності місцевого економічного розвитку. Однак,

параметри його розвитку все ще недостатні і далеко не відповідають наявному потенціалу. Зміна ситуації та пришвидшення розвитку зеленого туризму потребують вдосконалення державної політики в цій сфері, яка має орієнтуватися на втілення в життя комплексу регулюючих інструментів за напрямками: 1) покращення фінансово-ресурсного забезпечення населення, підприємців – початківців та діючих суб'єктів господарювання; 2) удосконалення бізнес-середовища в туризмі, зокрема на сільських та віддалених територіях.

Список використаних джерел

1. Волошин В. І. Дисбаланси та механізми розвитку внутрішнього ринку України в умовах воєнних дій на Донбасі. Львів : ЛігаПрес, 2015. 84 с.
2. Механізми та функціонально-структурні інструменти забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в умовах сучасних загроз економічній безпеці : монографія / за ред. д.е.н., проф. Васильціва Т. Г., д.е.н., доц. Лупака Р. Л. Львів : Вид-во ННБК «АТБ», 2019. 552 с.
3. Ilyash O., Dzhadan I., Ostasz G. The Influence of the Industry's Innovation Activities Indices on the Industrial Products' Revenue of Ukraine. *Economics and Sociology*. 2018. № 11(4). P. 317-331.
4. System transformations of the national economy: challenges and expectations : collective monograph / edited by O. Vlasiuk and other. Bydgoszcz, Poland : University of Economy Publishing House, 2016. Vol. 1. 357 p.
5. Лупак Р. Л. Оцінювання формування конкурентних переваг туристичних підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2016. № 3. С. 189-194.
6. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Рудковський О. В., Белікова С. О. Державне регулювання розвитку туристичного комплексу як галузевий елемент системи економічної безпеки держави. *Проблеми економіки*. 2019. № 2. С. 31-38.
7. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Рудковський О. В., Белікова С. О. Аспекти безпеки розвитку туристичної галузі України в умовах гібридних загроз. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 11. С. 10-15.
8. Димчук А. В. Формування туристичної політики держави в умовах динамічних змін ринкового середовища. *Економіка та держава*. 2010. № 12. С. 44-45.
9. Охріменко А. Г. Проблеми конкурентоспроможності туристичної галузі України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 5. С. 42-47.
10. Yurii Kyrylov, Viktoriia Hranovska, Iryna Kolokolchukova, Alina Sakun, Kateryna Nikitenko, Yana Katsemir. (2020 Regional Diversification of Rural Territories with Limited Spatial Location of Green Tourism Objects. *Journal of Environmental Accounting and Management*. Vol. 8 (4) P. 351–363.

References

1. Voloshyn, V. I. (2015). Imbalances and mechanisms of development of the domestic market of Ukraine in the context of hostilities in the Donbass, LigaPres. Lviv, Ukraine.
2. Vasylytsiv, T. H. and Lupak, R. L. (2019). Mechanisms and functional and structural tools for ensuring the competitiveness of the national economy in the face of modern threats to economic security. Publishing House of Scientific-Production Company "ATB", Lviv, Ukraine.
3. Ilyash, O. Dzhadan, I. and Ostasz, G. (2018). The Influence of the Industry's Innovation Activities Indices on the Industrial Products' Revenue of Ukraine. *Economics and Sociology*, vol. 11(4), pp. 317-331.
4. Vlasiuk, O. (2018), System transformations of the national economy: challenges and expectations, University of Economy Publishing House, Bydgoszcz, Poland.
5. Lupak, R. L. (2016). Assessment of formation of competitive advantages of tourist enterprises. *Bulletin of the Khmelnytsky National University*, vol. 3, pp. 189-194.
6. Vasylytsiv T. H., Lupak, R. L., Rudkovskyy O. V. and Byelikova S. O. (2019). State regulation of tourist complex

development as a branch element of the state economic security system. *Problems of economy*, vol. 2. pp. 31-38.

7. Vasylytsiv T. H., Lupak, R. L., Rudkovskyy O. V. and Byelikova S. O. (2019). Aspects of security of development of tourist industry of Ukraine in the conditions of hybrid threats. *Investment: practice and experience*, vol. 11. pp. 10-15.

8. Dymchuk, A. V. (2010). Formation of the tourist policy of the state in conditions of dynamic changes in the market environment. *Ekonomika ta derzhava*, vol. 12, pp. 44-45.

9. Okhrimenko, A. H. (2011). Problems of Competitiveness of the Tourist Industry of Ukraine. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 5, pp. 42-47.

10. Yurii Kyrylov, Viktoriia Hranovska, Iryna Kolokolchukova, Alina Sakun, Kateryna Nikitenko, Yana Katsemir. (2020) Regional Diversification of Rural Territories with Limited Spatial Location of Green Tourism Objects. *Journal of Environmental Accounting and Management*. Vol. 8 (4) P. 351–363.

DOI:10.31388/2519-884X-136-142

УДК [338.43:330.3](477)

Трусова Н. В., д.е.н., професор
Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного
trusova_natalya5@ukr.net

Гривківська О. В., д.е.н., професор
Національний університет харчових технологій
oksana-4@i.ua

Болтянська Л. О., к.е.н., доцент
Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного
larisabolt75@gmail.com

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ

Анотація. В статті розглянуто детермінанти розвитку підприємництва на сільських територіях України. Обґрунтовано комплекс заходів, що охоплюють активні процеси забезпечення стабільного рівня підприємницької активності суб'єктів сільських територій. Визначено напрями відтворення організаційно-економічних механізму розвитку підприємництва на сільських територіях, який характеризує економічну, соціальну компоненту зростання підприємницького бізнесу, охоплює процеси забезпечення стабільного рівня підприємницької активності суб'єктів. Визначено системо-утворюючі цінності суб'єктів підприємництва в інтегрованій формі активних бізнес-процесів.

Ключові слова: підприємництво, сільські території, активні бізнес-процеси, ресурсне забезпечення, підприємницька активність, підприємницький сектор аграрної економіки.

JEL Classification Q13, Q18, R20

Trusova N. V., D.Sc., Professor
Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University
trusova_natalya5@ukr.net

Hryvkivska O. V., D.Sc., Professor
National University of Food Technologies
oksana-4@i.ua

Boltyanska L. O., PhD, Associate Professor
Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University
larisabolt75@gmail.com

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT MECHANISM ENTERPRISES IN RURAL AREAS

Abstract. The article examines the determinants of entrepreneurship development in rural areas of Ukraine. A set of measures covering active processes of ensuring a stable level of entrepreneurial activity of subjects in rural areas is substantiated. The directions of reproduction of the organizational and economic mechanism of the development of entrepreneurship in rural areas, which characterizes the economic and social component of the growth of entrepreneurial business, cover the processes of ensuring a stable level of entrepreneurial activity of subjects, have been determined. The social and economic component of the organizational and economic mechanism of entrepreneurship development in rural areas is presented. The types of business processes in the economic component of the organizational and economic mechanism of entrepreneurship development in rural areas are characterized. The system-forming values of business entities in the integrated formation of active business processes are determined. Grounded socio-economic determinants of change in the environment of the functioning of the organizational and economic mechanism of entrepreneurship development in rural areas. The specific conditions of differentiation of the environment of functioning of the organizational and economic mechanism of entrepreneurship in rural areas are presented. The method of calculating the integral indicator, which includes the assessment of resource, cost, marketing and financial components of the organizational and economic mechanism of the development of entrepreneurship in rural areas, has been tested. Indices of sales turnover efficiency, innovation costs and market coverage opportunities were determined. The growth of the determining influence of active business processes in the organizational and economic mechanism of entrepreneurship

development is aimed at increasing the amount of resource provision of rural areas, taking into account the stimulating and disincentive factors of economic security and social responsibility.

Key words: *entrepreneurship, rural areas, active business processes, resource provision, entrepreneurial activity, entrepreneurial sector of agrarian economy.*

Постановка проблеми. Протягом останніх років в Україні зроблено значні кроки щодо формування належних умов для розвитку підприємництва як локомотиву активізації та нарощування кількісних і якісних параметрів функціонування організаційно-економічного механізму суб'єктів бізнесу на сільських територіях та його вагомість в аграрному секторі економіки. Нестабільність соціально-економічної ситуації в сільській місцевості, пов'язаної із воєнним нападом на державу країни-агресора, значно послабило розширення підприємницьких структур, обмежуючи їх можливості формувати та реалізовувати економічний потенціал сільських територій. За таких обставин діяльність суб'єктів підприємництва є лише способом виживання без державної допомоги в такий скрутний час, оскільки цей вид сектора економіки був єдиним джерелом додаткових доходів сільського населення. З цих причин, це не дозволяє повною мірою виконувати основні бізнес-функції на сільських територіях, досягати бажаних стратегічних орієнтирів економічного, екологічного та соціального змісту. Багатогранність піднятих проблем зумовлює об'єктивну необхідність обґрунтування принципово нових підходів до дослідження особливостей заснування, діагностики розвитку та умов провадження підприємницької діяльності на сільських територіях, в умовах воєнного часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну парадигму розвитку підприємництва як економічного явища розкрито у фундаментальних працях М. Вебера, Р. Кантільона, Дж. М. Кейнса, А. Маршалла, Дж. С. Мілля, Д. Рікардо, А. Смітта, Й. Шумпетера та ін. Проблема непересічного значення підприємництва для забезпечення життєздатності села привернула значну увагу вчених до дослідження організаційно-економічних засад його розвитку. Сучасні тенденції підприємницької діяльності на сільських територіях знайшли відображення у працях Ю. Амосова, Ю. Губені, Т. Зінчук, Ю. Лупенка, М. Маліка, О. Скидана, О. Шпикуляка, В. Юрчишина та багатьох інших науковців.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є обґрунтування напрямів відтворення організаційно-економічних механізмів розвитку підприємництва на сільських територіях, який характеризує економічну, соціальну компоненту зростання підприємницького бізнесу, охоплює процеси забезпечення стабільного рівня підприємницької активності суб'єктів.

Виклад основного матеріалу. Одним з важливих і найбільш динамічних елементів ринкової системи господарювання, що забезпечує структурно збалансований розвиток і високу конкурентоспроможність економічних господарських комплексів, формування конкурентно-ринкового середовища є сектор підприємництва на сільській території. Розвиток даного сектора одночасно засвідчує й високий рівень демократичних засад державного устрою та інвестиційну привабливість для іноземних інвесторів.

Суб'єкти підприємства на сільських територіях є мобільними, маневреними і ефективними з огляду на витрати та характеризуються меншими обсягами інвестування у бізнесі, а через це і швидкою окупністю витрат, спроможністю швидше реагувати на зміни попиту та не потребують великих стартових інвестицій, більш активні в інноваційній діяльності [12]. В цьому контексті, практично в кожній економіці світу чисельність суб'єктів підприємницького бізнесу істотно перевищує кількість інших форм господарювання. Відповідно, створюючи значну кількість робочих місць і займаючи вагомий частку у валовому внутрішньому продукті (ВВП), суб'єкти підприємства на сільських територіях утворюють ядро гарантованої зайнятості більшої частки сільського населення, забезпечують добробут і відіграють значну роль у стабілізації аграрного сектора економіки, сприяють утвердженню і збільшенню прошарку середнього класу сільського населення з високим рівнем якості життя [3].

Зазначимо, що сільські поселення займають значну частку території України де і саме сконцентрований підприємницький потенціал. Проте рівень соціально-економічного розвитку сільського насе-

лення в разі поступається міським поселенням. Крім того, воєнним станом в країні спровокував негативну тенденцію до подальшого посилення диференціацій, занепаду виробничої і соціальної інфраструктури, загострення екологічних дисбалансів, погіршення якісного забезпечення соціально-економічних потреб сільського населення [5].

Посилення депресивності сільських територій та просторових соціально-економічних диференціацій в період воєнного часу слугує системною проблематикою і перешкодою збалансованого розвитку сільського господарства, знижує його конкурентоспроможність, і, як наслідок, унеможливує в сучасних умовах ефективно використовувати підприємницький потенціал суб'єктів на селі, який загострюється екологічними чинниками та викликами втрати економічної спроможності, що є реальною загрозою для економічної безпеки аграрного сектора [2].

Рис. 1. Соціально-економічні детермінанти зміни середовища функціонування організаційно-економічного механізму розвитку підприємництва на сільських територіях

Джерело: побудовано авторами за даними [11; 14]

Однією з детермінант, що суттєво впливає на розвиток організаційно-економічного механізму розвитку підприємництва на сільських територіях, є особистісний потенціал суб'єктів-підприємців, який характеризується суттєвими територіальними відмінностями. Підприємництво

Потужним інструментом нівелювання негативних тенденцій є формування організаційно-економічного механізму розвитку підприємництва на сільських територіях. Втім, державна політика в цій сфері недостатньо ефективна – стан функціонування сектору підприємницького бізнесу на сільських територіях України значно поступається за кількістю суб'єктів цього сектора в розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, масштабами зайнятості, обсягами виробництва і реалізації продукції (товарів, послуг) [11; 14]

Зважаючи на особливості формування та розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях, виокремлено соціально-економічні детермінанти зміни середовища функціонування організаційно-економічного механізму розвитку підприємництва на сільських територіях (рис. 1).

на сільських територіях здійснюється в специфічних умовах розвитку, які представляють собою сукупність зовнішніх і внутрішніх умов ведення підприємницької діяльності (рис. 2).

Підприємництво на сільських територіях тісно взаємодіє із зовнішнім середо-

вищем та безпосередньо впливає на нього. Останнє є активізатором формування підприємницької діяльності та підвищення рівня підприємницької активності. Зокрема, середовище впливає на формування підприємницького клімату, трудового потенціалу, якості життя в сільській місцевості. У свою чергу, підприємництво визначає економічний, соціальний та екологічний стан розвитку сільських територій. На тлі зазначеного можна стверджувати, що необхідність формування належної організаційно-економічної платформи розвитку підприємництва на сільських територіях викликана галузевими особливостями та специфікою його здійснення, мінливими

умовами внутрішнього і зовнішнього середовищ [6].

Підприємство на сільських територіях спрямоване на прискорення термінів оборотності активів при інтенсивному виконання послуг усіма ланками бізнес-процесу. Орієнтація суб'єктів підприємства на сільських територіях – отримання можливостей конкурувати з іншими суб'єктами господарювання. Це збільшує їх життєздатність на ринку та забезпечує результативність їх дій щодо впровадження новітніх технологічних оснащень та оновлення асортименту продукції (товарів, послуг) для задоволення потреб сільських територій [8].

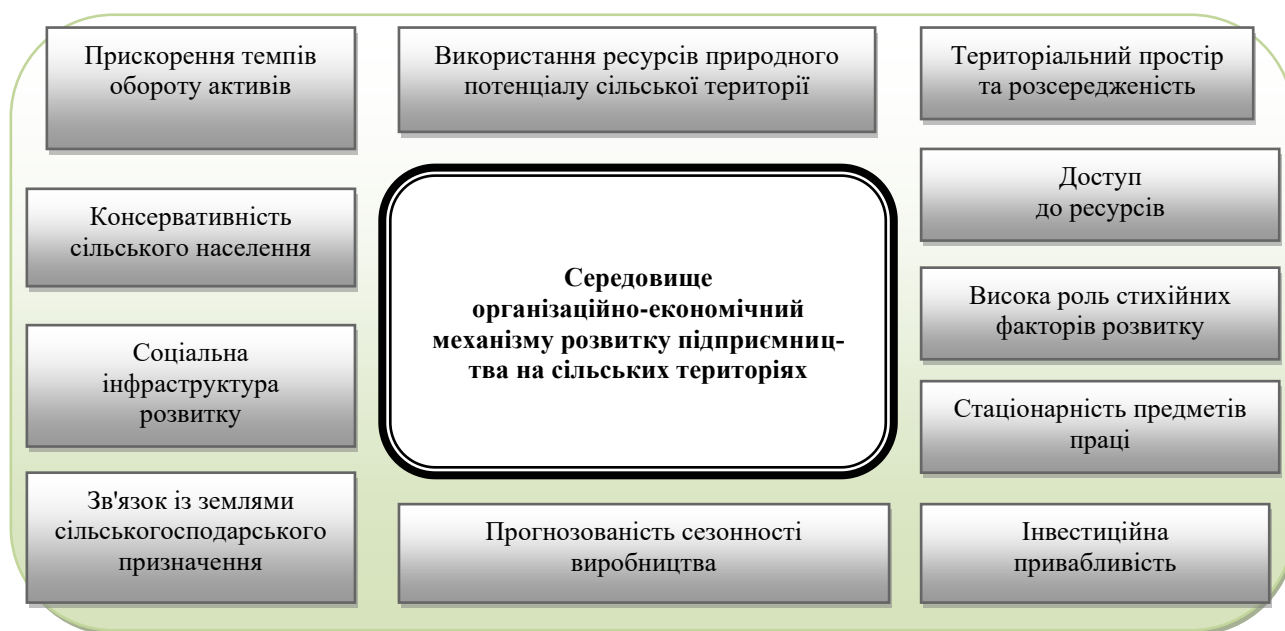

Рис. 2. Специфічні умови диференціації середовища функціонування організаційно-економічного механізму підприємництва на сільських територіях

Джерело: побудовано авторами за даними [9; 10; 14]

Підприємництво на сільських територіях, як особлива форма господарювання, представлена сукупністю бізнес-процесів, що функціонують в єдиній системі та за-

безпечують обслуговуючі, інноваційні, фінансові, маркетингові, збутові взаємодоповнюючі взаємозв'язки (табл. 1).

Таблиця 1.

**Типологія бізнес-процесів в економічній компоненті
організаційно-економічному механізмі розвитку підприємництва
на сільських територіях**

Тип бізнес-процесу підприємництва на сільських територіях	Основні класифікаційні ознаки
Обслуговуючий	Організація ремонтного господарства; енергетичне й паливне забезпечення; постачання процесу виробництва необхідними ресурсами; кадрове забезпечення.
Інноваційний	Планування розробки нових технологій та нових послуг; здійснення інвестицій в освоєння інновацій.
Фінансовий	Надання за плату в тимчасове користування (тимчасове володіння) своїх активів за договором оренди; надання за плату прав, що з'являються з патентів на винаходи, промислових зразків та інших видів інтелектуальної власності; участь в статутних капіталах інших підприємств (організацій) (включаючи відсотки та інші прибутки за цінними паперами); спільна діяльність суб'єктів підприємництва (за договором простого товариства), продаж основних фондів та інших активів, відмінних від грошових активів (крім іноземної валюти); надання в користування коштів організації; відсотки за використання банком грошових коштів, знаходяться на рахунку організації в цьому банку.
Маркетинговий	Здійснення просування продукції на ринку; пошук нових ринків збуту; проведення маркетингових досліджень.
Збутовий	Зберігання продукції, що виготовляється та її реалізація; організація транспортного господарства; безперебійне тарне постачання, здійснення інших видів діяльності, пов'язаних з реалізацією продукції (сервіс, налагодження контактів з покупцями).

Джерело: побудовано авторами заданими [1; 4; 9; 10; 11; 13]

Організація підприємництва та інтегровані бізнес-процеси на селі на засадах цілеспрямованості, добровільності, еволюційності, комплексності, вдосконалення виробничо-економічних взаємовідносин тісно взаємопов'язані з переробними, торговельними підприємствами та фінансовими організаціями; створюють єдину структури по формуванню необоротних та оборотних активів, із дотриманням принципу раціонального розподілу прибутку на формування системоутворюючих цінностей розвитку сільських територій. На цих засадах будуються інтегрованій формації бізнес-процесів [1].

Організаційно-економічний механізм розвитку підприємництва слід здійснювати на засадах системного підходу, що, враховуючи комплементарну взаємодію його компонент, та дозволяють прогнозувати ефективність багатофункціональних зв'язків підприємницьких структур із зовнішнім бізнес-оточенням [14]. До основних інструментів віднесено: організаційні (проекти соціально-економічного розвитку

сільських територій); фінансові (пільгове та цільове кредитування і фінансування); правові (законодавчі та нормативно-правові акти, програми розвитку); інноваційні (формування інституту академічного підприємництва); соціальні (підвищення кваліфікації, освіта, медицина, культура) [5]. Як свідчить узагальнення зарубіжного досвіду, становлення і розвиток підприємництва в країнах-членах ЄС має низку економічних та соціальних переваг, порівняно з усталеними засадами функціонування підприємницьких формувань в Україні. Зокрема, більшість розвинених країн мають окремі програми розвитку підприємства на селі [8; 9].

Щороку кількість підприємницьких формувань, до початку воєнного вторгнення країни-агресора в Україну, збільшувалася на 16,5% за рахунок зростання кількості фізичних осіб – підприємців на 26,2% і зменшення кількості юридичних осіб – на 16,1%. У загальній структурі підприємницького сектора 94,5% належало малим підприємствам. При цьому, в аграр-

ному секторі економіки до воєнного періоду відбулось зростання на 3,2% господарюючих суб'єктів. Основу малого та середнього аграрного бізнесу склали фермерські господарства як найпоширеніша організаційна форма підприємництва в сільському господарстві (82,6% у 2021 р.) [7].

За результатами оцінки рівня підприємницької активності суб'єктів сільських територій в 2017-2021 рр. виявлено позитивну тенденцію щодо зростання їх кількості – на 9,3%. Поряд із кількісними змінами, мають місце і якісні, пов'язані зі збільшенням у загальній структурі частки фізичних осіб – підприємців з 78,4% у 2017 р. до 88,7% у 2021 р. [7].

За 2022 р. тренд розвитку підприємництва на сільських територіях України змінився в їх структурному розподілі: кількість фермерських господарств скоротилася на 17,7%, приватних підприємств – на 25,3%, виробничих кооперативів – на 67,2%, підприємств інших організаційно-правових форм – на 55,4%. Результати фінансово-економічного стану середнього та малого бізнесу на сільських територіях вказують на скорочення обсягів чистого доходу за 2017-2022 рр. на 34,3%. Невеликі обсяги товарообороту суб'єктів підприємництва в Україні та їх діяльність не мали суттєвого значення при адмініструванні податків та наповненні державного і місцевого бюджетів [7].

Хвилеподібна динаміка доходу від реалізації продукції (товарів, послуг) суб'єктами малого та середнього підприємництва є наслідком нестабільної політичної ситуації у державі. Девальвація гривні та зниження споживчого попиту населення за 2017-2021 рр. призвели до різкого спаду їх результативної діяльності. Коливання рівня підприємницької активності, який демонструє активність бізнес-процесів на сільських територіях з одного боку свід-

чить про дестабілізаційний стан господарювання суб'єктів-підприємств в 2022 р., з іншого боку – нетипові тренди економічної компоненти, яка лежить в основі стратегічних напрямів, в частині впровадження цифровізації маркетингової політики, цільовими пріоритетами якої є нарощування стійкої конкурентної переваги у певному сегменті охоплюючого ринку (зміцнення зв'язків зі споживачами, за допомогою реклами, організації виставок, мобілізації маркетингового інструментарію для завоювання нових ринків).

Висновки. Таким чином, стан відтворення організаційно-економічного механізму розвитку підприємництва на сільських територіях під час воєнного стану в країні потребує системи організаційних, економічних, правових, управлінських і регулюючих дій, які мають впливати на показники діяльності суб'єктів-підприємств, що посилять потенціал їх активності з метою отримання конкурентоспроможної продукції на основі ефективного використання ресурсів, що сприятиме зростанню соціальних та економічних результатів.

Збереження інтеграційно-просторової та соціально-економічної диспропорцій розвитку бізнес-процесів в підприємницькому секторі аграрного сектора економіки має формалізований індикативний характер впливу на внутрішній ринок товарообороту в країні. Повільні структурні зрушення та нестабільна, і, навіть, загрозлива для держави економічна ситуація не забезпечують якісного економічного зростання пріоритетних сфер підприємництва на селі. Усі зазначені вище критеріальні ознаки та межі функціонального потенціалу суб'єктів підприємництва та мають відтворюватись на засадах ефективності виробництва, розвитку конкурентних переваг та раціонального використання наявних ресурсів сільських територій.

Список використаних джерел

1. Ареф'єва О.В. Бізнес-процеси підприємств сфери послуг: фактори, формування, конкурентоспроможність. Київ: Вид-во: Європейський університет. 2009. 258 с.
2. Біленко В.О. Моніторинг та оцінка ефективності бізнес-процесів громади. *Технології в економіці*. 2018. № 5(17). С. 22-29.
3. Бриль, М.В. Формування локальної ідентичності через згуртованість сільської громади. *Право та державне управління*. 2018. № 1(30). С. 153-158.
4. Будник О.М. Кооперативний маркетинг як основа сучасного розвитку аграрних підприємств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. № 27(1). С. 24-28.

5. Жерибор Л. Л., Судак Г. В. Програмування соціально-економічного розвитку сільських територій. *Вісник ЖНАЕУ. Сер. Економічні науки*. 2011. № 2 (29), т. 2. С. 33–41.
6. Чуприна Л.В., Юзовицька С.А. Світовий досвід розвитку малого підприємництва та його використання в Україні. *Ринкова інфраструктура*. 2019. № 32. С. 264-269.
7. Департамент розвитку підприємництва та регуляторної політики Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://regulation.gov.ua/catalogue/indexes> (дата звернення 11.09.2022).
8. Fidelman G.I. Business Processes and Organization Change. *Quality management methods*. 2002. № 1. P. 14-18.
9. Harrington H. J. Business process improvement: the breakthrough strategy for total quality, productivity and competitiveness. New York: McGraw-Hill. 1991. 178 p.
10. Hazuda S.M. Development of rural areas: the experience of the EU. *Economics of agro-industrial complex*. 2008. № 7. С. 23-28.
11. Гончаренко І.В., Мороз Т.О. Теоретичні засади формування механізму забезпечення сталого соціально-економічного розвитку сільських територій. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету(економічні науки)*. 2013. № 1(1). С. 136–141.
12. Саблук П. Т. Розвиток села – запорука відродження аграрної України. *Вісник аграрної науки*. 2006. № 5. С. 21-23.
13. Шевченко І.В., Скриль О.О., Захарченко Я.Р., Самойленко Ю.М. Моделі оперативного моніторингу бізнес-процесів у бізнес-одинацях. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. 2016. № 6(2). С. 86-93.
14. Skydan, O., Sudak, G. Development of entrepreneurship in rural areas: strategic milestones. *Progress*. 2018. № 7–8. P. 33–36.

References

1. Arefieva, O.V. (2009). Business processes of enterprises in the field of services: factors, formation, competitiveness. Kyiv: Publishing House: European University.
2. Bilenko, V.O. (2018). Monitoring and evaluating the effectiveness of community business processes. *International Journal of Innovative. Technologies in Economy*, 5(17), 22-29.
3. Bryl, M.V. (2018). Formation of local identity through the cohesion of the rural community. *Law and Public Administration*, 1(30), 153-158.
4. Budnik, O.M. (2019). Cooperative marketing as a basis for modern development of agricultural enterprises. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University: International Economic Relations and World Economy*, 27(1), 24-28.
5. Zheribor6 L. L., Sudak, G. V. (2011). Programming of social and economic development of rural areas. *Bulletin of ZhNAEU. Ser. Economic sciences*, 2 (29), vol. 2, 33–41.
6. Chupryna, L.V., Yuzovyt'ska, S.A. (2019). World experience of small business development and its use in Ukraine. *Market infrastructure*, 32, 264-269.
7. Department of Entrepreneurship Development and Regulatory Policy of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine. URL: <https://regulation.gov.ua/catalogue/indexes> (accessed 11.09.2022).
8. Fidelman, G.I. (2002). Business Processes and Organization Change. *Quality management methods*, 1, 14-18.
9. Harrington, H. J. (1991). Business process improvement: the breakthrough strategy for total quality, productivity and competitiveness. New York: McGraw-Hill.
10. Hazuda, S.M. (2008). Development of rural areas: the experience of the EU. *Economics of agro-industrial complex*, 7, 23-28.
11. Honcharenko, I.V., Moroz, T.O. (2013). Theoretical principles of formation of the mechanism of ensuring sustainable socio-economic development of rural areas. *Collection of scientific works of the Tavriya State Agrotechnological University: Economic sciences*, 1(1), 136–141.
12. Sabluk, P. T. (2006). Development of rural areas – the key to the revival of agrarian Ukraine. *Bulletin of Agricultural Science*, 5, 21-23.
13. Shevchenko, I.V., Skryl, O.O., Zakharchenko, Ya.R., Samoilenko, Yu.M. (2016). Models of operational monitoring of business processes in business units. *Bulletin of the Mykhailo Ostrogradsky Kremenchug National University*, 6 (2), 86-93.
14. Skydan, O., Sudak, G. (2018). Development of entrepreneurship in rural areas: strategic milestones. *International scientific journal "Progress"*, 7-8, 33–36.

УДК [332.21: 338.14](477); DOI: 10.31388/2519-884X-143-152

Прус Ю.О., к.е.н, доцент
Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного
yurii.prus@tsatu.edu.ua

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЗАХОПЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ

Анотація. В статті проаналізовано сучасний стан економічної безпеки та напрями її підвищення в аграрних підприємствах в умовах захоплення земель. Визначено способи захоплення земель в Україні. Виокремлено ряд соціально-економічних та екологічних проблем, які виникають в результаті захоплення земель. Для досягнення підвищення економічної безпеки землекористування сільськогосподарських підприємств запропоновано стратегії, які захищають права агровиробників, забезпечують засоби для функціонування підприємств та дозволяють їм продовжувати продуктивне землекористування, незважаючи на зовнішній тиск.

Ключові слова: захоплення землі, економічна безпека, аграрні підприємства.

JEL Classification K22, Q15

Prus Y. O., PhD, Associate Professor
Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University
yurii.prus@tsatu.edu.ua

ECONOMIC SECURITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF LAND GRABBING

Abstract. The article analyzes the current state of economic security and directions for its improvement in agricultural enterprises in conditions of land seizure. The methods of taking over land in Ukraine are defined as: conclusion of additional land lease contracts; conclusion of long-term lease agreements; purchase of land plots that are leased by another business entity; purchase of corporate rights of an enterprise or farm that is a tenant/owner of land plots; arbitrary plowing by the tenant of hay fields and pastures that are part of land shares, etc. As a result of the seizure, the area of arable land as the most profitable type of agricultural land increases, which creates a number of socio-economic and ecological problems: the deterioration of the development of family farming, the reduction of livestock, the decrease in the income level of local residents, the deterioration of food security, employment, and the communities' lack of adequate revenues for the local budget, the threat of soil quality, the destruction of ecosystems, the pollution of rivers and sources of drinking water with fertilizers and toxic chemicals.

The article proposes strategies aimed at increasing the economic security of land use by agricultural enterprises, in particular, a strategy for strengthening the legal framework for the protection of land rights and ensuring reliable land tenure, a strategy for developing opportunities for agricultural enterprises to collectively defend their rights to land, a strategy for early detection and response potential land grab situations, strategies to increase the profitability of agricultural enterprises, which will create an environment in which agricultural enterprises will be better equipped to protect their land, to provide livelihoods and economic security against the pressure of land grabbing

Key words: land grabbing, economic security, agricultural enterprises.

Постановка проблеми. Світові наукові дослідження свідчать, що захоплення землі (land grabbing) є дискусійним питанням великомасштабних земельних придбань. Купівля або оренда великих ділянок землі національними та транснаціональними компаніями існувала

здавна. Захоплення земель у ХХІ столітті насамперед пов'язане з масштабним придбанням земель після світової економічної кризи 2007-2008 рр., коли суттєво зросли ціни на зерно та іншу продукцію сільськогосподарського виробництва, та разом із цим зросла і

прибутковість аграрного бізнесу. Тому науковці й практики загалом погоджуються з тим, що інвестиції у великомасштабні земельні придбання різко зросли, хоча і розходяться в думках щодо того, як називати це явище і як його аналізувати.

На початкових етапах досліджень увага науковців зосереджувалася на зростанні глобального попиту на продовольство та інтересі фінансових інвесторів до сільськогосподарського сектора. Останнім часом увага дослідників зосередилася на фінансіалізації (financialization) землі, захопленні водних ресурсів, захопленні зелених насаджень, а також захопленні земель для промислових та урбанізаційних проектів.

Україна внаслідок її інтегрованості у світову фінансово-економічну систему не стоїть осторонь глобальних тенденцій. Закордонні дослідники включають Україну до переліку держав, у яких спостерігаються доволі значні обсяги земельних захоплень [1]. Проблема захоплення будь-яких ресурсів, а тим більше землі, безпосередньо пов'язана з економічною безпекою суб'єктів господарювання. Тому поряд з необхідністю обговорення дискусійних дефініційних питань щодо захоплення землі, важливо акцентувати увагу дослідників на забезпеченні економічної безпеки в умовах захоплення землі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічна безпека аграрних підприємств є однією з головних умов успішної роботи в сучасних ринкових умовах, а її достатній рівень є одним з важливих критеріїв забезпечення стійкого функціонування та розвитку аграрних підприємств. Чим вища економічна безпека підприємства, тим більша його здатність протидіяти загрозам внутрішнього та зовнішнього середовища, а також досягати поставлених цілей і завдань на основі реалізації обраної ним стратегії економічного розвитку.

Питанням економічної безпеки аграрних підприємств присвячено чимало праць вітчизняних вчених, в яких висвітлювалися різноманітні теоретико-методологічні та практичні проблеми економічної безпеки аграрних підприємств. Так, економіко-правовим проблемам

забезпечення економічної безпеки агропромислового комплексу присвячені дослідження З. Б. Живко [2], З. С. Варналія [3] та багатьох інших. Враховуючи, що економічна безпека як економічна категорія проявляється на різних рівнях економічної системи, Ю. О. Єлістратова розглядала складові економічної безпеки сільськогосподарських підприємств на рівнях мікро- та макроекономіки [4], С. П. Стеценко [5], Н. В. Трусова та ін. [6] досліджували закономірності формування мезоекономічного рівня економічної безпеки, а В. А. Ткачук та Т. О. Костюк визначали напрями підвищення рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств з точки зору мегаекономіки [7].

Традиційно багато вчених працюють над методиками оцінки рівня економічної безпеки. Наприклад, в роботах І. Ф. Баланюка та М. М. Максимюка розроблялася методика оцінки рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств області за комплексними показниками [8], у роботах С. В. Степанова запропоновано використання V&V концепції при діагностиці економічної безпеки сільськогосподарських підприємств та удосконалено систему діагностики економічної безпеки сільськогосподарського підприємства на основі ітерацій [9].

Питанням управління економічною безпекою аграрних підприємств присвячувалися дослідження О. С. Маковоз, В. К. Антошкіна та Т. В. Дуюнової. Вченими було виокремлено головні критерії ефективності економічного захисту інтересів та результатів діяльності підприємства в довгостроковому періоді [10], обґрунтовано концептуальні засади побудови та управління функціонуванням систем економічної безпеки аграрних підприємств [11], обґрунтовано теоретичні засади здійснення інституційного регулювання соціально-економічної безпеки аграрних підприємств, що ґрунтується на раціональному виборі регуляторних заходів та органічному поєднанні механізмів державного регулювання, регіонального управління, місцевого самоврядування в інтересах агробізнесу, сільських територій, сільських громад [12].

Формулювання цілей статті.

Метою статті є аналіз сучасного стану економічної безпеки та визначення стратегічних напрямів її підвищення в сільськогосподарських підприємствах в умовах захоплення земель.

Виклад основного матеріалу.

Питання зв'язку земельних відносин та економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, при його очевидній важливості, не знайшло широкого відображення в працях науковців. Так, важливі аспекти земельних відносин в контексті економічної безпеки розглядалися в роботах Ю.Е. Губені [13], І. Ф. Баланюка, М. М. Максимюка [14]. Ю. О. Пруса [15, с. 155-203] та О. М. Петриги [16]. Зокрема, досліджувалася динаміка земельних відносин в оцінках і очікуваннях селян та вплив цих чинників на економічну безпеку сільськогосподарських підприємств, негативний вплив невизначеності нормативного регулювання ринку землі на рівень економічної безпеки підприємств, стратегічні пріоритети формування економічної безпеки землекористування аграрних підприємств, ідентифікація загроз економічній безпеці землекористування сільськогосподарських підприємств.

Проте питанням економічної безпеки в умовах захоплення земель вітчизняними дослідниками приділяється, на нашу думку, недостатньо уваги. Вважаємо, що економічна безпека землекористування в сучасних аграрних підприємствах має займати провідне місце. Негативні тенденції, які очікуються аграріями у зв'язку із запровадженням ринку купівлі-продажу земельних ділянок для товарного сільськогосподарського виробництва спонукають їх до пошуку методів впровадження системи економічної безпеки землекористування.

У зазначеному контексті, обґрунтування складових економічної безпеки землекористування та чинників, що впливають на її функціонування є важливим етапом при формуванні механізму її впровадження. Необхідно зазначити, що проблема формування економічної безпеки землекористування суб'єктів господарювання має знаходитися у площині наукового дослідження

сучасних проблем розвитку підприємств, адже сучасний стан регіональної економіки вимагає, щоб питання забезпечення економічної безпеки було віднесено до числа стратегічних пріоритетів [15, с. 189].

Під захопленням землі головним чином мається на увазі захоплення родючих земель національним і транснаціональним капіталом у різних країнах світу, в тому числі шляхом використання легальних методів інвестування. Безперечно, вирішення проблем розвитку вітчизняної агропродовольчої системи значною мірою залежить від ефективного залучення національних та іноземних інвестицій. У сучасних умовах інвестиції переважно зосереджені на збільшенні площ в обробітку та використанні, індустріалізації агровиробництва та впровадження технологій точного землеробства. Представляють цей напрям інвестування перш за все агрохолдингові структури, які на сьогодні в Україні обробляють, за різними оцінками, від 4 до 10 млн га сільськогосподарських угідь [17; 18].

Проведений нами аналіз показує, що збільшення оброблюваних угідь аграрними підприємствами та фермерськими господарствами в Україні може відбуватися шляхом:

- 1) укладання додаткових договорів оренди земельних ділянок;
- 2) укладання тривалих договорів оренди (на 15-20 років і більше);
- 3) купівлі земельних ділянок, які знаходяться в оренді іншого суб'єкта господарювання;
- 4) купівлі корпоративних прав підприємства чи фермерського господарства, яке є орендарем/власником земельних ділянок;
- 5) самовільне розорювання орендарем сіножатей та пасовищ, що є частиною земельних паїв [19];
- 6) самовільне розорювання підприємствами чи фермерськими господарствами сіножатей та пасовищ, які не знаходяться в користуванні, та природно-заповідного фонду [20; 21];
- 7) купівлі в органів місцевого самоврядування права оренди на земельну ділянку, що раніше використовувалась

жителями сіл як громадські сіножаті та пасовища;

8) купівлі в органів місцевого самоврядування права оренди заліснених земельних ділянок, розорювання яких для товарного виробництва сільськогосподарської продукції створює небезпеку підтоплення та зсувів для помешкань жителів [22; 23] (слід зауважити, що змінами до статті 20 Земельного Кодексу України з 20 червня 2022 року землекористувачам заборонено самостійно змінювати цільове призначення земельних ділянок природно-заповідного фонду та лісгосподарського призначення);

9) купівлі в органів місцевого самоврядування права оренди земельних ділянок, які знаходились у користуванні фермерських господарств на праві довічного успадкованого володіння, і були розпайовані внаслідок відсутності правових механізмів переоформлення таких ділянок на спадкоємців фермерів [24; 25].

10) купівлі або взяття в оренду земельних ділянок, які були надані учасникам АТО та членам їх сімей, але потім продані особам, які не є жителями сілради, внаслідок чого місцеві мешканці втрачають території для випасу худоби та заготівлі кормів, а в кінцевому підсумку – і джерело доходів від виробництва продукції тваринництва.

Ці способи збільшення площі землекористування і є способами захоплення земель в Україні, які здійснюються як вітчизняним, так й іноземним капіталом. Таким чином можуть бути захоплені землі приватної власності та землі комунальної або державної власності

В результаті захоплення зростає головним чином площа ріллі як найбільш прибуткового виду сільськогосподарських угідь, що породжує ряд соціально-економічних та екологічних проблем. Так, розорювання сіножатей та пасовищ призводить до скорочення поголів'я худоби і, відповідно, до зниження рівня доходів місцевих жителів. Від орендарів, які беруть в оренду ділянки із цільовим призначенням «сіножаті та пасовища», а натомість розорюють їх, тим самим змінюючи цільове призначення без

погодження з державними органами і власниками – громада недоотримає належних надходжень до місцевого бюджету, а власники - надходжень орендної плати.

З екологічної точки зору розорювання сіножатей, пасовищ та природоохоронних зон загрожує руйнуванням екосистем, забрудненням річок та джерел питної води добривами та отрутохімікатами, знищенню джерел.

Загалом, значна концентрація землі у великих аграрних підприємствах та у великих, переважно несільськогосподарських, інвесторів негативно впливає на розвиток сімейного фермерства, завдає шкоди економічним та соціальним структурам у сільській місцевості, продовольчій безпеці, зайнятості, навколишньому середовищу, якості ґрунтів та розвитку сільських територій.

Світовий досвід свідчить, що захоплення земель може мати значний негативний вплив на економічну безпеку аграрних підприємств та фермерів:

- втрата засобів до існування: коли землю забирають у дрібних підприємств та фермерів, вони втрачають своє основне джерело доходу. Багато фермерів залежать від своєї землі, яка використовується для вирощування зернових або годівлі худоби. Втративши доступ до своєї землі, вони можуть бути змушені стати безробітними або піти на низькооплачувану роботу, що призведе до зростання бідності та економічної вразливості;

- переміщення та примусове переселення: захоплення землі часто передбачає примусове переміщення громад, які проживають на землі, на яку «заходять» інвестори. Вигнання фермерів та їх родин зі своїх домівок порушує їхній традиційний спосіб життя та може призвести до втрати соціальних мереж і систем підтримки. Вимушене переселення також може призвести до втрати доступу до таких ресурсів, як вода та ліси, що ще більше вплине на економічну безпеку фермерів;

- зниження продовольчої безпеки: захоплення земель може призвести до використання сільськогосподарських угідь як великих

промислові плантації для обмеженої кількості експортно-орієнтованих культур або несільськогосподарських цілей. Це зменшує загальну доступність орних земель для місцевого виробництва продуктів харчування, що потенційно може призвести до дефіциту продуктів харчування та підвищення цін на продукти харчування для фермерів і місцевих громад;

- важкі умови праці: у деяких випадках після захоплення землі фермерам можуть запропонувати контракти на роботу на землі у якості працівників., однак ці контракти часто супроводжуються важкими умовами праці та низькою заробітною платою, залишаючи фермерів у бідності та залежності від нових землевласників;

- відсутність компенсації/справедливої компенсації: фермери, які втрачають свою землю внаслідок захоплення, можуть не отримати належної компенсації за свою втрату, або компенсація може бути несправедливою. Це може посилити їхні економічні труднощі, залишивши їх без засобів інвестування в альтернативні засоби до існування або сільськогосподарські підприємства.

- небезпечне землеволодіння: навіть якщо фермерам дозволено залишатися в своїх домівках після захоплення землі, їхнє землеволодіння може стати небезпечним, адже вони можуть зіткнутися з загрозою виселення в будь-який момент, що перешкоджає довгостроковим інвестиціям у землю та обмежує їхню можливість отримати кредит або державну підтримку розвитку сільського господарства.

- екологічні наслідки: великомасштабне придбання землі може призвести до погіршення навколишнього середовища, включаючи вирубку лісів, деградацію ґрунту та забруднення води. Ці екологічні зміни можуть ще більше зашкодити продуктивності сільського господарства та економічному добробуту фермерів.

Захоплення земельних угідь переважно для виробництва обмеженої кількості орієнтованих на експорт культур, що саме і відбувається в Україні, загрожує більш стійкій практиці землекористування

малих фермерів та сільського населення, провокує зменшення доходів, обезлюднення сіл, втрату біорізноманіття й надмірно тисне на водні та інші природні ресурси.

Тому внаслідок зменшення доступу до землі у малотоварного сектору аграрного виробництва зростатиме бідність, погіршуватимуться умови життя, у населення зменшуватимуться можливості, як наслідок, зростатиме міграція.

Розглянуті вище наслідки захоплення земель прослідковуються в тій чи іншій мірі у різних країнах. При цьому захоплення земель спостерігається переважно в країнах, що розвиваються, та країнах з перехідними економіками [26; 27], а саме в тих, які мають лібералізований земельний ринок, що і призводить до скуповування або/та оренди землі у великих масштабах [28]. У результаті країни, які приймають іноземні інвестиції, залишаються без землі для виробництва сільськогосподарської продукції для власних потреб, позбавляються корисних копалин, води та природних багатств на орендованих або придбаних іноземними інвесторами у власність землях [29].

Натомість накопичений запас фінансових ресурсів у високорозвинених країнах та глобальних фондах за наявності у слаборозвинених країнах земельних ресурсів призводить до запуску на їх територіях механізмів захоплення земель та природних ресурсів, і, відповідно, зростання суспільних ризиків та небезпек [30].

Досвід свідчить, що скуповування землі у великих масштабах у країнах, що розвиваються, та їх захоплення для виробництва монокультури залишають країни-отримувачі інвестицій без землі для задоволення внутрішніх продовольчих потреб, що призводить до зuboжіння країни [31].

Земля не є звичайним товаром, вона є обмеженим ресурсом, тому стандартні ринкові правила до неї не повинні застосовуватися. Це вимагає інтенсивного регулювання відносини власності на землю та землекористування, необхідності розробки чіткої довгострокової моделі аграрних структур, яка сформує в

перспективі ефективно землекористування в Україні, звісно ж на основі гарантування вільного руху капіталу, податкової системи, субсидій та державної підтримки.

Очевидно, для зменшення рівня захоплення землі, рівня концентрації земель у власності чи користуванні необхідне встановлення обмеження на придбання землі сільськогосподарського призначення та запровадження системи дозволів для тих, чия власність/користування менше цього обмеження.

В Україні наслідки впливу земельних захоплень відображається на зменшенні площ у користуванні малих та середніх сільськогосподарських підприємств (включаючи і фермерські господарства), та на зростанні площ у великих (більше 4000 га) сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств [32]. За 2008-2020 рр. сукупна площа господарств площею до 4000 га зменшилась на 17,4%, а площа господарств площею більше 4000 га зросла на 25,0%. У загальній структурі землекористування питома вага господарств другої групи зросла на 9,4 процентних пункти і в 2020 р. становила 39,6%. При цьому середній розмір господарств першої групи зріс на 15,8%, тоді як другої на 40,1%. Отже, спостерігається поступове укрупнення сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств, значну роль в чому відіграють земельні захоплення.

На нашу думку, підвищення економічної безпеки землекористування сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств в умовах захоплення землі має базуватися на впровадженні стратегій, які захищають права цих агровиробників, забезпечують засоби до існування та дозволяють їм продовжувати продуктивне землекористування, незважаючи на зовнішній тиск.

По-перше, необхідне зміцнення правових рамок для захисту прав на землю та забезпечення надійного землеволодіння, запровадження та дотримання правил, які захищають права власності або землекористування, ускладнюючи захоплення землі без належної процедури.

По-друге, необхідна якісна розробка планів землекористування, які враховують потреби та сподівання місцевих громад, що може забезпечити сталий розвиток, одночасно зберігаючи інтереси товаровиробників і запобігаючи поспішним придбанням землі.

По-третє, необхідно розвивати можливість сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств колективно вбідстоювати свої права на землю, провадити інформаційно-просвітницькі кампанії, які можуть допомогти зрозуміти свої права та надати платформу для висловлення своїх проблем.

По-четверте, потрібні механізми для раннього виявлення та реагування на потенційні ситуації захоплення землі, що може включати моніторинг земельних операцій і діяльності, а також надання підприємствам і фермерам своєчасної інформації для вжиття профілактичних заходів.

По-п'яте, підприємствам і фермерам необхідні знання та навички для ведення переговорів, прийняття обґрунтованих рішень та адаптації до мінливих умов землекористування.

По-шосте, варто заохочувати фермерів створювати кооперативи для колективних дій: працюючи разом, фермери можуть ділитися ресурсами, об'єднувати свій досвід і більш ефективно вести переговори з потенційними інвесторами чи землекористувачами.

По-сьоме, необхідно встановити механізми справедливого та ефективного вирішення земельних конфліктів, що запобігатиме ескалації суперечок і негативному впливу на економічну безпеку підприємств і фермерів.

По-восьме, джерела доходу мають бути диверсифіковані, щоб зменшити залежність сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств лише від землі, що передбачає навчання та підтримку несільськогосподарських видів діяльності, таких як малий бізнес, домашнє господарство або сільський туризм.

По-дев'яте, варто збільшити доходи, зокрема за рахунок доступу до ринків з більшою вартістю та зменшення втрат після збору врожаю, збільшувати додану вартість і шляхом обробки,

пакування та маркетингу сільськогосподарської продукції.

По-десяте, встановлення прямих зв'язків із ринками, минаючи посередників, забезпечить кращі ціни на продукцію, і покращить переговорну силу та загальну економічну віддачу.

По-одинадцять, полегшення доступу підприємств і фермерів до кредитних та фінансових послуг для інвестування у свою землю та сільськогосподарську діяльність, включаючи програми мікрофінансування, адаптовані до потреб дрібних підприємств і фермерів.

По-дванадцять, державна підтримка та політика має відстоювати та працювати над впровадженням захисту дрібних підприємств і фермерів від захоплення землі. Уряд також може надавати цільові програми підтримки, субсидії та стимули для сталого ведення сільського господарства.

По-тринадцять, необхідне сприяння розвитку партнерства між фермерськими організаціями, неурядовими організаціями, академічними та державними установами для спільного вирішення проблем, пов'язаних із захопленням землі, та сприяння економічній безпеці фермерів.

По-чотирнадцять, доцільно використовувати такі цифрові технології, як мобільні додатки та онлайн-платформи, щоб надати фермерам інформацію про їхні права, ринкові ціни, прогнози погоди та передовий досвід.

Впровадження таких стратегічних напрямів створить середовище, в якому фермери будуть краще оснащені для захисту своєї землі, для забезпечення засобами до існування та економічної безпеки перед тиском захоплення землі. Ці підходи віддають пріоритет розширенню можливостей підприємств і фермерів та їх активній участі у формуванні власного майбутнього.

Висновки. Захоплення землі стосується великомасштабного придбання землі урядами, корпораціями або окремими особами, часто без згоди місцевих громад або дрібних фермерів. Загалом захоплення землі порушує традиційну економічну діяльність фермерів, що призводить до зростання бідності, відсутності продовольчої безпеки та соціальної нестабільності. Розв'язання проблеми захоплення землі вимагає прозорих та всеохоплюючих систем управління землею, поваги до земельних прав дрібних фермерів і стійких сільськогосподарських практик, які сприяють економічній безпеці та добробуту місцевих громад. Для підвищення економічної безпеки землекористування сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств в умовах захоплення землі необхідно впровадити ряд стратегій, які захищають права цих агровиробників, забезпечують засоби до існування та дозволяють їм продовжувати продуктивне землекористування, незважаючи на зовнішній тиск.

Список використаних джерел

1. Verhoog S. The Global Land Rush Revisited - a brief analysis based on data from the Land Matrix in current dynamic and complex climate & land governance discourse. Amsterdam, 2016. DOI: [10.13140/RG.2.1.3016.8568](https://doi.org/10.13140/RG.2.1.3016.8568).
2. Живко З. Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізм забезпечення та управління: монографія. Львів: ЛДУВС, 2012. 260 с.
3. Варналій З. С., Буркальцева Д. Д., Саєнко О. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: монографія. Київ: Знання України, 2011. 299 с.
4. Єлістратова Ю. О. Економічна безпека сільськогосподарських підприємств та її складові на макро та мікрорівнях. *Інноваційна економіка*. 2010. № 5. С. 81–86.
5. Стеценко С. П. Закономірності формування мезоекономічного рівня економічної безпеки. *Інноваційна економіка*. 2013. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2495> (дата звернення 11.05.2022).
6. Trusova N. V., Hryvkivska O. V., Yavorska T. I., Prystemskyi O. S., Kepko V. N., Prus Y. O. Innovative development and competitiveness of agribusiness subjects in the system of ensuring of economic security of the regions of Ukraine. *Rivista di Studi sulla Sostenibilita*. 2020. Vol. 2. P. 141–156.
7. Ткачук В. А., Костюк Т. О. Економічна безпека сільського господарства України в умовах глобальної конкуренції. *Економіка і держава*. 2019. № 6. С. 11–15.
8. Баланюк І. Ф., Максимиук М. М. Систематизація та обґрунтування показників методики оцінки рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. *Інноваційна економіка*. 2018. № 1-2. С. 212–217.
9. Степанов С. В. Діагностика економічної безпеки сільськогосподарських підприємств: дис...канд. екон. наук. 08.00.04 / ОНАХТ. Одеса, 2019. 224 с.

10. Дуюнова Т. В. Управління розвитком систем економічної безпеки аграрних підприємств: теорія, методологія, практика : дис....докт. екон. наук : 08.00.04 / ХНТУСГ. Харків, 2019. 378 с.
11. Маковоз О. С. Стратегічне управління у процесі побудови систем економічного захисту результатів діяльності суб'єктів агробізнесу. *Інноваційна економіка*. 2019. № 5-6. С. 80–85.
12. Антошкін В. К. Управління соціально-економічною безпекою суб'єктів аграрного бізнесу: теорія, методологія, практика: дис....докт. екон. наук: 08.00.04 / ХНТУСГ. Харків, 2019. 415 с.
13. Губені Ю. Е. Економічна безпека сільськогосподарських підприємств: детермінації поведінкових чинників земельних відносин. *Інноваційна економіка*. 2018. № 9-10. С. 61–68.
14. Баланюк І. Ф., Максимюк М. М. Невизначеність нормативного регулювання земельних відносин загроза економічній безпеці галузі сільського господарства. *Тенденції розвитку національних економік: економічний та правовий виміри*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (18-19 травня 2017 р.). Київ: ККІБП, 2017. Т. 3. С. 9-11.
15. Підприємництво: інвестиційне забезпечення та економічна безпека : монографія. / Г. І. Грицаєнко, І. М. Грицаєнко, Г. П. Педченко, Ю. О. Прус, Т. І. Яворська. Мелітополь : Люкс, 2021. 271 с.
16. Прус Ю. О., Петрига О. М. Загрози економічній безпеці використання земельних ресурсів аграрних підприємств. *Соціально-економічні проблеми розвитку бізнесу та місцевого самоврядування*: зб. матер. II міжнар. конф. Мелітополь: ТДАТУ, 2018. С. 27-30.
17. Скільки землі в Україні обробляють агрохолдинги. URL: <https://superagronom.com/news/8635-viznacheno-skilki-zemli-v-ukrayini-obroblyayut-agroholdingi> (дата звернення 23.05.2022).
18. Агрохолдинги України. URL: <https://tripoli.land.ua/agrokholdingi-ukrainy> (дата звернення 20.05/2022)
19. Що робити із переораними без згоди паями жителів села Локнисте Менського району. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Th8obaWqjT0> (дата звернення 11.05.2022).
20. Влада «виконуючих обов'язки». Як напередодні впровадження ринку захоплюють сільську землю. Приклад із Полтавщини. URL: <https://texty.org.ua/articles/100970/derzhava-vykonuyuchykh-obov'yazky-yak-naperedodni-vprovadzhennya-rynku-zahoplyuyut-silsku-zemlyu-pryklad-iz-poltavshyny/> (дата звернення 31.05.2022).
21. Лугова війна: через розорювання луків село на Чернігівщині може залишитися без води. URL: <https://chelina.com.ua/news/society/lugova-vijna-cherez-rozoryuvannya-lukiv-selo-na-chernigivshhini-mozhe-zalishitsya-bez-vodi-214790> (дата звернення 07.05.2022).
22. Увага! Аукціон! URL: <http://berezhanymrada.gov.ua/index.php/informatsiyni-blok/auksiony/3607-uvaha-auksion-12-06-2020-r> (дата звернення 01.06.2022).
23. Відбувся аукціон з продажу права оренди земельних ділянок. URL: <http://berezhanymrada.gov.ua/index.php/informatsiyni-blok/3684-vidbuvsia-auksion-z-prodazhu-prava-orendy-zemelnykh-dilianok> (дата звернення 15.05.2022).
24. Рейдерське захоплення на Запоріжжі: чиновники відбирають землі у фермерів. URL: <https://agronews.ua/news/reiders-ke-zakhoplennia-na-zaporizhzi-shliakhom-uzurpatsii-vlady-chynovnyky-vidbyraut-zemli-u-fermeriv/> (дата звернення 27.05.2022).
25. Право довічного успадкованого володіння землею може бути успадковане / Верховний Суд, Велика Палата. URL: <https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/> (дата звернення 05.06.2022).
26. Репетун О. П. Захоплення земель: світовий вимір. Матеріали X Всеукр. наук.- техн. конф., 5-20 лютого 2023 р. Запоріжжя: ТДАТУ, 2023. С. 118-120.
27. Mousseau F. On our land. Modern land grabs Reversing independence in Papua New Guinea, 2013, Oakland Institute. URL: https://www.oaklandinstitute.org/sites/oaklandinstitute.org/files/OI_Report_On_Our_Land.pdf (дата звернення 05.06.2022).
28. Van Westen, G., Zoomers, A., Nijenhuis, W. Sustainable development – liberalization of land markets and new processes of land grabbing. Report of the academic panel on 7 july, IDS Utrecht. URL: <https://landmatrix.org/media/uploads/commercialpressuresonlandorgwp-content/uploads/utrecht-land-panel-july-2009pdf.pdf> (дата звернення 17.05.2022).
29. Boutchouang Nghoms C. Land Grabbing And Its Impact On Food Security In Sub-Saharan Africa. *SocioEconomic Challenges*. 2019. Vol. 3(4). DOI: [10.21272/sec.3\(4\).72-85.2019](https://doi.org/10.21272/sec.3(4).72-85.2019).
30. Gregory M. Financing land grabs and deforestation the role of EU banks and investors, 2016. URL: <https://www.fern.org/fileadmin/uploads/fern/Documents/Financing%20land%20grabs%20final.pdf> (дата звернення 31.05.2022).
31. Davis KF, D'Odorico P, Rulli MC. Land grabbing: a preliminary quantification of economic impacts on rural livelihoods. *Popul Environ*. 2014. Vol. 36(2). P. 180-192. DOI: [10.1007/s11111-014-0215-2](https://doi.org/10.1007/s11111-014-0215-2). PMID: 25400309; PMCID: PMC4223572.
32. Земельні питання: Аграрний сектор у динаміці землекористування і розмірах господарської діяльності. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hekta/item/12595-zemelni-pytannia.html> (дата звернення 02.06.2022).

References

1. Verhoog, S. (2016). The Global Land Rush Revisited - a brief analysis based on data from the Land Matrix in current dynamic and complex climate & land governance discourse. Amsterdam. DOI:[10.13140/RG.2.1.3016.8568](https://doi.org/10.13140/RG.2.1.3016.8568).
2. Zhivko, Z. B. (2012). *Економічна безпека підприємства: сутність, механізм забезпечення: монографія*

- [Economic security of the enterprise: essence, mechanism of provision and management: monograph]. Lviv: LDUVS [in Ukrainian].
3. Varnalii, Z. S., Durkalctva, D. D., Sayenko, O. S. (2011) *Ekonomichna bezpeka pidpriyemstva: problem ta prioritety zmichenny: monografy* [Economic security of Ukraine: problems and priorities of strengthening: monograph]. Kyiv: Znannya Ukrayini [in Ukrainian].
 4. Yelistratova, Yu. O. (2010). *Ekonomichna bezpeka silskogospodaskih pidpriyemstv ta yiyi skladovita makro ta mikro rivnyah* [Economic security of agricultural enterprises and its components at the macro and micro levels]. *Innovative economy*, 5, 81–86 [in Ukrainian].
 5. Stetsenko, S. P. (2013). *Zakononirmist formyvannya mezoekonomichnjh rivnya ekonomichnoyi bezpeky* [Patterns of formation of the mesoeconomic level of economic security]. *Innovative economy*, 11, <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2495> [in Ukrainian].
 6. Trusova, N. V., Hryvkivska, O. V., Yavorska, T. I., Prystemskyi, O. S., Kepko, V. N., Prus, Y. O. (2020). Innovative development and competitiveness of agribusiness subjects in the system of ensuring of economic security of the regions of Ukraine]. *Rivista di Studi sulla Sostenibilita*, 141–156.
 7. Tkachuk, V. A., Kostyuk, T. O. (2016). *Ekonomichna bezpeka silskoho gospodarstva Ukrayiny v umovakh hlobalnoyi konkurenciyi* [Economic security of Ukrainian agriculture in conditions of global competition]. *Economy and the state*, 6, 11–15 [in Ukrainian].
 8. Balanyuk, I. F., Maksymyuk, M. M. (2018). *Systematyzatsiya ta obhruntuvannya pokaznykiv metoyky otsinky rivnya ekonomichnoyi bezpeky silskogospodarkykh pidpriyemstv* [Systematization and substantiation of the indicators of the methodology for assessing the level of economic security of agricultural enterprises]. *Innovative economy*, 1-2., 212–217 [in Ukrainian].
 9. Stepanov, S. V. (2019). *Diahnastyka ekonomichnoyi bezpeky silkogospodarskykh pidpriyemstv* [Diagnostics of the economic security of agricultural enterprises] (Candidate's thesis). Odessa National University of Food Technologies. Odessa [in Ukrainian].
 10. Duyunova, T. V. (2019). *Upravlinnya rozvytkom systrm ekonomichnoyi bezpeky ahrarnykh pidpriyemstv: teoriya, metodolohiya, praktyka* [Management of the development of the system of economic security of private enterprises: theory, methodology, practice] (Doctor's thesis). Kharkiv National Technical University of Agriculture. Kharkiv [in Ukrainian].
 11. Makovoz, O. S. (2019). *Stratehichne upravlinnya u protsesi pobydovy system ekonomichnoho zakhystu rezultativ diyal'nosti sub'yektiv ahrobiznesu* [Strategic management in the process of building systems of economic protection of the results of activities of agribusiness entities]. *Innovative economy*, 5-6, 80–85 [in Ukrainian].
 12. Antoshkin, V. K. (2019). *Upravlinnya sotsial'no-ekonomichnoyu bezpekoyu sub'yektivaharnoho biznesu: teoriya, metodolohiya, praktyka* [Management of social and economic security of agrarian business subjects: theory, methodology, practice] (Doctor's thesis). Kharkiv National Technical University of Agriculture. Kharkiv [in Ukrainian].
 13. Gubeni, Y. E. (2018). *Ekonomichna bezpeka sil'skogospodars'kykh pidpriyemstv determinatsiyi povedinkovykh chynnykiv zemel'nykh vidnosyn* [Economic security of agricultural enterprises: determination of behavioral factors of land relations]. *Innovative economy*, 9-10, 61–68 [in Ukrainian].
 14. Balanyuk, I. F., Maksymyuk, M. M. (2017). *Nevyznachenist' normatyvnoho rehulyuvannya zemel'nykh vidnosyn zahroza ekonomichiy bezpetsi haluzi sil'skoho gospodarstva* [Uncertainty of normative regulation of land relations is a threat to the economic security of the agricultural sector]. *Tendentsiyi rozvytku natsional'nykh ekonomik: ekonomichnyy ta pravovyy vymiry* [Development trends of national economies: economic and legal dimensions: materials of the international scientific and practical conference, May 18-19, Kyiv:]. Kyiv, 3, 9-11 [in Ukrainian].
 15. Hrytsaenko, G. I., Hrytsaenko, I. M., Pedchenko, H. P., Prus, Yu. O., Yavorska, T. I. (2017). *Pidpriyemnytstvo: investytsiynne zabezpechennya ta ekonomichna bezpeka: monografyia* [Entrepreneurship: investment support and economic security: monograph]. Melitopol [in Ukrainian].
 16. Prus, Yu. O., Petryga, O. M. (2018). *Zahrozy ekonomichnoyi bezpeky vykorystannya zemel'nykh resursiv ahrarnykh pidpriyemstv* [Threats to the economic security of the use of land resources of agrarian enterprises]. *Sotsial'no-ekonomichni problem rozvytku biznesu ta mistsevoho samovryaduvannya: zb. mater. II Mizhnar. konf.* [Socio-economic problems of business development and local self-government: coll. the mother II International conference]. Melitopol, 27-30 [in Ukrainian].
 17. *Skilki zemli v Ukrayini obroblyayut agroholdingi* [How much land in Ukraine is cultivated by agroholdings]. URL: <https://superagronom.com/news/8635-viznachenno-skilki-zemli-v-ukrayini-obroblyayut-agroholdingi> [in Ukrainian].
 18. *Agroholdingi Ukrainy* [Agroholdings of Ukraine]. URL: https://tripoli.land/ua/agroholdingi-ukrainy?q%5Bcompany_categories_id_in%5D=35 [in Ukrainian].
 19. *Shcho robyti iz pereoranyamy bez zhody payamy zhytelia sela Loknyste Mens'koho rayony* [What to do with the plots plowed without consent of the residents of the village of Loknyste, Minsk district]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Th8obaWqjT0> [in Ukrainian].
 20. *Derzhava vykonuyuchykh obovyazky yak naperedodni vprovadzheniya rynku zahoplyuyut silsku zemlyu pryklad iz Poltavshyny* [Power of "executives". How rural land is seized on the eve of the introduction of the market. An example from Poltava region]. URL : <https://texty.org.ua/articles/100970/derzhava-vykonuyuchykh-obovyazky-yak-naperedodni-vprovadzheniya-rynku-zahoplyuyut-silsku-zemlyu-pryklad-iz-poltavshyny/> [in Ukrainian].

21. *Lugova vijna cherez rozoryuvannya lukiv selo na Chernigivshhini mozhe zalishitsya bez vodi* [Meadow war: due to plowing of meadows, a village in Chernihiv Oblast may be left without water]. URL: <https://cheline.com.ua/news/society/lugova-vijna-cherez-rozoryuvannya-lukiv-selo-na-chernigivshhini-mozhe-zalishitsya-bez-vodi-214790> [in Ukrainian].
22. *Uvaha auktsion!* [Attention! Auction!]. URL: <http://berezhanymrada.gov.ua/index.php/informatsiinyi-blok/auktsiony/3607-uvaha-auktsion> [in Ukrainian].
23. *Vidbuvsia auktsion z prodazhu prava orendy zemelnykh dilianok* [An auction was held for the sale of land lease rights]. URL: <http://berezhanymrada.gov.ua/index.php/informatsiinyi-blok/3684-vidbuvsia-auktsion-z-prodazhu-prava-orendy-zemelnykh-dilianok> [in Ukrainian].
24. *Reyderske zakhoplennia na zaporizhzi shliakhom uzurpatsii vlady chynovnyky vidbyraiut zemli u fermeriv* [Raider seizure in Zaporozhye: officials take land from farmers]. URL: <https://agronews.ua/news/reyders-ke-zakhoplennia-na-zaporizhzi-shliakhom-uzurpatsii-vlady-chynovnyky-vidbyraiut-zemli-u-fermeriv/> [in Ukrainian].
25. *Pravo dovichnogo uspadkovuvaoho volodinnya zemleyu mzhe buty uspadkovane /Verkhovnyy Sud, Velyka Palata* [The right of lifelong hereditary ownership of land can be inherited] / Supreme Court, Great Chamber. URL: <https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/> [in Ukrainian].
26. Repetun, O. P. (2023). *Zakhoplennya zemel': svitovyy vymir. Materialy X Vseukr. nauk.-tekh.n.konf. 5-10 lytogo 2023* [Land grabbing: global dimension. Materials X All-Ukrainian. science and technology conference, Faculty of Agricultural Technologies and Ecology, February 5-20, 2023]. Zaporizhzhia, 118-120 [in Ukrainian].
27. Mousseau, F. On our land. Modern land grabs Reversing independence in Papua New Guinea, 2013, Oakland Institute. URL: https://www.oaklandinstitute.org/sites/oaklandinstitute.org/files/OI_Report_On_Our_Land.pdf.
28. Van Westen, G., Zoomers, A., Nijenhuis, W. Sustainable development – liberalization of land markets and new processes of land grabbing. Report of the academic panel on 7 july, IDS Utrecht. URL: <https://landmatrix.org/media/uploads/commercialpressuresonlandorgwp-content/uploads/utrecht-land-panel-july-2009pdf.pdf>.
29. Boutchouang Nghomsi, C. (2019) Land Grabbing And Its Impact On Food Security In Sub-Saharan Africa. *SocioEconomic Challenges*, 3(4), Issue 4, 2019. DOI: [10.21272/sec.3\(4\).72-85.2019](https://doi.org/10.21272/sec.3(4).72-85.2019)
30. Gregory, M. (2016) Financing land grabs and deforestation the role of EU banks and investors. URL: <https://www.fern.org/fileadmin/uploads/fern/Documents/Financing%20land%20grabs%20final.pdf>.
31. Davis, K. F, D'Odorico, P, Rulli, M. C. (2014). Land grabbing: a preliminary quantification of economic impacts on rural livelihoods. *Popul Environ*, 36(2), 180-192. DOI: [10.1007/s11111-014-0215-2](https://doi.org/10.1007/s11111-014-0215-2).
32. *Zemel'ni pytannya: ahrarnyy sektor u dynamitsi zemlekorystuvannya i rozmirakh hospodars'koyi diyal'nosti* [Land issues: Agrarian sector in the dynamics of land use and the size of economic activity]. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/12595-zemelni-pytannia.html> [in Ukrainian].

**Вимоги до статей, що друкуються
у “Збірнику наукових праць Таврійського державного
агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного (економічні науки)”**

Збірник призначений для фахівців, які цікавляться теоретичними та прикладними проблемами економіки, фінансів і кредиту, обліку і аудиту, менеджменту та маркетингу мікро-, мезо- та макрорівня національної та міжнародної економіки. Збірник надає можливість вченим та здобувачам наукових ступенів провести публічну апробацію, а науковій спільноті – ознайомитися з останніми результатами досліджень теоретичних і прикладних проблем національної та міжнародної економіки.

Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) включений до Переліку наукових фахових видань України, є науковим виданням, в якому можуть бути опубліковані основні результати дисертаційних робіт (наказ МОН №1328 від 21.12.2015 р.). Відповідно до Порядку формування Переліку наукових фахових видань України (наказ МОН України від 15 січня 2018 року № 32) Збірнику присвоєно категорію «Б», що затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 № 886.

Збірник виходить до 4 разів на рік. Останні дати подання статей:

№1 – до 1 березня; №2 – до 1 травня; №3 – до 1 жовтня; №4 – до 1 грудня.

Для участі у формуванні збірника наукових праць необхідно подати:

1. Електронний варіант статті, оформлений відповідно до наведених нижче вимог, виконаний у редакторі MS Word.

2. Рецензію доктора наук (за тематикою статті) – для авторів без вченого ступеня. Відсканований документ повинен містити підпис рецензента, засвідчений печаткою установи, в якій він працює.

3. Файл із відомостями про автора (прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, поштова адреса для пересилання авторського примірника, контактні телефони, адреса електронної скриньки) та інформацією про кількість примірників і необхідність поштової пересилки.

4. Електронні копії анотації англійською мовою у форматах *jpeg* (сканована копія) та *doc* (у редакторі MS Word), завірену професійним перекладачем або викладачем англійської мови зі знанням економічної термінології.

5. Електронну копію платіжних документів (оплата здійснюється після прийняття позитивного рішення щодо друку статті).

Пакет перерахованих вище матеріалів надсилається на електронну скриньку:
sp_tsatu@tsatu.edu.ua, ivanvd@ukr.net

Структура статті:

1. Індекс УДК.

2. Прізвище та ініціали автора.

3. Відомості про автора – науковий ступінь, вчене звання, посада та місце роботи автора (повністю без абревіатур), e-mail.

4. Назва статті (до десяти слів).

5. Анотація мовою статті (від 300 до 500 знаків)

6. Ключові слова мовою статті (не менше шести слів або словосполучень).

7. Код JEL Classification.

8. Прізвище та ініціали автора (англійською).

9. Відомості про автора (англійською) – науковий ступінь, вчене звання, посада та місце роботи автора (повністю без абревіатур), e-mail.

10. Назва статті (англійською).

11. Розширена анотація англійською мовою (від 1600 до 1800 знаків) містить наступні розділи: постановка завдання, результати дослідження, висновки

12. Ключові слова (англійською).

13. Текст у структурованому вигляді із виділенням наступних елементів:

13.1 Постановка проблеми (постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями);

13.2 Аналіз останніх досліджень і публікацій (аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття);

13.3 Формулювання цілей статті (постановка завдання);

13.4 Виклад основного матеріалу (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів);

13.5 Висновки (висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку).

14. Список використаних джерел (мовою оригіналу). Бібліографічний опис літературних джерел оформлюється згідно з ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»

15. Список використаних джерел в романській абетці (транслітерація) – References, оформлений відповідно до вимог APA (<http://www.apastyle.org>).

16. Вказати назву рубрики, в якій має бути надрукована стаття – відповідає назві однієї з наукових спеціальностей галузі знань "Соціальні та поведінкові науки", "Управління та адміністрування":

051 – Економіка;

071 – Облік і оподаткування;

072 – Фінанси, банківська справа та страхування;

073 – Менеджмент;

075 – Маркетинг;

076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність.

Технічні вимоги до оформлення статті:

- Приймаються статті, написані однією із трьох мов: українською, російською, англійською.
- Назва файлу зі статтею – прізвище автора.
- Формат сторінки – А4.
- Поля з усіх боків – 2 см.
- Всі сторінки мають бути у книжковій орієнтації.
- Обсяг статті – не менше 10 друкованих сторінок.
- Окремі елементи статті:
 - Індекс УДК - Times New Roman, 12, напівжирний, вирівнювання ліворуч, інтервал – 1,0, абзацний відступ – 0 см;
 - Прізвище та відомості про автора (авторів) - Times New Roman, 12, курсив, вирівнювання праворуч, інтервал – 1,0;
 - Порожній рядок;
 - Назва статті - Times New Roman, 16, великими літерами, напівжирний, вирівнювання по центру, інтервал – 1,0, абзацний відступ – 0 см;
 - Порожній рядок;
 - Анотація та ключові слова - Times New Roman, 10, курсив, вирівнювання по ширині, інтервал – 1,0, абзацний відступ – 1,25 см;
 - Порожній рядок;
 - Код JEL Classification - Times New Roman, 12, напівжирний, вирівнювання ліворуч, інтервал – 1,0, абзацний відступ – 0 см;

- Прізвище та відомості про автора (англійською) - Times New Roman, 12, курсив, вирівнювання праворуч, інтервал – 1,0;
- Порожній рядок;
- Назва статті (англійською) - Times New Roman, 16, великими літерами, напівжирний, вирівнювання по центру, інтервал – 1,0, абзацний відступ – 0 см;
- Порожній рядок;
- Анотація та ключові слова (англійською) - Times New Roman, 10, курсив, вирівнювання по ширині, інтервал – 1,0, абзацний відступ – 1,25 см;
- Порожній рядок;
- Текст статті - Times New Roman, 14, вирівнювання по ширині, інтервал – 1,5, абзацний відступ – 1,25 см, назви підпунктів виділяються напівжирним шрифтом;
- Порожній рядок;
- Список використаних джерел – Times New Roman, 10, вирівнювання по ширині, інтервал – 1,0, абзацний відступ – 0,5 см, слова "Список використаних джерел" виділяються напівжирним шрифтом;
- Порожній рядок;
- Список використаних джерел (англійською) - References – Times New Roman, 10, вирівнювання по ширині, інтервал – 1,0, абзацний відступ – 0,5 см;

- Оформлення таблиць:

Таблиця 1

Назва таблиці

- Оформлення ілюстрацій:

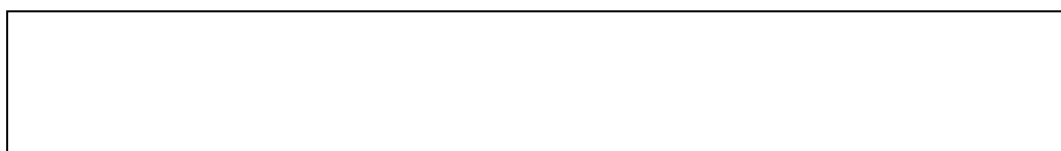

Рис. 1. Назва рисунку.

- Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Word і нумеруються з правого боку:

Формула (1)

- Абзаци позначати тільки клавішею "Enter", не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша "Tab").
- Посилання на літературу в тексті необхідно давати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56-59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.
- Всі статистичні дані мають бути підкріплені посиланнями на джерела.
- Всі цитати мають закінчуватися посиланнями на джерела.
- Кількість джерел у списку літератури повинна складати не менше 10 (з них не менше 4 іноземних).

- Посилання на підручники та науково-популярну літературу не допускаються.
- Назви праць у списку літератури розташовуються в порядку цитування.
- Скорочення слів і словосполучень, окрім загальноприйнятих, не допускається.

Редакція може відхилити статтю, якщо:

- відсутній повний пакет супровідних документів;
- оформлення статті не відповідає зазначеним вище вимогам;
- тематика статті не відповідає профілю видання;
- назва статті не відповідає змісту;
- стаття написана на низькому науковому рівні;
- матеріали повністю або частково публікувались раніше в інших виданнях або подані до розгляду редакціям інших журналів;
- стаття повністю або частково чужа (автор вчинив плагіат);
- порушена в статті проблема втратила актуальність.

Автори несуть відповідальність за точність наведених у статті термінів, прізвищ, даних, цитат, статистичних матеріалів тощо.

Усі матеріали, що надсилаються для публікації, проходять рецензування.

Рішення про публікацію статті приймає редколегія.

Рукописи, які відхилила редакційна колегія, авторам не повертаються.

Редакція залишає за собою право скорочувати, правити текст і змінювати назву статті.

Сподіваємося на плідну співпрацю!

Редакційна колегія Збірнику наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)

Контактні дані:

вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Запорізька обл. 69600, Україна
Декан факультету економіки і бізнесу Колокольчикова Ірина Володимирівна
Тел.: (067) 258-45-34

Відповідальний секретар – Завадських Ганна Миколаївна
Тел.: (097) 989-87-22, E-mail: SP_tsatu@tsatu.edu.ua